

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMAM BUHÂRÎ'NİN BİRRÜ'L-VÂLİDEYN İSİMLİ  
ESERİNİN İNCELENMESİ

DİLBER ŞEVAL GÜNEŞ

TEZ DANIŞMANI  
PROF. DR. BİLAL AYBAKAN

İSTANBUL, 2023

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMAM BUHÂRÎ'NİN BİRRÜ'L-VÂLİDEYN İSİMLİ  
ESERİNİN İNCELENMESİ

DİLBER ŞEVAL GÜNEŞ

TEZ DANIŞMANI  
PROF. DR. BİLAL AYBAKAN

İSTANBUL, 2023

## TEZ ONAY SAYFASI

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Temel İslam Bilimleri alanında Yüksek Lisans Derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

### Tez Jürisi Üyeleri

Unvanı – Adı Soyadı

Kanaati

İmza

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Bu tezin İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Teslim Tarihi

Mühür/İmza

## AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Dilber Şeval Güneş

İmza:

## ÖZ

### İMAM BUHÂRÎ'NİN BİRRÜ'L-VÂLİDEYN İSİMLİ ESERİNİN İNCELENMESİ

Güneş, Dilber Şeval

Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans

Öğrenci Numarası: 194018013

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0002-6238-4252

Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası: 10545835

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bilal Aybakan

Ekim 2023, 135 Sayfa

Hadis rivayetlerinin yazıya geçirilmesinden günümüze kadar müsnedler, sünenler, câmîler, müstedrekler, belirli konulara ait rivayetleri bir araya toplayan müstakil eserler, hadis şerh kitapları, gibi konu ve amaç bakımından farklı birçok hadis eseri telif edilmiştir. Bu literatür içerisinde Muhammed b. İsmâil el-Buhârî ilmi ve eserleriyle öne çıkan en önemli alimlerdenidir. Buhârî, hadis otoritesi kabul edilmiş ve alanının ilklerinden sayılabilecek eserler telif etmiş bir muhaddistir. Bu eserlerinden biri tanesi de *Birrü'l-vâlideyn* isimli hadis cüz'üdür. Çoğunlukla anne, baba, akraba, güzel ahlâk ile ilgili rivayetlerin derlenmesinden oluşan bu hadis cüz'ü, ismi ve içerdiği hadislerin konularıyla kategorisinin ilklerinden olma özelliği taşımaktadır. *Birrü'l-vâlideyn* öncesi hadis edebiyatına bakıldığında sıla-i rahim ile ilgili birçok hadis nakledilmiş, İmam Buhârî öncesi de *Kitâbü'l-birr ve's-sıla* isiminde eserler telif edilmiştir; ancak "Birrü'l-vâlideyn" yani anne babaya iyilik manasında, konunun daha özelleşmesi bakımından, Buhârî öncesi bu isimle telif edilen bir eser bulunamamıştır.

Çalışmanın amacı *Birrü'l-vâlideyn* hakkındaki bilgilere ulaşmak, hadis cüz'ü içerisindeki rivayetleri değerlendirerek, elde edilen bilgiler üzerinden literatüre katkı sağlamaktır. Bu sebeple tezde eser ile irtibatlı olan bilgiler kaydedilmiş, içerik olarak Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebül'l-müfred*'i ile ilgili bölümler mukayese edilerek sened-metin çalışması ve rical çalışması yapılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Birr, Birrü'l-vâlideyn, Buhârî.

## ABSTRACT

### EXAMINATION OF IMAM BUHARI'S WORK OF BIRR AL-WALIDAYN

Güneş, Dilber Şeval

MA in Basic Islamic Studies

Student ID: 194018013

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0002-6238-4252

National Thesis Center Reference Number: 10545835

Thesis Supervisor: Prof. Bilal Aybakan

October 2023, 135 Pages

Since the time that hadith narrations had been written down, many various hadith works have been written in terms of subject and purpose, such as musnads, sunans, jamis, mustadraks, hadith commentary books and some independent works that consisted of narrations on certain subjects. One of the prominent names in this literature with his scholarship and works is Muhammed b. Ismail al-Bukhari. He was accepted as a hadith authority and wrote works that can be considered as one of the first in his field. One of his works is a hadith juz named *Birr al-walidayn*. This juz which is mostly composed of the compilation of narrations about mother, father, relatives and good morals is one of the firsts in its category with its name and the subjects of the hadiths it contains. When we look at the hadith literature before *Birr al-walidayn*, many hadiths related to family and kinship were narrated, and works called *Kitab al-birr wa'l-silah* were compiled before Imam Bukhari. However, the work, which was copyrighted with a title specific to parents as “Birr al-walidayn” which means favor to parents, could not be found before Bukhari.

The aim of the study is to reach the information about *Birr al-walidayn*, and to evaluate the narrations in the hadith juz and to contribute to the literature via the information obtained. For this reason, the information related to the work has recorded, and the chapters related to Bukhari's *al-Jâmi' al-sahîh* and *al-Adab al-mufrad* have been compared, a sanad-text study and a rijal study have been made.

**Keywords:** Birr, Birr al-walidayn, Bukhari.

## TEŞEKKÜR

Tez süresi içerisinde verdikleri destekler için birinci tez danışmanım Prof. Dr. Bilal Aybakan'a teşekkürlerimi sunarım. Çalışma boyunca benden desteğini esirgemeyen çok değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Hamze el-Bekri ve Öğr. Gör. Mehmet Fatih Kaya'ya teşekkürü borç bilirim.

Tez yazım süresince başta anne ve babama, halam Nurten Güneş'e, Ayşenur Mete'ye ve benden yardımlarını esirgemeyen tüm yakınlarıma ayrıca teşekkür ederim.

Dilber Şeval Güneş  
İSTANBUL, 2023

## İÇİNDEKİLER

<b>ÖZ</b> .....	<b>iv</b>
<b>ABSTRACT</b> .....	<b>v</b>
<b>TEŞEKKÜR</b> .....	<b>vi</b>
<b>İÇİNDEKİLER</b> .....	<b>vii</b>
<b>TABLolar LİSTESİ</b> .....	<b>xi</b>
<b>SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ</b> .....	<b>xii</b>
<b>BÖLÜM I GİRİŞ</b> .....	<b>1</b>
1.1. Çalışmanın Kapsamı.....	1
1.2. Çalışmanın Önemi .....	1
1.3. Araştırmanın Soruları .....	2
1.4. Çalışmanın Metodu .....	2
1.5. Araştırmanın Temel Kaynakları .....	3
1.6. Literatür Değerlendirmesi .....	4
1.7. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin Hayatı .....	4
1.7.1. Nesebi .....	4
1.7.2. İlim Tahsili .....	5
1.7.3. İlmî Şahsiyeti ve Karakter Özellikleri.....	7
1.7.4. Buhârî'nin Hadisçiliği .....	8
1.7.5. Buhârî'nin Eserleri .....	9
1.8. <i>Birrü'l-vâlideyn</i> .....	10
1.8.1. Eserin İsimlendirilmesi.....	11
1.8.2. <i>Birrü'l-vâlideyn</i> 'nin Râvisi ve Eserin Nüshası .....	13
1.8.2.1. İbn Dellûyeh .....	13
1.8.2.2. Hamza b. Abdülazîz b. Muhammed en-Neysâbü'rî .....	14
1.8.2.3. Eserin Nüshası.....	15

1.8.3. <i>Birrü'l-vâlideyn</i> 'in Tahkikleri .....	15
1.8.3.1. Bessâm b. Abdülkerîm el-Hamzâvî Tahkiki .....	15
1.8.3.2. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî Tahkiki .....	16
1.8.3.3. Abdülâtî eş-Şerkâvî Tahkiki .....	17
1.8.3.4. Abdülazîz b. Hilmî Mekkî Tahkiki .....	17
1.8.4. Sıhhat ve Rivayetin Peygamber'e (s.a.v.) İsnadı Açısından Hadisler .....	18
1.8.5. Âlî Nâzîl İsnadlı Olma Açısından Hadisler .....	18
1.8.6. Muallak Hadisler .....	19
1.8.7. Eserdeki Rivayetlerin Muhtevası .....	20
1.8.8. Bâb Başlığı .....	26
1.9. <i>Birrü'l-vâlideyn</i> 'de İmam Buhârî'nin Uygulamaları .....	26
1.9.1. Hocaların Birleştirilmesi .....	27
1.9.2. Râvinin Açıklanması .....	27
1.9.3. Rivayetteki Lafızların Benzerlik ve Farklılığına Değnilmesi .....	28
1.9.4. Buhârî'nin Fıkhî Görüşü Belirtmesi .....	28
1.9.5. Rivayetin Merfû veya Mevkûf Olduğunun Belirtilmesi ve Tarîki Tashih Etmesi .....	28
1.10. İmam Buhârî Öncesi Hadis Edebiyatında Anne ve Babaya İyilik Özelinde Edeb Literatürü .....	29
1.11. Bölümden Elde Edilen Sonuçlar .....	33
<b>BÖLÜM II BİRRÜ'L-VALİDEYN'DEKİ EL-CÂMIU'S-SAHÎH VE EL-EDEBÜ'L-MÜFRED İLE MÜŞTEREK RİVAYETLERİN VE ÜÇ ESERDEKİ ZEVÂİD RİVAYETLERİN İNCELENMESİ.....</b>	<b>35</b>
2.1. Sened Metin Olarak Müşterek Rivayetler .....	35
2.1.1. <i>Birrü'l-vâlideyn</i> 'deki Müşterek Rivayetlerin Metinlerinde Bulunan Farklılıklar .....	35
2.1.1.1. İhtisar – Ziyâde .....	36
2.1.1.2. Kelimenin Kısmen veya Tamamen Değiştirilerek Verilmesi .....	42

2.1.1.3. Takdim ve Tehir .....	45
2.1.2. Müşterek Hadislerin Senedlerinde Bulunan Edâ Sîgalarındaki Farklılıklar	49
2.2. Tarihi Farklı Olup Metni Müşterek Olan Hadisler.....	56
2.2.1. Cemu't-turuk .....	56
2.2.1.1. Metin Olarak Tekrar Eden Rivayetler .....	59
2.3. <i>Birrü'l-vâlideyn'in el-Câmiu's-sahîh</i> ve <i>el-Edebü'l-Müfred</i> ile Müşterek Olmayan Hadisleri.....	66
2.3.1. Buhârî'nin <i>Sahîh-i Buhârî</i> ve <i>el-Edebü'l-müfred'e Birrü'l-vâlideyn</i> Eserindeki Zevâid Türünden Rivayetleri .....	67
2.3.2. Anne Baba Konusundaki <i>el-Câmiu's-sahîh</i> ve <i>el-Edebü'l-Müfred'in</i> Zevâid Türünden Rivayetleri.....	71
2.3.2.1. <i>el-Câmiu's-sahîh'de</i> Bulunan Zevâid Türünden Rivayetler .....	72
2.3.2.2. <i>el-Edebü'l-müfred'de</i> Bulunan Zevâid Türünden Rivayetler .....	74
2.3.3. Anne Baba ile İlgili Rivayetlerin Buhârî'nin Diğer Kitaplarında Ele Alınışı ..	75
2.3.3.1. <i>el-Câmiu's-sahîh'deki</i> Rivayetlerin Konu Başlıkları.....	76
2.3.3.2. <i>el-Edebü'l-Müfred'deki</i> Rivayetlerin Konu Başlıkları.....	77
2.3.3.3. <i>Birrü'l-vâlideyn'deki</i> Rivayetlerin Konu Başlıkları.....	78
2.4. Bölümden Çıkarılan Sonuçlar .....	80
<b>BÖLÜM III ESERDEKİ RÂVİLERİN İNCELENMESİ .....</b>	<b>82</b>
3.1. <i>Birrü'l-vâlideyn'deki</i> Râvilerin Cerh ve Ta'dîli .....	82
3.2. İmam Buhârî'nin <i>et-Târîhu'l-Kebîr'de</i> Olumsuz Yorum Yaptığı Râviler.....	82
3.2.1. Abdurrahman b. İshak b. Abdullah b. el-Hâris, el-Kureşî, el-Medenî (v. 141/758 [?]) .....	83
3.2.2. Ebu'n-Nu'mân Muhammed b. el-Fadl es-Sedûsî (v. 223/837).....	84
3.3. <i>Birrü'l-vâlideyn'de</i> Zayıf Olarak Tespit Edilen Râviler .....	85
3.3.1. Seleme b. Verdân el-Leysî el-Cündî Ebû Ya'lâ el-Medenî (v. 151/768 [?])....	85
3.3.2. İbrâhim b. A'yen eş-Şeybânî (v. 181/797 [?]).....	86
3.3.3. Süleyman b. Zeyd el-Muharibî, Ebû İdâm (v. 141/758 [?]).....	87

3.4. İbn Hacer'in <i>Takribü't-tehzib</i> ve Zehebî'nin <i>el-Kâşif</i> Eserinde Zikredilmeyen Râviler .....	88
3.4.1. Ömer b. Yezîd En-Nasrî (v. 141/758 [?]).....	88
3.4.2. Muhammed b. Abdülvâhid b. Anbese (v. ?) .....	90
3.4.3. Abdullah b. Yezîd b. Abdullah b. Kusayt (v. 149/766).....	90
3.4.4. İshak b. Ka'b b. Ucre (v. 63/682).....	91
3.5. İmam Buhârî'nin Hocalarının Mensup Oldukları Şehirler ve Vefat Tarihleri	92
3.6. Bölümden Çıkarılan Sonuçlar .....	95
<b>BÖLÜM IV SONUÇ .....</b>	<b>98</b>
4.1. Bulgular .....	98
4.2. Elde Edilen Sonuçlar .....	99
4.3. Değerlendirme .....	101
<b>REFERANSLAR.....</b>	<b>103</b>
<b>EKLER.....</b>	<b>111</b>
<b>EK A.....</b>	<b>111</b>
<b>ÖZGEÇMİŞ.....</b>	<b>135</b>

## TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. İmam Buhârî'nin Hocalarının İntisap Ettiği Şehirler ve Vefat Tarihleri.. 92

Tablo A.1. *Birrü'l-vâlideyn* 'deki Râvilerin Cerh ve Ta'dileri..... 111



## SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	Adı geçen eser
b.	İbn, bin
bkz.	Bakınız
bnt.	Binti
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.	İbn Hacer'in görüşü
H.z.	Hazreti
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
n.	Numara
ör.	Örneğin
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
trb.	Tertib eden
trc.	Tercüme eden
tsh.	Tashih eden
v.	Vefat tarihi
vd.	Ve diğerleri
Z.	Zehebî'nin görüşü

# BÖLÜM I

## GİRİŞ

### 1.1. Çalışmanın Kapsamı

*Birrü'l-vâlideyn* hadis cüz'ünün tanıtılıp incelendiği bu çalışmanın ilk bölümü, *Birrü'l-vâlideyn*'nin tahkikleri ve rivayetleri; muhteva açısından her hadisin ana tema ile uyumlu olup olmadığı; rivayetlerin eser içerisindeki dağılımı; eserdeki merfû, mevkuf ve maktû rivayetlerin sıhhat dereceleri; *Birrü'l-vâlideyn*'de bulunan hadislerin Buhârî'nin diğer eserlerinde olup olmadığı ve birr konusunun Buhârî'nin diğer kitaplarında nasıl yer alındığı gibi geniş bir tanıtımı içermektedir. Çalışmanın ikinci bölümü *Birrü'l-vâlideyn*'deki rivayetlerin Buhârî'nin diğer kitaplarıyla isnad-metin çerçevesinde mukayesesini ve müellifin diğer eserleriyle müşterek olan/olmayan hadislerin incelemesini kapsamaktadır. Tezin üçüncü bölümü ise; Buhârî'nin *Birrü'l-vâlideyn*'deki râvilerinin cerh ve ta'dîllerini, râvilerin intisap ettikleri şehirleri ve vefat tarihlerini içeren bir incelemeyi ihtiva etmektedir.

### 1.2. Çalışmanın Önemi

Çalışmayı önemli kılan üç husus vardır: İlki, tezin müellif özelinde öneminin olmasıdır. Şöyle ki İmam Buhârî, ulemanın büyük çoğunluğu tarafından hadis alanında otorite kabul edilmiş büyük bir alimdir. Hadis ilmi, hadis tarihi ve hatta İslâmî ilimlerde oldukça önemli bir şahsiyet olan İmam Buhârî'nin, kendisiyle veya eserleriyle ilgili olan her bilgi oldukça önem arz etmektedir. İkincisi, eserin telif edildiği yüzyıldır. Eser hadis ilminin altın çağı olan hicrî üçüncü yüzyılda telif edilmiştir. Bu şekilde *Birrü'l-vâlideyn*'in hem dönemine tarihi veri olarak kaynaklık etmesi, hem de hadis literatüründen bir parça olması eseri, ve dolayısıyla da araştırmayı hadis alanında önemli kılmaktadır. Tezi önemli yapan üçüncü husus da hadis cüz'ü üzerine yapılan tahkikler dışında başka bir çalışmanın bulunmaması

olmasıdır. Bu sebeplerle araştırma sonunda elde edilen bilgilerin literatüre katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

### 1.3. Araştırmanın Soruları

Araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır: İmam Buhârî'nin *Birrü'l-vâlideyn* hadis cüz'ünü, eserin ismi sebebiyle, anne ve babaya iyilik özelinde telif ettiği anlaşılmaktadır. Detaylı bir inceleme yapıldığında eserindeki muhteva ve yöntem bunu doğrular nitelikte midir? İmam Buhârî'nin telif ettiği *el-Câmiu's-sahîh*'de kendisinin hadisçiliği hakkında birçok veri elde edilebilmektedir. *Birrü'l-vâlideyn*'den de kendisinin hadisçiliği hakkında ya da kendisine dair bilgi edinilebilir mi? Buhârî'nin *Birrü'l-vâlideyn* hadis cüz'ünün öne çıkan özellikleri nelerdir? Eserin araştırılmasından elde edilen sonuçlar bize hadis tarihi açısından yeni bir bilgi sunmakta mıdır?

### 1.4. Çalışmanın Metodu

Tezde eserin tanıtımı ve rivayet, sened ve rical ekseninde detaylı sayılabilecek bir çalışma yapıp bu bağlamda elde edilen sonuçlardan araştırmanın soruları ve kapsamı çerçevesinde analizler yapılmıştır. Ayrıca müellifin *Birrü'l-vâlideyn*'deki metodunu daha iyi anlamak için *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred* ile mukayesesini içeren karşılaştırmalı bir yöntem izlenmiştir.

Dipnotlar İsnad Atıf Sistemi referans alınarak hazırlanmıştır. Dipnotta adı geçen eserler ilk geçtiği yerde tam künye ile verilmiş, tekrar halinde de kısaltılarak yazılmıştır. Vefat tarihleri verilen alimlerin vefat seneleri ilk geçtikleri yerde hicrî/milâdî olarak gösterilmiştir. *Birrü'l-vâlideyn*'deki hadis ve sayfa numaraları için Hüseyin Selim Esed tahkiki esas alınmıştır. Tezde farklı iki basımın bulunduğu *et-Târîhu'l-kebîr* için de Muhammed b. Sâlih'in tahkikinde bulunduğu kitap esas alınmıştır. Bu sebeple aynı eserin farklı tahkikleri zikredilirken karışıklık olmaması için muhakkik isimleri dipnotta tekrar edilmiştir. Okuyucuya kolaylık olması açısından, bazı ricâl kitaplarındaki râvilerin eserdeki numaraları dipnotta verilmiştir. *Birrü'l-vâlideyn*'nin *Sahîh-i Buhârî* ya da *el-Edebü'l-müfred*'de bulunmayan rivayetleri ihtiyaç duyulan yerlerde Arapça hali ile verilmiştir. Tezin mukayeseli

kısımları haricinde, *Birrü'l-vâlideyn*'nin bu iki eser ile müşterek rivayetlerinin Arapça metinleri çalışmada verilmemiştir. Hadis ıstılahları ile ilgili önemli açıklamalar okuyucuya kolaylık olması açısından dipnotlarda bazen tekrar edilmiştir. İlgili bölüm/kısım başlarında o bölümde/kısımda kullanılmış yöntemlere ayrıca değinilmiştir.

Bu tezdeki birçok kaynak için Mektebetü'ş-Şâmile programı kullanılmıştır. Bu sebeple bazı eserler için program ve matbu sayfa sayıları farklılık gösterme durumu olabilir. Eğer dipnottaki sayfa ile bilgi arasında uyumsuzluk varsa bu bilgi dikkate alınmalıdır.

### 1.5. Araştırmanın Temel Kaynakları

Araştırmanın konusu genel itibari ile *Birrü'l-vâlideyn*'in incelenmesi olduğu için ilk temel kaynak *Birrü'l-vâlideyn*'in Bessâm b. Abdülkerîm el-Hamzâvî, Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Abdülâtî eş-Şerkâvî ve Abdülazîz b. Hilmî Mekkî tahkikleridir. Tahkiklerdeki dirâse bölümleri başta olmak üzere, bu kaynakların dipnotlarında bulunan bilgilerden fazlasıyla istifade edilmiştir. Çalışmanın içerisinde, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred*'i ile mukâyeseli kısımların olması sebebiyle bu iki eser de tezin yine birincil kaynakları arasındadır.

Çalışmada başta İmam Buhârî olmak üzere râvilerin hayatlarına dair bilgiler tabakât kitaplarından elde edilmiştir. En çok istifade edilen kaynaklar arasında Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *Târîhu medîneti's-selâm*'ı (*Bağdad*), Zehebî'nin (v. 748 /1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'sı, *Târîhu'l-İslâm*'ı ve *Diyanet İslam Ansiklopedisi* vardır. Râvilerin cerh ve ta'dîl bilgisi için en çok başvurulan kaynaklar arasında İbn Hacer'in (v. 852/1449) *Takrîbü't-tehzîb*'i ve *Tehzîbü't-tehzîb*'i, Zehebî'nin *el-Kâşif*'i, İbn Ebû Hâtîm'in (v. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i, İbn Hibbân'ın (v. 354/965) *es-Sikât*'ı vardır.

Buhârî'nin kullandığı metotlar ve *Birrü'l-vâlideyn*'deki bazı rivayetlerin açıklamalarına dair bilgiler için başvurulan ilk kaynaklar arasında İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'si ve Aynî'nin (v. 855/1451) *Umdetü'l-kârî* eseri vardır. Hadis ile ilgili terimlerin açıklamaları için en çok başvurulan kaynak Abdullah Aydın'ın *Hadis*

*Istılahları Sözlüğü*'dür. Ayrıca Ahmet Yücel'in *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi* eserinden de oldukça istifade edilmiştir.

Tezde yararlanılan doktora ve yüksek lisans tezleri hem içerik planlama, hem de kaynaklık etme açısından oldukça faydalı olmuştur. Sagynbek Kozuev'in "*İbn Ebî Şeybe'nin Kitâbü'l-Edeb'i İle Buhârî'nin el-Edebü'l Müfred'inin Mukayesesi*" konulu doktora tezi, Nour Alhila'nın "*Hadis Lafızlarının Tespiti Sahihu'l-Buhâri Örneği*" konulu doktora tezi ve Rabia Uysal'ın "*Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'deki Metodu*" konulu yüksek lisans tezi sıkça başvurulmuş çalışmalardandır.

## 1.6. Literatür Değerlendirmesi

Araştırma sonucunda *Birrü'l-vâlideyn* için yapılan doktora veya yüksek lisans tezine rastlanmamıştır. Türkçe olarak Sabahattin Gümüş'ün *Birrü'l-vâlideyn*'in Bessâm b. Abdülkerîm el-Hamzâvî tahkikine yaptığı, eser hakkında kısa bilgiler veren bir yayın değerlendirmesi vardır.<sup>1</sup> Onun dışında *Birrü'l-vâlideyn*'in Bessâm b. Abdülkerîm el-Hamzâvî, Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Abdülâtî eş-Şerkâvî ve Abdülazîz b. Hilmî Mekkî tahkikleri eser hakkında dirâse bölümleri içermektedir. Zikredilen bu çalışmalar dışında başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Her tahkikin kendini öne çıkarıcı özellikleri vardır. Tezde bu tahkiklere özel ayrı bir konu başlığı açıldığından tekrar olmaması için bu bölümde ayrıca değinilmeyecektir. Sonuç olarak; *Birrü'l-vâlideyn* ile ilgili tahkik çalışmaları dışında kaynak sayılabilecek bir çalışmaya rastlanmamıştır.

## 1.7. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin Hayatı

### 1.7.1. Nesebi

*Birrü'l-vâlideyn*'nin müellifi Buhârî'nin tam ismi Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. el-Muğire Ebû Abdullah el-Cu'fi'dir. İmam hicrî 194 yılında Şevval ayında dünyaya

---

<sup>1</sup> Sabahattin Gümüş, "Birrü'l-vâlideyn", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6/1 (2015), 311-312.

gelmiştir.<sup>2</sup> Hicrî 256 yılında Ramazan bayramında cumartesi gecesini vefat etmiş, Şevval ayının ilk günü defnedilmiştir.<sup>3</sup> Buhârî'nin babasının dedesi el-Muğire'nin daha önce Mecûsî iken Buhârâ valisi el-Yemân el-Cu'fî vesilesiyle Müslüman olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Cu'fî nisbesi ile de anılmıştır.<sup>4</sup>

Buhârî'nin babası İsmâil b. İbrâhim hakkında çok fazla bilgi yoktur. Kendisinin ilim ile ilgilenen bir kimse olduğu bilinmektedir. Buhârî babasının, Mâlik b. Enes'ten (v. 179/795) hadis dinlediği, Hammâd b. Zeyd'i (v. 179/795) gördüğü ve İbnü'l-mübârek (v. 181/797) ile tokalaştığını söylemiştir.<sup>5</sup> Zehebî ise Buhârî'nin babasının içlerinde Ebû Muâviye'nin de olduğu bir topluluktan hadis rivayet aldığını, kendisinden Ahmed b. Hafs, Nasr b. el-Hüseyn'in, hadis rivayet ettiğini bildirmiştir. Vera' sahibi bir kimse olarak bilinen İsmâil b. İbrâhim'in ölüm anında Ahmed b. Hafs'a "Tüm malım içerisinde şüpheli olan bir dirhem bile yoktur" dediği rivayet edilmiştir.<sup>6</sup> Buhârî'nin babasının tarihi olayları kaydetmeye düşkün olduğu düşünülmektedir; çünkü döneminde birçok alimin ölüm tarihinin bilinmemesine karşın, İsmâil b. İbrâhim'in oğlunun doğum zamanını detaylı olarak kayda geçirmesi, kendisinin tarihi kayda almaya önem verdiğini göstermektedir. İmam Buhârî'nin de babasından dolayı olarak etkilendiği düşünülebilir.<sup>7</sup> Buhârî babasının vefatından sonra yetim olarak büyümüş ve onu annesi yetiştirmiştir. Buhârî'nin annesi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Annesinin ibadete düşkün bir kişi olduğu bilgisi mevcuttur.<sup>8</sup>

## 1.7.2. İlim Tahsili

İmam Buhârî küçüklüğünden itibaren ilme düşkünlüğü ve zekası ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Buhârî'ye ilme nasıl başlandığı sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "On

<sup>2</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm (Bağdad)*, thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf, (Beyrut: Dâr'ul-garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 2/322.

<sup>3</sup> Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (Kahire: Dârü'l-hadîs, 1427/2006), 10/119.

<sup>4</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm (Bağdad)*, 2/322.

<sup>5</sup> Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Muhammed b. Sâlih vd., (Riyad: en-Nâşir el-mütemeyyiz li't-tibeâh ve'n-neşr ve't-tevzi', 1440/2019), 2/32, n. 1082.

<sup>6</sup> Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr*, thk. Beşşar Avvâd (Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1424/2003), 6/140.

<sup>7</sup> Nour Alhila, *Hadis Lafızlarının Tespiti Sahîhu'l-Buhârî Örneği*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2021), 220.

<sup>8</sup> Abdüsselâm el-Mübârekfûrî, *Sîratü'l-İmâmi'l-Buhârî*, thk. Abdülalîm b. Abdülazîm (Mekke: Dârü âlemi'l-fevâid, 1422), 1/61. Buhârî'nin hayatı ve daha fazla bilgi için bu eser oldukça kapsayıcıdır.

yaşında veya daha küçükken medresede bana hadis ezberleme ilham edildi, on yaşından sonra küttâbtan mezun oldum ve sonrasında içlerinde ed-Dâhilî'nin (v. ?) de olduğu alimlerin meclislerine katıldım. Bir gün, ed-Dâhilî hadis okuturken: 'Süfyân, Ebû Zübeyr'den, o İbrâhîm'den rivayet etmiştir.' dedi ve ben: 'Ebû Zübeyr İbrâhîm'den rivayet etmemiştir.' şeklinde ona karşılık verdim, o da beni bulunduğumuz yerden kovdu. Ben de ona 'Hadisin aslına bakın.' deyince ed-Dâhilî kontrol etmek için (içeri) girip çıktı ve bana: 'Ey çocuk bu nasıl olur?' deyince, 'Zübeyr b. Adî, İbrâhîm'den rivayet etmiştir.' dedim. Hemen eline kalemi alıp düzeltti ve bana 'Doğru söyledin.' dedi." Buhârî'ye kendisine bu olay sırasında kaç yaşında olduğu sorulduğunda o, on bir yaşında olduğunu söylemiştir.<sup>9</sup>

Buhârî ilim tahsilinin devamını anlatırken şunları söylemiştir: "16 yaşına geldiğimde İbnü'l-Mübârek'in ve Veki'nin kitaplarını ezberledim, onların sözlerini iyice anladım. Sonra annem ve kardeşim Ahmed ile Mekke'ye yola çıktık. Haccı eda ettikten sonra annem ve kardeşim geri döndü. Ben de hadis talebi için orada kaldım. On sekiz yaşına geldiğimde sahâbe ve tabînin yaşadığı olayları ve onların sözlerini yazıya geçirdim, "*et-Târîh*" kitabını telif ettim.<sup>10</sup>

Buhârî ilim yolculuğuna başlamadan önce Buhâra'da bulunan Muhammed b. Selâm el-Bîkendî (v. 225/839), Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî (v. 229/844) ve büyük hocalarından olmayan bir topluluktan (hadis) dinlemiştir.<sup>11</sup>

Buhârî'nin, Buhârâ'dan sonraki ilim yolculuğu, hadis rihleleri şeklinde, birçok yere seyahat ederek devam etmiştir. Bu rihleler sonucunda İmam yaklaşık bin küsur râviden hadis almıştır.<sup>12</sup> Buhârî'nin seyahatlerindeki durakları ve rivayet aldığı muhaddisler genel olarak şu şekildedir: Buhârî, Belh'de kendisinin büyük hocalarından olan Mekkî b. İbrâhîm, Merv'de Abdân b. Osmân, Ali b. el-Hasan b. Şekîk, ve Sadaka b. el-Fadl'in içinde olduğu bir topluluktan hadis dinlemiştir. Nîşâbûr'da rivayet aldığı hocaları arasında Yahyâ b. Yahyâ vardır. Rayy'da İbrâhîm b. Mûsa, Bâğdâd'ta Muhammed b. İsâ b. el-Tabba', Basra'da Ebû Âsım en-Nebîl, Abdurrahman b.

<sup>9</sup> Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/143.

<sup>10</sup> Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/143.

<sup>11</sup> Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, 10/80.

<sup>12</sup> Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/148.

Hammâd eş-Şuaysî, Kûfe’de Ubeydullah b. Mûsa, Mekke’de Ebû Abdurrahman el-Mukri, Medîne’de Eyyûb b. Süleyman, Mısır’da Saîd b. Ebû Meryem, Şâm’da Âdem b. Ebû İyâs gibi önemli kişiler vardır.<sup>13</sup> Bu aktarılan bilgiler İmam Buhârî’nin hadis talebi için nasıl bir ilim tahsili geçirdiğinin muhtasar bir örneğidir.

### 1.7.3. İlmî Şahsiyeti ve Karakter Özellikleri

Buhârî merhametli, vera‘ sahibi ve yumuşak huylu bir insandı, ilme çok düşkündü. Kendisinin 25.000 dirhem alacaklı olduğu bir kimseye karşı çokça kolaylık sağlaması oldukça hoşgörülü ve yumuşak huylu olmasına verilebilecek örnekler arasındadır.<sup>14</sup> İbn Ebû Hâtim el-Verrâk (v. ?) Buhârî’nin ilme düşkünlüğünü ve yumuşak huyluluğunu gösteren kendisi ile olan bir anısını şöyle anlatmaktadır: “Eğer Ebû Abdullah ile bir yolculuğa çıktıysak birlikte bir evde kalırdık ve onunla sadece bazı gündüz vakitlerinde ayrı olurduk. Onun geceleri on beş-yirmi kez kalktığını, her seferinde ışığı yakıp hadis tahrir ettiği, hadis çalıştığını ve daha sonra dinlendiği görürdüm. O, seher vakti 13 rekat namaz kılardı ve hiçbir zaman beni uyandırmazdı. Bir gün ona: ‘Sen bütün bunları kendin yükleniyorsun. Beni neden kaldırmıyorsun?’ dediğimde bana, ‘Sen gençsin uykunu bölmek istemedim.’ demiştir.<sup>15</sup>

Buhârî’nin ilme ve ibadete düşkünlüğüne örnek olarak ayrıca Firebrî’nin (v. 320/932) Buhârî’den aktardığı şu söz zikredilmelidir. Firebrî: Buhârî, “Gusül abdesti alıp iki rekat namaz kılmadan ‘*es-Sahih*’e’ hiçbir hadis koymadım” demiştir.<sup>16</sup>

Buhârî dünya hayatına düşkün olmayıp, bu tutumunu yaşamına yerleştirmiştir. Öyle ki dünya hakkında konuşulduğunda bile mutlaka Allah’a hamd ve sena olmadan konuşmak istemediğini belirtmesi,<sup>17</sup> sözlerinde bile bu konu üzerindeki hassasiyetini göstermektedir. Buhârî hakkında Süleym b. Mücâhid’in “Atmış senedir Muhammed b. İsmâil’den daha fakih, daha vera‘lı ve daha zâhid bir kimseyi bu gözler görmedi”

<sup>13</sup> Zehebî, *Siyeru a‘lâmi ‘n-nübela*, 10/80-81.

<sup>14</sup> Muhammed Mustafa el-A‘zamî “Buhârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/369.

<sup>15</sup> Zehebî, *Târihu ‘l-İslâm*, 6/146.

<sup>16</sup> Zehebî, *A.g.e.*, 6/146-147.

<sup>17</sup> Zehebî, *A.g.e.*, 6/155.

demesi kendisinin bu yaşayış tarzının insanlar arasında bir örnek oluşturduğunu açıkça göstermektedir.<sup>18</sup>

#### 1.7.4. Buhârî'nin Hadisçiliği

Buhârî'nin hadis alanında bir otorite olmasındaki başlıca sebepleri arasında İmamın zekası ve hafızasının kuvveti vardır. Öyle ki İmamın hafızası ve hadis ezberi şaşkınlık verecek bir seviyeye sahipti. Bu konu ile ilgili aktarılan rivayetler arasında İmam Buhârî ile ilgili Muhammed b. Ebû Hâtim'den şöyle bir anı aktarılır: “Hâşid b. İsmâil ve birinden şöyle dediklerini işittim: “Ebû Abdullah Buhârî, o daha gençken, Basra şeyhlerine (hadis dinlemek için) bizimle geliyordu. Hiçbir şey yazmadığı için biz ona ısrar ederek, ‘Sen bizimle (hadis dinlemek için) geliyorsun ve (hadis) yazmıyorsun, ne yapıyorsun? (Niye böyle yapıyorsun?)’ dedik. Aradan on altı gün geçtikten sonra Buhârî bize: ‘Bana yazdıklarımızı arz edin’ dedi, biz de on beş bini aşan hadisi ona arz ettik ve hepsini ezberinden okudu, hatta yazdıklarımızı onun hıfzına göre muhakeme ettik, sonra bize: ‘Sizinle boş yere gidip gelip, günlerimi zayi ettiğimi mi düşünüyorsunuz?’ dedi ve bu olaydan sonra onu kimsenin geçemeyeceğini anladık.”<sup>19</sup> Yine Bağdat’da kendisine yüz hadisin metinleri ve senedleri birbirine karıştırılıp, arz edildikten sonra ben (bu vecihten) hadisleri bilmiyorum deyip, sorulan hadisleri tek tek doğru şekilde aktarması,<sup>20</sup> Buhârî'nin hem hafıza hem de ilim konusunda üstünlüğünün anlatıldığı meşhur bir hadisedir. Buhârî'nin hafızasının kuvveti çocukluktan beri dikkat çekmiştir. Bu konuda Süleym b. Mücâhid'den aktarılan bir rivayet şu şekildedir: Muhammed b. Selâm el-Bîkendi'nin yanındayken bana: “Daha önce gelseydin yetmiş bin hadis ezbere bilen bir çocuk görecektin.” dedi. Ben de onunla karşılaşmak için dışarı çıktım ve ona: ‘Yetmiş bin hadis ezbere biliyorum diyen sen misin?’ dedim. O da ‘Evet hatta daha fazla ve (bu hadisler içerisinde) sahabe ve tabînden rivayette bulduklarımın çoğunun doğum ve vefat tarihlerini, ayrıca buldukları yerleri de bilmekteyim. Sahabe ve tabînden rivayet ettiğim hiçbir hadis yoktur ki onunla (rivayetle) ilgili Allah’ın kitabı ve Resûl’ün (s.a.v.) sünnetinden aslı olan bir şey ezbere bilmiş olmayayım.’<sup>21</sup> dedi.

<sup>18</sup> Zehebî, A.g.e, 6/156.

<sup>19</sup> Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, 10/87.

<sup>20</sup> Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/145.

<sup>21</sup> Zehebî, A.g.e., 6/144.

İmamın hadis alanında kendisini öne çıkaran hususlar arasında sened bilgisindeki ve illedeki üstünlüğü, fakih olması, cerh ve tadilde orta yolu tutması vardır. Bu konuda birçok alim kendisi için övgü dolu sözler sarf etmiştir. Örneğin: Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) Buhârî’yi Horasan’ın en iyi dört hafızı içinde sayarken, Tirmizî (v. 279/892), “Ne Irak ne de Horasan’da ileli, inceliklerini, tarihi, sened bilgisini Muhammed b. İsmâil’den daha iyi bilenini görmedim.” demiştir.<sup>22</sup> Ayrıca Buhârî ümmetin fakihi olarak da zikredilmiştir.<sup>23</sup> Buhârî’nin illedeki üstünlüğü hakkında aktarılan rivayette, Muhammed b. Yahya Zühli’nin bir cenazede Buhârî’ye ilel ve rical hakkında soru sorduğunu ve İmamın cevaplama konusunda adeta bir ok gibi olduğu geçmektedir.<sup>24</sup>

Buhârî’nin, cerh ve ta’dildeki tutumuna gelince, onun cerh ve ta’dil ifadelerine bakıldığında insanlar hakkında konuşurken sahip olduğu vera’ ve ilimde aşırı olmayan, itidalli tavrı kolaylıkla görülebilir. Buhârî zayıf bulduğu bir râvi hakkında en fazla “münkeru’l-hadîs”, “seketû anhu”, “fihî nazar” gibi ifadeler kullanmıştır. Kendisinin “kezzâb” kelimesini kullandığı râvi sayısı da çok azdır. Buhârî’nin, “Umuyorum ki Allah Teâlâ beni giybetten hesaba çekmez” dediği, aktarılmıştır.<sup>25</sup>

### 1.7.5. Buhârî’nin Eserleri

İmam Buhârî’nin 58 yaşında vefat ettiği göz önünde bulundurulursa dönem şartlarının üstünde bir eser çalışması yapmıştır. Eserleri şu şekilde sıralanabilir:

*el-Câmiu’s-sahîh*: İmam Buhârî’nin en meşhur eseridir. “*el-Câmiu’s-sahîh*” sadece sahih hadisleri toplayan ilk eserdir.<sup>26</sup> Buhârî, İshâk b. Râhûye’nin (v. 238/853) meclisinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadislerini toplayan veciz bir eserin telifi konu edilince, kalbine böyle bir eser telif etme isteğinin geldiğini ve en meşhur eseri olan *Câmiu’s-sahîh*’i yazmaya başladığını söylemiştir.<sup>27</sup> İmamın muhaddis ve fakih kimliğinin öne çıktığı bu eserinde Buhârî sahih hadisleri bir araya getirmeyi amaçlamış

<sup>22</sup> Zehebî, A.g.e., 6/146.

<sup>23</sup> Zehebî, A.g.e., 6/152, Abdüsselâm el-Mübârekfûrî, *Sîratü’l-İmâmi’l-Buhârî*, 2/608.

<sup>24</sup> Abdüsselâm el-Mübârekfûrî, *Sîratü’l-İmâmi’l-Buhârî*, 1/106.

<sup>25</sup> Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 10/103.

<sup>26</sup> M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu’s-sahîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/114.

<sup>27</sup> Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 10/84.

ve onlardan fikhî hükümler çıkarmıştır. Eser çok sayıda bâb başlıkları vasıtasıyla, âyet, sahâbe, tâbiîn ve meşhur imamların görüşlerini içermektedir.<sup>28</sup>

*et-Târîhu'l-kebîr*: İmamın sahâbeden başlayarak kendi zamanına kadar gelen tekrarsız yaklaşık 13.500 ravî biyografisi içeren eseridir. Eserin *el-Câmiu's-sahîh*'den önce yazıldığı bilinmektedir. *et-Târîhu'l-kebîr* önce düzen gözetmeden yazılıp, sonra üç kere kontrol edilip son halini almıştır. Eser Sika râvileri içermekle birlikte zayıf sayılabilecek râvileri de ihtiva etmektedir.<sup>29</sup>

İmamın diğer bazı eserleri ise: *et-Târîhu'l-evsat*, *et-Târîhu's-sağîr*, *el-Câmiu'l-kebîr*, *Halku'l-ef'ali'l-ibâd*, *Kitabu'd-duafâi's-sağîr*, *el-Müsnedü'l-kebîr*, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, *Kitâbü'l-hibe*, *Esmâü's-sahâbe*, *Kitâbü'l-vuhdân*, *Kitabü'l-mabsût*, *Kitâbü'l-ilel*, *Kitâbü'l-fevâid*, *el-Edebü'l-müfred*, *Ref'u'l-yedeyn fi's-salâh*, *el-Kırâe halfe'l-imam*, *Birrü'l-vâlideyn*, *Kitâbü'l-eşribe*, şeklinde sıralanabilir.<sup>30</sup>

### 1.8. *Birrü'l-vâlideyn*

Genel manada yeminine, sözüne sadık olmak, gerçekleştirmek; haccın kabul edilmesi; ilah için kullanıldığında kişinin Rabbine olan itaatının artması; anne ve baba için kullanıldığında onlara karşı ihstanda bulunmak, şefkatle ve iyilikle muamele etmek gibi manaları bulunan berra (بِرّ) <sup>31</sup> fiilinin mastarı olan birr (بِرّ), sıdk, itaat, ihsan, iyilik gibi her türlü hayırlı sıfatları kendisinde toplayan bir kelimedir.<sup>32</sup> Birr, anne ve baba için kullanıldığında isyan etmek, onlara şefkat ve ihsanı kesmek manasında olan “ukuk” kelimesinin de zıddıdır.<sup>33</sup> Kur'ân-ı Kerîm'de birr kelimesi iyiliğin her türlü, itaat, günahsızlık manalarında kullanılmış, aynı kökten olan berr (بِرّ) kelimesi ise “çok şefkatli ve kerem sahibi” manasındaki Allah Teâlâ'nın bir ismi<sup>34</sup> ve “itaatkâr” manasında insana atfedilen bir sıfat olarak geçmektedir.<sup>35</sup> Hadislerde ise günahkar ve

<sup>28</sup> M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu's-sahîh”, *DİA*, 7/115.

<sup>29</sup> Cemal Ağırman, “et-Târîhu'l-Kebîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/89.

<sup>30</sup> Muhammed Mustafa el-A'zamî “Buhârî”, 6/371.

<sup>31</sup> Ahmed Muhtar Abdülhamîd Ömer, “Berra”, *Mu'cemü'l-lügati'l-Arabiyyeti'l-muasıra*, (Âlemü'l-kütüb, 1429/2008), 1/186. n. 546.

<sup>32</sup> Ahmed Muhtar, “Birr”, *Mu'cemü'l-lügati'l-Arabiyyeti'l-muasıra*, 1/187. n. 546.

<sup>33</sup> Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-lügati'l-Arabiyyeti'l-muasıra*, 3/1530, n. 3427.

<sup>34</sup> et-Tûr 52/28.

<sup>35</sup> Ali Toksarı, “Birr” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/204.

ahlâksızın zıddı,<sup>36</sup> doğruluk (sıdkın) sonunda elde edilen sonuç<sup>37</sup> anne babaya yapılan ihsan<sup>38</sup> gibi manalarda kullanılan birr kelimesinin genel itibariyle iman, ibadet ve ahlâka ilişkin bütün iyilikleri ifade eden terim olduğu söylenebilir. Dini metinlerde çokça geçmesi ve konu itibariyle önemli olması sebebiyle, alimler bu konu ile ilgili eserler telif etmiştir. Bu alimlerden biri de İmam Buhârî'dir.

İmam Buhârî anne, baba, sıla-i rahim ile ilgili rivayetleri *el-Câmiu's-sahîh* eserinin farklı bölümlerinde hususen Edeb kitabında ve *el-Edebü'l-müfred* eserinde çokça zikretmiştir. *Birrü'l-vâlideyn* ise Buhârî'nin anne babaya itaat, sıla-i rahim, ahlâk, iyilik ve muhtelif başka<sup>39</sup> konuları içeren kısa bir hadis cüz'üdür.

Eser Buhârî'nin öğrencisi İbn Dellûyeh ed-Dekkâk (v. 329/940) tarafından nakledilmiştir.<sup>40</sup> İbn Hacer ise İbn Dellûyeh dışında hadis cüz'ünün rivayetini bir de Firebrî'ye nispet etmiştir.<sup>41</sup>

### 1.8.1. Eserin İsimlendirilmesi

Eserin eldeki nüshasının üzerinde Kitabü Birrü'l-vâlideyn yazmaktadır; ancak hadis cüz'ünün isimlendirilmesinin Buhârî tarafından mı yoksa başka biri tarafından mı olduğu bilgisine rastlanmamıştır. Hadis cüz'ünün isimlendirilmesinin İmam Buhârî'ye nispet edilmesi hakkında Şerkavî bu ismin, el yazma nüshanın kenarında olduğunu ve bu sebeple kitabı bu isimle Buhârî'ye nispet ettiğini belirttikten sonra İbn Hacer el-Askâlânî,<sup>42</sup> Şemsüddîn es-Sehâvî'yi<sup>43</sup> (v. 902/1497), Vadî Âşî'yi, Rûdânî'yi<sup>44</sup> (v.

<sup>36</sup> Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1311), "Tefsîru'l-Kur'ân", 8, (Hadis no: 4790).

<sup>37</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Edeb", 69, (Hadis no: 6094).

<sup>38</sup> Müslim b. Haccac, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, (Kahire: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurakah, 1374/1955), "İmân", (Hadis No: 85 (137)).

<sup>39</sup> İleride değinileceği gibi *Birrü'l-vâlideyn* içerisinde fiten, tahiyetü'l-mescid farklı konuları içeren rivayetler mevcuttur.

<sup>40</sup> İbn Hacer el-Askâlânî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes*, thk. Muhammed Şekûr, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1418/1998), 83, Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 1/73.

<sup>41</sup> İbn Hacer el-Askâlânî, *el-Mecmeu'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfrehes*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Mer'âşlî, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1413-1415/1992-1994), 2/393.

<sup>42</sup> İbn Hacer, *el-Mecmeu'l-müesses*, 2/393, İbn Hacer el-Askâlânî, *Fethu'l-bârî*, (Beyrut: Dâru'l-marife, 1379), 1/38, 1/62, 4/95, 5/219.

<sup>43</sup> Şemseddîn es-Sehâvî, *el-Kavlü'l-bedi' fi's-salât ale'l-habîbi's-Şefî'*, (Dâru'r-Rayyân li't-türâs), 147.

<sup>44</sup> Şemseddîn er-Rûdânî, *Siletü'l-halef bi bi-mevsüli's-selef*, thk. Muhammed el-Haccî, (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 140.

1094/1683), Muhammed Sıddık Han'ı<sup>45</sup> (v. 1307/1890) *Birrü'l-vâlideyn*'i imama nispet eden alimler olarak zikreder.<sup>46</sup>

Abdülazîz b. Hilmî el-Mekkî Buhârî'nin tercemesini yapan kişilerin “*Birrü'l-vâlideyn*” ismindeki bir eserin imama nispeti konusunda ittifak halinde olduklarını belirtmektedir ve Mekkî yukarıda adı geçen alimlere ek olarak Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (v. 562/1166), Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî (v. 761/1359), Mizzî (v. 742/1341), Kâtib Çelebi'yi (v. 1067/1657) de zikretmiştir.<sup>47</sup>

Kitabın ismi konusunda bulunan bir bilgi de şudur: Araştırma sonucunda, aynı eserin iki kitapta farklı isimle zikredildiği tesbit edilmiştir. İlk olarak; İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de, *el-Câmiu's-sahîh*'de, “Anbese b. Abdülvâhid ziyade etmiştir...”<sup>48</sup> şeklinde muallak olarak verilen hadisin şerhinde Buhârî'nin *Kitâbü'l-birr ve's-Sıla*'da, hadisi mevsul olarak rivayet ettiğini belirtmiştir. Aynı hadisi Buhârî *Birrü'l-vâlideyn*'in 75. hadisinde muttasıl halde zikretmiştir. Yani İbn Hacer, eser için başka bir isim kullanmıştır.<sup>49</sup>

İkincisi ise; Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî (1914-1999) mezkûr hadisin *el-Câmiu's-sahîh*'de muallak olarak verilen ziyadesi için “Buhârî'nin *Kitâbü'l-birr ve's-sıla*'da, hadisi mevsul olarak rivayet ettiğini belirtmiştir.”<sup>50</sup> demiştir.

Mevzubahis eserin farklı bir eser olduğu düşünülürse kitabın *Birrü'l-vâlideyn* olduğu açıktır; çünkü hem Buhârî'nin *Kitâbü'l-birr ve's-sıla* adlı bir eserinin olduğu bilinmemektedir, hem de zikredilen rivayetin mevsûl olarak verildiği yer *Birrü'l-vâlideyn*'dir.

<sup>45</sup> Ebu't-tayyib, Muhammed Sıddık Han, *el-Hutta fî zikri's-sihahi's-sitte*, (Beyrut: Darû'l-kütübi't-ta'limiyye, 1405/1985), 241.

<sup>46</sup> Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Abdülâtî eş-Şerkavî, (Müessessetü İlm lihyai't-türasi ve'l-hıdmeti'r-rakamiyye, 2019/1440), 21-23.

<sup>47</sup> Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Abdülazîz b. Hilmî el-Mekkî, (Mısır: Dâru'z-Zehâir İhyâi litürâsi Ümme, 1439/2018), 50-57.

<sup>48</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Edeb”, 14, (Hadis no: 5990).

<sup>49</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/422.

<sup>50</sup> Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahiha ve şey'un min fikhîhâ ve fevâidihâ*, (Mektebetü'l-meârif li'n-neşr ve't-tevzi', 1415/1995), 2/391.

Bu bilgiler ışığında kitabın ismi ile ilgili şunlar söylenebilir: Değindiği gibi alimler *Birrü'l-vâlideyn* isimli eserin İmam Buhârî'ye nispetinde ittifak halindedir. İbn Hacer'in eser için *Kitâbü'l-birr ve's-sıla* ismini kullanması hakkında ise iki ihtimalden söz edilebilir: İlk ihtimal, ileride de değinileceği üzere, *Birrü'l-vâlideyn*'nin sadece anne ve baba ile ilgili değil, sıla-i rahimin önemi ve başka konuları kapsayan rivayetleri de içermektedir. Eğer *Birrü'l-vâlideyn* ismi Buhârî tarafından konulduysa, ki kendisinin bu ismi koyduğuna dair bir bilgiye ulaşılmadı, İbn Hacer yukarıda değinilen sıla-i rahim konulu hadisin şerhinde konu ile uyumlu bir isim kullanarak *Birrü'l-vâlideyn*'i kastedip, *Kitâbü'l-birr ve's-sıla* ismini kullanmıştır. Bu doğrultuda Elbânî'nin mezkur hadisin açıklamasında *Kitâbü'l-birr ve's-sıla* ismini zikretmesi ise sadece İbn Hacer'den bilgi iktibas gibi gözükmemektedir. Dolayısıyla Elbânî'nin bu ismi kullanması da eserin ismi için bir karîne gibi gözükmemektedir. İkincisi ihtimal ise kitabın ismi belirli değildir; ancak *Birrü'l-vâlideyn* ismiyle meşhur olmuştur ve muayyen bir ismi olmaması sebebiyle İbn Hacer kitabı *Kitâbü'l-birr ve's-sıla* olarak da zikretmiştir.

Özetle, İmam Buhârî'ye "*Birrü'l-vâlideyn*" isminde bir eserin nispet edildiği açıktır; ancak esere ismin kim tarafından verildiği bilgisi bulunamamıştır. Bilgi çoğunluğuna göre eserin adı *Birrü'l-vâlideyn*'dir. Bununla birlikte içerik açısından *Kitâbü'l-birr ve's-sıla* isminin muhtevaya daha uygun olduğu düşünülmektedir.

### **1.8.2. *Birrü'l-vâlideyn*'nin Râvisi ve Eserin Nüshası**

Nüshanın ilk kısmındaki yazıda "Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Buhârî'den, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Dellûyeh, ondan da Ebû Ya'lâ Hamza b. Abdülazîz el-Mühellebî rivayet etmiştir" şeklinde bir kayıt vardır.

#### **1.8.2.1. İbn Dellûyeh**

Tahkiki yapılan eldeki *Birrü'l-vâlideyn* nüshasının ravîsi Muhammed b. Ahmed b. Dellûyeh'tir. Künyesi Ebû Bekir ed-Dekkâk'dır. Nişâbürlü olan İbn Dellûyeh, Ebu'l-

Ezher, Muhammed b. Yahya, Ahmed b. Yusuf es-Sülemî<sup>51</sup> Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Ahmed b. Hafs'dan hadis rivayet almıştır. Kendisinden hadis alanlar arasında Abdullah b. Sa'd, Ebû Alî el-Hafız, Muhammed b. el-Huseyn el-Alevî, Hamza el-Mehlebî vardır.<sup>52</sup> el-Halîfî (v. 446/1054) İbn Dellûyeh'in sika olduğunu<sup>53</sup> söylerken, Zehebî kendisine sadûk demiştir.<sup>54</sup> İbn Dellûyeh Cemâziyelâhir<sup>55</sup> ayında hicrî 329 civarında vefat etmiştir.<sup>56</sup>

Buhârî'nin 256 yılında vefat ettiği göz önünde bulundurulursa İbn Dellûyeh'in gençliğinin ilk dönemlerinde, Buhârî'in vefatına yakın bir tarihte hadis cüz'ünü işittiği anlaşılmaktadır.

### 1.8.2.2. Hamza b. Abdülazîz b. Muhammed en-Neysâbûrî

Hadis cüz'ünü İbn Dellûyeh'den bize aktaran râvi Ebû Ya'lâ Hamza b. Abdülazîz b. Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Mühellebî en-Neysâbûrî'dir (v. 406/1015). Kendisi içlerinde Muhammed b. Ahmed b. Dellûyeh, Muhammed b. el-Hüseyn el-Kattân, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan el-Esbehânî'nin de bulunduğu alimlerden hadis rivayet almıştır. Ebû Abdullah el-Hâkim, Ebû Nasr Ubeydullah b. Saîd el-Siczi, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ali el-Dûsî, Ebû Bekir el-Beyhakî gibi isimler de kendisinden rivayet almıştır. Hâkim kendisinin birçok hoca ile zaman geçirdiğini, hadis talep ettiğini, sonra da tıp ilmiyle uğraştığını söylemiştir. Ebû Ya'lâ Kurban bayramında hicrî 406 yılında, 90 yaşlarına yakinken vefat etmiştir. Hamza b. Abdülazîz Horasan emiri Mühelleb b. Ebû Sufra el-Ezdî'nin zürriyetindedir. Kendisinin sika olduğu belirtilmiştir.<sup>57</sup>

<sup>51</sup> Kasım b. Kutluboğa es-Sûdûnî, *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübi's-sitte*, (thk. Şâdi b. Muhammed b. Sâlim âli Nu'mân, Yemen: Merkezü'n-Nu'mân li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve tahkiki't-türâs ve't-terceme San'a, 1432/2011), 8/126-127.

<sup>52</sup> Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 7/578, n. 456.

<sup>53</sup> Kasım b. Kutluboğa, *es-Sikât*, 8/126.

<sup>54</sup> Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 7/578.

<sup>55</sup> Zehebî, *A.g.e.*, 7/579.

<sup>56</sup> Ebû Ya'lâ el-Halîfî, *el-İrşâd fi ma'rifeti ulemai'l-hadis*, thk. Muhammed Saîd Ömer İdris (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 3/834. Târik b. Muhammed, *et-Tezyil alâ Kütübi'l-cerh ve't-ta'dil*, (Kuveyt: Mektebetü'l-müsennâ el-İslâmiyye, 1425/2004), 1/261, n. 702.

<sup>57</sup> Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 13/53.

### 1.8.2.3. Eserin Nüshası

Abdülâtî eş-Şerkâvî *Birrü'l-vâlideyn*'nin şu ana kadar iki nüshasını bulduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki, zikredilen tahkiklerin ve tez için başvuru olan Abdülhay el-Kettânî'nin kütüphanesinde bulunan nüshadır. Daha sonra nüsha Fas, Marakeş'de bulunan bir kütüphaneye götürülmüştür.<sup>58</sup> Kettânî bu nüshayı Dımaşk'dan satın almıştır. Nüsha toplam dokuz yapraktır. Şerkâvî tahkik ettiği bu nüsha dışında başka bir nüshanın da olduğunu ve bu nüshanın “Kitâbün fi'l-hadîs” şeklinde başlık ve müellif bilgisi olmadan Buhûs ve Dirâsâtü'l-cihadi'l-Lîbî merkezinde bulunduğunu; ancak kendisinin buna henüz erişemediğini tahkikin dirase bölümünde söylemektedir. Şerkâvî bu nüshanın İmam Buhârî'nin *Birrü'l-vâlideyn*'i olduğunu düşünmesinin sebebini, el-Kettânî nüshasının başlangıç hadisinin bu nüsha ile aynı olmasıyla açıklamıştır.<sup>59</sup>

### 1.8.3. *Birrü'l-vâlideyn*'in Tahkikleri

*Birrü'l-vâlideyn*'in tespit edilen dört tane tahkiki vardır. Bunlar; Bessâm b. Abdülkerîm el-Hamzâvî'nin, Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî'nin, Abdülâtî eş-Şerkâvî'nin ve Abdülazîz b. Hilmî Mekki'nin tahkikleridir.

#### 1.8.3.1. Bessâm b. Abdülkerîm el-Hamzâvî Tahkiki

Tahkik girişinde bir dirase bölümü mevcuttur. Bu bölüm mukaddime, İmam Buhârî'nin tercemesi, hadis-i şerifler üzerine yapılan musannefatın çeşitleri (câmi'ler, sünenler, musannefler ve cüz'ler), anne babaya iyilik konusunda telif edilen eserler, *Birrü'l-vâlideyn* ve râvileri hakkında giriş bilgileri, kitabın müellife nispeti, üzerinde çalışılan nüshanın açıklaması ve nâsihi, hadis cüz'ü içerisindeki hadislerin konu ve derece açısından kısımlandırılması, Buhârî'nin *Birrü'l-vâlideyn*'e almadığı konu ile ilgili rivayetleri, *Birrü'l-vâlideyn*'in Buhârî'den asrımıza kadar gelen muttasıl senedleri, anne babaya iyilik ve isyan ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetten çıkarılmış

<sup>58</sup> Şerkâvî tahkikinde, kütüphane'nin Merakeş'deki el-Kasrû'l-melekî el-Âmira Kütüphanesi (مكتبة القصر الملكي العامرة) olduğu bildirilmektedir.

<sup>59</sup> Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Abdülâtî eş-Şerkâvî, (Mısır: İlm li ihyâi't-türâs ve'l-hidmâti'r-rakamiyye, 2019), 24-25.

sonuçlar, *birrü'l-vâlideyn* konusu ile ilgili hadis rivayetlerinin içerikleri hakkında bilgiler içermektedir.<sup>60</sup>

Nüshada ihtiyaç görülen yere tashih yapılması, çoğunlukla İmam Buhârî'nin koyduğu başlıklarla rivayetlerin başlıklandırılması, hadislerin tahri edilmesi, hadisler eğer *Sahîhayn*'da değilse sıhhat derecelerinin belirtilmesi, garîb<sup>61</sup> kelimelerin şerhlerine değinilmesi ve ayet, merfu', âsâr rivayetler, rivayetlerin konuları, referanslar ve kaynakça için fihrist verilmesi tahkik için yapılan kitap içerisindeki çalışmalardandır.

### 1.8.3.2. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî Tahkiki

Tahkikin giriş bölümünde bir dirase bölümü vardır. Dirasede *birrl-vâlideyn* (anne babaya iyilik) ve *ukuku'l-vâlideyn* (anne babaya isyan) mefhumlarının lgat ve ıstılah manaları, anne babaya hayatları ve ölümden sonraki dönemlerinde yapılabilecek iyilikler, bu iyiliklere yardımcı bazı vesileler gibi konulara, genel olarak bu konuların Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetteki karşılıklarına, ek olarak İmam Buhârî'nin tercemesine değinilmiştir.

Tahkikte nüshanın metnin hareke ve numaralarla hadis hakkındaki hükmün şâmil olması için, dipnotta tahrileriyle (*cemu't-turuk* yapılarak) verilmiştir. Ayrıca hadis râvilerinin durumları ve sened hakkında hükümler, hükümdeki illetleri ile birlikte verilmiştir. Hadis metninde şerhe ihtiyaç duyulan garîb kelimelerin açıklamalarına, hadis şârihlerinin eserlerinden ve bazen de muhakkik tarafından verilen hadislerden çıkarılabilecek bazı ilmî, fikhî ve edebî faydalara da yer verilmiştir. Tahkik içerisinde yapılan başka bir çalışma ise kitap içerisinde bulunan bazı önemli şahsiyetlerin tercemelerine yer verilmesi ve neseb ilişkilerine değinilmesidir.<sup>62</sup>

<sup>60</sup> Buhârî, *Birrl-vâlideyn*, thk. Bessâm b. Abdülkerîm el-Hamzâvî, (Dâru'l-hadîsi'l-Kettâniyye, 1436/2014).

<sup>61</sup> Hadiste anlaşılması zor, açıklama gerektiren ifade, (Aydınlı, 2021, 94).

<sup>62</sup> Buhârî, *Birrl-vâlideyn*, thk. Hüseyin Selîm Esed.

### 1.8.3.3. Abdülâtî eş-Şerkâvî Tahkiki

Tahkikte dirase bölümü mevcuttur. Anne ve babaya iyiliğin fazileti, önemi ve onlara isyan etmenin yasaklanması, birrû'l-vâlideyn konusu hakkında telif edilmiş müstakil eserler, İmam Buhârî'nin tercemesi, *Birrû'l-vâlideyn* hadis cüz'ü nüshasının Buhârî'ye nispetinin delili ve el yazmasının beyanı gibi bölümler içerir. Muhakkikin bu tahkikte yaptığı çalışmalar arasında senedler hakkında bilgi verilmesi, hadislerin tahrici ve ihtiyaç duyulan yerlerde hadislerden çıkarılan fikhî fâidelerin belirtilmesi vardır. Cüz içerisinde bulunan ayetlerin, hadislerin ve Buhârî'nin hocalarına dair fihrist bulunmaktadır. Ayrıca muhakkik zahiren anne babaya iyilik konusu ile zahiren bağlantılı olmayan rivayetlerin konu ile ilişkilendirilebilecek yönlerine de değinmiştir. Muhakkik rivayetler için başlıklandırma yapmamıştır.<sup>63</sup>

### 1.8.3.4. Abdülazîz b. Hilmî Mekkî Tahkiki

Bu tahkik diğer tahkiklerden daha geniş bir dirâseye sahiptir ve diğer tahkiklere benzer şekilde dirâse, İmam Buhârî'nin tercemesi ile başlar. Kitap içerisinde Bessâm tahkikinde bulunan musannefat çeşitleri yerine, hadis cüz'lerinin tanımı yapılmaktadır. Ayrıca anne ve baba üzerine yazılmış en meşhur eserler, *Birrû'l-vâlideyn* hakkında detaylı bilgiler veren bir bölüm, eserin matbu nüshaları, bu tahkikte çalışılan nüsha ve tahkikte kullanılan yöntem dirâse içerisinde mevcuttur.

Muhakkik bu çalışmasını, kendinden önce bulunan iki matbu ve cüz'ün el yazması ile yaptığını belirtmektedir. Muhakkik rivayetleri harekelemiş ve aynı konu altında toplanabilecek rivayetler için başlık yerleştirmiştir. Asıl el yazma nüshasında bulunan hatalar kitapta düzeltilerek verilmiş, ayet ve hadislerin tahricleri yapılmış ve senedlerin sıhhatine dair hükümler belirtilmiştir. Muhakkik ayrıca sahabe tercemelerini vermiş, bazı önemli şahsiyetlere değinmiş ve nüshada bulunan râvilerin intisap ettiği bazı ülkeler belirtilmiştir.<sup>64</sup>

<sup>63</sup> Buhârî, *Birrû'l-vâlideyn*, thk. Abdülâtî eş-Şerkâvî.

<sup>64</sup> Buhârî, *Birrû'l-vâlideyn*, thk. Abdülazîz b. Hilmî el-Mekkî.

#### 1.8.4. Sıhhat ve Rivayetin Peygamber'e (s.a.v.) İsnadı Açısından Hadisler

*Birrü'l-vâlideyn* hadis cüz'ünde toplam 77 tane rivayet bulunmaktadır. Eserdeki rivayetlerin sıhhat derecelerine bakıldığında rivayetlerin çoğunluğunun sahih isnadlı olduğu görülür. Bunun dışında cüz, hasen ve zayıf isnadlı hadisler içerirken, içinde kaynağı *Birrü'l-vâlideyn* dışında bulunamayan bir tane muallak rivayet<sup>65</sup> de mevcuttur. *Birrü'l-vâlideyn*, rivayetlerinin çeşitli sıhhat derecelerine sahip olması konusunda *el-Edebü'l-müfred*'e benzemektedir. Bununla birlikte eserdeki zayıf ve hasen rivayetler *el-Edebü'l-müfred* ile müşterek olmayan rivayetlerdir. Cüz içindeki rivayetlerin çoğunluğunu mevsûl rivayetler oluşturmaktadır. Şöyle ki 77 rivayetin 7 Tanesi maktû 2 tanesi mevkuf, 68 tanesi ise merfû rivayettir.

#### 1.8.5. Âlî Nâzil İsnadlı Olma Açısından Hadisler

Âlî isnad, bir hadis metnin veya metni farklı olsa da isnadlarından ilk haber kaynağına daha az râvi ile ulaşan isnad demektir.<sup>66</sup> Nâzil isnad ise bir hadisin, metni farklı olsun ya da olmasın, senedlerinden ilk haber kaynağına daha çok râvi ile ulaşan isnad manasına gelmektedir.<sup>67</sup> Bazı tanımlara göre âlî isnad için tek önemli özellik râvi sayısı olmayıp, farklı şartları içeren tanımlamalar da yapılmıştır ve bunların ilkinde göre haber kaynağına olan yakınlığın önemiyle birlikte senedde bulunan râvilerin en üstün özelliklere sahip olması da aranmaktadır. Bu açıdan bakıldığında râvi sayısının tek başına bir önemi bulunmamaktadır.<sup>68</sup>

Buhârî sülâsî hadisleri<sup>69</sup> ile âlî isnad konusunda öne çıkan isimlerden bir tanesi olmuştur. *el-Câmiu's-sahîh* eserinde sülâsî nitelikte 22 tane hadis mevcuttur. Buhârî'nin nâzil isnadlarına gelince; en nâzil isnadı tusâî<sup>70</sup> olarak bilinmektedir.<sup>71</sup> İmamın *Birrü'l-vâlideyn* eserindeki rivayetleri râvi sayısı açısından farklılık

<sup>65</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, (Hadis no: 41. rivayetin 2. Kısmı).

<sup>66</sup> Aydın, "el-İsnâdu'l-Âlî", 150.

<sup>67</sup> Aydın, "el-İsnâdu'l-Nâzil", 152. Raşit Küçük, "İsnad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/158.

<sup>68</sup> Raşit Küçük, "İsnad", *DİA*, 23/158.

<sup>69</sup> "Senedinde son râvi ile Hz. Peygamber (s.a.v.) arasında üç râvi bulunan hadis." (Aydın, 2021, 300).

<sup>70</sup> "Senedlerinde son râvi ile Hz. Peygamber (s.a.v.) arasında dokuz râvi bulunan hadisler." (Aydın, 2021, 350).

<sup>71</sup> Muhammet Divani, *Hadis İliminde Sülâsiyyât Geleneği ve Muhammed Şâh Balıkesiri'nin "Şerhun Alâ Sülâsiyyâti'l-Buhârî" İsmi Eserinin İncelenmesi*, (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 26.

göstermektedir. Genelde hadis zincirleri 5-6 râviden oluşmaktadır; ancak 4 râvili rivayetler de mevcuttur. Alî isnad olarak iki<sup>72</sup> adet sülâsî ve bir adet 7 râvili nâzil isnadı mevcuttur.

### 1.8.6. Muallak Hadisler

Terim olarak muallak, senedinin baş kısmından<sup>73</sup> râvisi eksik olarak rivayet edilmiş hadis demektir. Muallak hadis bu haliyle zayıf hadisler arasında yer almaktadır.<sup>74</sup> Bu tür rivayetler Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde de mevcuttur. Bir sayıma göre muallak rivayetler bu eserde 1341 adet bulunmuş, bunların büyük bir kısmı *es-Sahîh*'in başka yerlerinde senedleriyle verilmiş ve eserde sadece 160'nının muttasıl rivayeti bulunamamıştır. İbn Hacer el-Askalânî, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'indeki muallak hadislerin muttasıl rivayetlerini tespit etmiş, bunları *Fethu'l-bârî*'nin ilgili kısımlarında ve *Hedyü's-sârî* adlı mukaddimesinde zikretmiştir, ek olarak *Tâliku't-ta'lik*'te bir araya getirmiştir.<sup>75</sup>

*Birrü'l-vâlideyn Sahîh-i Buhârî*'de bulunan muallak hadislere kaynaklık etmesi açısından önem arz etmektedir. *Birrü'l-vâlideyn* içerisinde *el-Câmiu's-sahîh*'de Buhârî'nin muallak olarak verdiği bazı rivayetlerin müsned hali mevcuttur. Bu rivayetler:

*el-Câmiu's-sahîh*'in 1878. rivayetinden sonraki mütabî sened,<sup>76</sup> *Birrü'l-vâlideyn*'in 57. hadisinde tamamlanmıştır.

Rivayet: Muhammed b. Kesîr → Süleyman b. Kesîr → Zührî → Urve → Üsâme b. Zeyd'den, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Siz benim ne gördüğümü biliyor musunuz? Fitneler evlerinizin etrafından çıkacak.”<sup>77</sup>

*el-Câmiu's-sahîh*'de 5990. rivayetin sonundaki muallak sened:

Muhammed b. Abdülvâhid b. Anbese b. Abdülvâhid → dedesinden → Beyân Ebû Bişr → Kays b. Ebû Hâzım → Amr b. el-Âs dedi ki: Resûlullah (s.a.v.) gizli olmayarak

<sup>72</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, (Hadis no: 24) ve (Hadis no: 35).

<sup>73</sup> Baş kısmı müellif tarafından.

<sup>74</sup> Aydın, “Muallak” 201.

<sup>75</sup> Abdullah Aydın, “Muallak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 30/308.

<sup>76</sup> Mütabî sened de *es-Sahîh*'de muallak olarak verilmiştir. *es-Sahîh*'deki mütabî iki senedin sadece Süleyman b. Kesîr tariki *Birrü'l-vâlideyn*'de mevcuttur.

<sup>77</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Fazâilü'l-medîne”, 8, (Hadis no: 1878), Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, (Hadis no: 57).

açıktan şöyle buyurdu: “Benim dostum sadece Allah, resûlü ve inananlardır; ancak onlarla akrabalık bağım vardır ki (bu sebeple) ilişkiyi devam ettiriyorum.”<sup>78</sup>

*el-Câmiu's-sahîh*'deki 2594. rivayetten sonraki muallak sened:

Abdullah b. Sâlih → Bekr b. Mudâr → Amr b. Hâris → Bükeyr → Kurayb dedi ki: Nebî'nin (s.a.v.) eşi Meymûne (r.anhâ) bir gün bir cariyesini azad etti. Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Eğer onu dayılarına verseydin, senin için daha çok sevap olurdu.”<sup>79</sup>

Eser içerisinde muallak bir rivayet vardır. Bu ise rivayet mevkuf bir hadistir ve konusu akâid ya da fıkıh ile ilgili değil, âdâb/ahlâk ile ilgilidir.

Rivayet: Buhârî dedi ki: Sühyân b. Uyeyne dedi ki: “Kim bilmediğinin farkında ise o alimdir.”<sup>80</sup>

### 1.8.7. Eserdeki Rivayetlerin Muhtevası

*Birrü'l-vâlideyn* anne babaya iyilik manasına geldiği için, eserin başlığı göz önünde bulundurulduğunda, hadis cüz'ü içerisindeki tüm rivayetler konu ile irtibatlı değildir. Başlangıçta rivayetler anne ve baba ile ilgiliyken daha sonra akrabalıkla ilgili rivayetlerle devam etmektedir. Bunun dışında kitap içerisinde kitabın ana temasıyla ilgili görülmeyen rivayetler de mevcuttur. Genel olarak rivayetlerin konularını dört kısma ayırmak mümkündür:

- i. Anne ve baba ile ilgili olan rivayetler: Bu rivayetler genel olarak anne ve babaya itaatin önemi, onlara isyanın, onları üzmenin sonuçları hakkındadır.
- ii. Sıla-i rahim ilgili olan rivayetler
- iii. Birr (iyilik, ahlâk) ile ilgili olan rivayetler
- iv. Hadis cüz'ünün genel konusu/konuları ile bağlantılı görülmeyen rivayetler

Bu rivayetler içerisinde sıla-i rahim ve genel manada olan iyili ve güzel ahlâk ile ilgili olan rivayetler anne babaya iyilik konusuna girmese de birr (iyilik) konusunun içine

<sup>78</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Edeb” 14, (Hadis no: 5990), *Birrü'l-vâlideyn*, (Hadis no: 75). Rivayet için Esed, Muhammed b. Abdülvâhid b. Anbes b. Abdülvâhid'in halinin meçhul olması sebebiyle isnadının zayıf olduğunu söylemiş, Mekkî ise isnadına sahih demiştir. Rivayette bulunan “Gizli olmayarak, açıktan” ifadesi nüshada “Gizli, açıktan olmayarak” şeklinde geçmektedir. Rivayetin tercümesi verilirken *el-Câmiu's-sahîh* ve *Birrü'l-vâlideyn*'nin tahkikleri referans alınmıştır.

<sup>79</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Hibe ve Fazlühâ” 15, (Hadis no: 2594), *Birrü'l-vâlideyn*, (Hadis no: 69), Esed hadisin isnadı için Abdullah b. Salih sebebiyle zayıf demiş, Mekkî ise sahih demiştir.

<sup>80</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, s. 117. rivayetin kaynağı bulunamamıştır. Rivayetin Arapçası tezin 2.3.1. numaralı kısmında mevcuttur.

girmektedir; ancak dördüncü kısma giren rivayetlerin zahiren konu ile hiçbir bağlantısı yok gibi görünmektedir. *Birrü'l-vâlideyn*'de hadis cüz'ünün konusu ile bağlantılı görünmeyen rivayetlerin konu başlıkları fitnenin çıkacağı yer, İslam'ın sonunun olup olmadığı, çocuk ve sefihlerin imaretinden Allah Teâlâ'ya sığınma, tahiyetü'l-mescid gibi çok farklı muhtevalara sahiptir.

*Birrü'l-vâlideyn* muhakkikleri konu ile ilgili görünmeyen rivayetlerin farkındadır; ancak mânâ uzak da olsa genelde rivayetleri anne ve baba ile ilişkilendirerek tevil yoluna gitmişlerdir. Cüz içerisinde Buhârî'nin herhangi bir başlıklandırması olmadığından bu rivayetlerden müellifin hangi hükmü çıkartıp cüz'e dahil ettiği söylemek zordur. Aynı şekilde bu durum Buhârî'nin bu rivayetleri cüz'e neden aldığı ya da cüz hakkında ileride değinilecek başka soruları akla getirmektedir. Yukarıda zikredilen konuların ilk üçüne bakıldığı zaman eser isminin en azından rivayetlerle bazı yönlerden ilişkili olduğu düşünülebilir.

Hadis cüz'ünün muhakkiklerinden Bessâm b. Abdülkerîm el-Hamzavî ve Abdülkerîm b. Hilmî el-Mekkî *Birrü'l-vâlideyn* tahkikinde rivayetlerin konu ile bağlantılarını hadislere bâb başlıkları vererek göstermiştir. Örneğin “Kim rızkının bollaşmasını ve ömrünün uzamasını istiyorsa akrabalık bağlarını korusun”<sup>81</sup> hadisine Hamzavî başlığa “En büyük sıla anne babaya olan sıladır” şeklinde bir açıklama eklemiştir<sup>82</sup> ya da “Öfkelenme”<sup>83</sup> hadisinde “Öfkelenme ve öfkeni anne baba gösterme” şeklinde hadis metninde olamayan bir ibare ile te'vil niteliğinde bir başlık atmıştır.<sup>84</sup> Benzer şekilde Mekkî “Biriniz din kardeşini seviyorsa ona, onu sevdiğini söylesin”<sup>85</sup> hadisine “Anne ve babaya sevginin söylenmesi” şeklinde bir başlık vermiştir.<sup>86</sup>

Buradan Hamzavî'nin *Birrü'l-vâlideyn*'deki genel sıla-i rahim ve ahlâk ile ilgili hadisleri Buhârî'nin anne ve babayla ilişki kurarak bu kitaba dahil ettiğini düşündüğü anlaşılmaktadır; ancak Hamzavî'nin bu tarz başlıklandırmalarına rağmen bazı

<sup>81</sup> Buhârî, “Edeb” 12, (Hadis no: 5986), Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, (Hadis no: 15)

<sup>82</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Bessâm b. Abdülkerîm el-Hamzavî, 113.

<sup>83</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Edeb”, 76, (Hadis no: 6116), İmam Yahya b. Yusuf tariki *es-Sahîh*'de ile hadisi rivayet etmiştir. Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn* (Hadis no: 42).

<sup>84</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Bessâm b. Abdülkerîm el-Hamzavî, 138.

<sup>85</sup> Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Ebû Abdurrahman el-Elbânî, (Jubail: Dâru't-tasdîk, 1421/2000) (Hadis no: 542), Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, (Hadis no: 48).

<sup>86</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Abdülazîz b. Hilmî el-Mekkî, 208.

hadislere sadece “bâb” şeklide başlıklar verdiği ve bir rivayette de hadisin, hadis cüz’ü ile bağlantısını kuramadığını söylediği de görülmüştür.<sup>87</sup>

Şerkavî *Birrü’l-vâlideyn* tahkikinde Hamzâvî gibi konu ile ilgili görünmeyen rivayetleri tevil etmeye çalışmıştır; ancak açıklamalarını bir başlık koyarak değil dipnotlarda belirtmiştir. Örneğin: “Sizden biriniz imam hutbe verirken (mescide) gelirse iki rekat namaz kılsın.”<sup>88</sup> rivayetinde, Şerkâvî hadisin konu ile münasebetini şöyle açıklıyor: “Öyle görünüyor ki hadis anne babanın makamının üstünlüğünü gösteriyor. Şöyle ki kişi mescide girdiğinde imam Cuma hutbesi veriyorsa imamı dinlemek yerine önce nafil namaz (tahiyyetü’l-mescid namazı) kılmalıdır; ancak bu esnada kişinin ebeveynlerinden biri namaz esnasında onu çağırırsa namazını kesmesi ve çağrıya karşılık vermesi gerekmektedir.”<sup>89</sup> demiştir.

Muhakkiklerden Hüseyin Selîm Esed konu ile alakasız rivayetleri tevil etmemiş, dipnotlarda bazen hadisin bazı şerhlerine değinmiş, bazen de değinmemiştir. Esed dışındaki üç muhakkik içerisinde en çok te’vile başvurmuş Mekkî’dir. Örneğin: Şerkâvî rivayetlere genelde dipnotlarda şerh düşerken, “Bilmediğinin farkında olan alimdir<sup>90</sup>” rivayetine şerh düşmemiş, Hamzâvî de sadece başlık olarak “bâb” yazarak bu rivayeti zikretmiştir. Mekkî ise; muhtemelen “Bilmediğinin farkında olan alimdir” rivayetinin, hemen öncesinde bulunan “Tahiyyetü’l-mescid namazı” konulu rivayet ile bağlantılı olduğunu düşünüp, “Sanki Süfyan b. Uyeyne’nin bu sözünde şuna işaret vardır: “Cahil olduğunu bilen kişi alimdir, kendisini doğru yola iletecek bir rehber ihtiyacı vardır; ancak anne ve babasına nafil ibadeti tercih edenlerin cehaleti (cehl-i mürekkebtir) kara cahilliktir.” şeklinde uzak bir te’vilde bulunmuştur.<sup>91</sup>

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi genel olarak muhakkikler rivayetler için ya dipnotta ya da başlıklarda uzak veya yakın bir tevil yoluna gitse de onların da te’vil yapamadıkları noktalar olmuştur. Bu durum göz önüne alındığında konu ile ilgili olmayan rivayetlerin neden bu kitapta olduğu sorusu kaçınılmaz olmaktadır. Bu sorunun muhtemel cevabının bulunmasına İmam Buhârî’nin anne ve baba ile

<sup>87</sup> Buhârî, *Birrü’l-vâlideyn*, thk. Bessâm b. Abdülkerîm el-Hamzâvî, 137.

<sup>88</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, Teheccüd”, 25, (Hadis no: 1166). Buhârî, *Birrü’l-vâlideyn*, (Hadis no: 41).

<sup>89</sup> Buhârî, *Birrü’l-vâlideyn*, thk. Abdülâtî eş-Şerkavî, 62. (41. Hadis dipnotu).

<sup>90</sup> Buhârî, *Birrü’l-vâlideyn*, 117.

<sup>91</sup> Buhârî, *Birrü’l-vâlideyn*, thk. Abdülazîz b. Hilmî el-Mekkî, 194, dipnot.

doğrudan ilgili olmayan *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred*'de sened ve metin ya da sadece metin olarak müşterek rivayetleri, bu iki eserinde hangi bâbda zikrettiğine değinmek yardımcı olacaktır.

İnceleme sonucunda Buhârî'nin *Birrü'l-vâlideyn*'deki doğrudan anne ve baba ile ilgili olmayan müşterek rivayetlerin *es-Sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred*'de hadislerin ilgili bâblarda zikredildiği görülmüştür. Örneğin: *Birrü'l-vâlideyn*'de sıla-i rahîm hakkında “Akrabasıyla ilişkisini kesen cennete giremez”<sup>92</sup> hadisi iki kitapta da “Akraba ile ilişki kesmenin günahı” bâbında verilmiştir. “Haberiniz olsun ki muhakkak fitne (doğu tarafını işaret ederek) şurada, şeytanın boynuzunun doğduğu yerdedir.”<sup>93</sup> manasındaki rivayet ise; *el-Câmiu's-sahîh*'de, Kitâbü Bed'ü'l-halk'ta “Şeytanın sıfatı ve orduları bâbı”, Kitâbü'l-menâkîb'da “Bâb” şeklinde bir başlıkla ve Kitâbü'l-fiten'de, “Nebî'nin (s.a.v.) fitne doğudan çıkacaktır sözü” bâbı olmak üzere üç yerde geçmektedir ki hiçbiri akrabalıkla ilgili bir bâb değildir. *Birrü'l-vâlideyn* içerisinde fiten ile ilgili rivayet sayısı kitabın hacmi göz önüne alındığında fazladır ve zikredilen fitne ile ilgili rivayetler metin olarak tekrar edilmiştir. Anne ve baba ile ilgili müstakil bir eser olarak kabul edilen bir hadis cüz'ü için bu durum oldukça ilginç görülmektedir.

Değinildiği gibi hadis cüz'ü içerisindeki rivayetlerin konuları dört kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım haricindeki rivayetler için yapılabilecek açıklamalar şöyledir:

Öncelikle ikinci kısma giren rivayetlerden başlanırsa, bu rivayetler için muhakkiklerin te'villerini destekleyici örnekler *el-Câmiu's-sahîh*'de mevcuttur. İlk olarak Buhârî'nin hadisi, rivayetin içinde bulunan başka bir hüküm/mana sebebiyle zahirî konusuyla ilgili değil, hadisdeki diğer manayı ihtiva eden bir bâbda zikretmesine *el-Câmiu's-sahîh*'den şu örnek verilebilir:

Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) Zübeyr kızı Dub'âa'nın yanına geldi ve “Öyle sanıyorum ki, hacca gitmek istiyorsun” dedi. Dubâa da: (Evet öyledir, fakat) Vallahi kendimde hastalık hissediyorum, dedi. Resûlullah: “Ey Dubâa, sen hacca eda et ve (hacca niyet ederken): Allah'ım haccuma engel çıktığı yerde ihramdan çıkacağım,

<sup>92</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Edeb”, 11, (Hadis no: 5984). *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 64)

<sup>93</sup> Buhârî, *A.g.e.*, “Bed'ü'l-halk”, 11, (Hadis no: 3279), “Menâkib”, 6, (Hadis no: 3511), “Fiten”, 16, (Hadis no: 7093).

diye şart kıl” diye buyurdu. Dubâa o sırada Mikdâd b. Esved'in nikâhında bulunuyordu.<sup>94</sup>

Buhârî rivayeti hac bahsinde değil, nikahta din denkliği bâbında zikretmiştir. Hadisin bu bâbda zikredilmesinin maksadı, nikahta nesepte denkliğin zarurî olmaması ile ilgilidir. Çünkü Dubâa haşîmi'dir ve Mikdâd'dan soy bakımından üstündür. Eşi ile nesep bakımından denk değildir.<sup>95</sup> Bu örneğe bakıldığında Buhârî'nin rivayeti genel konusun dışında bir bâbda zikretmesi şeklinde bir uygulamasının olduğu açıktır; ancak bu örnek *Birrü'l-vâlideyn*'deki bu tarz durumların hepsine açıklık getirmemektedir. Yukarıdaki örnekte “Mikdâd b. Esved'in nikâhı altında bulunuyordu.” ifadesi hadis metninde mevcuttur ve buradan çıkarılan hüküm, metnin bâb ile ilgili ibareyi içermesi sebebiyle, bâb başlığı ya da konu ile bağlantılıdır; ancak dördüncü kısma giren rivayetlerin hadis cüz'ü ile konu ile lafzen bir yakınlığı bulunmadığı gibi te'vil yönü de çok uzaktır.

Yine ikinci gruba giren rivayetler için örnek olarak: *el-Câmiu's-sahîh*'de Kitâbü'l-edebe'de bulunan, Abdullah b. Abbas, Ebû Süfyan'dan şöyle rivayet etmiştir: Hirakl, haber gönderip (Ebû Süfyan'ı huzuruna çağırması) Nebî'yi (s.a.v.) kastederek, (size neyi emrediyor? diye sormuş, Ebû Süfyan da) şöyle cevap vermiştir: “Bize namazı, sadaka vermeyi, iffetli olmayı ve sıla-i rahimde bulunmayı emrediyor.”<sup>96</sup> rivayeti genel akrabalık ile ilgili gözükmemektedir; ancak rivayet “Evli kadının annesine ilgi göstermesi ve iyilik etmesi” bâbında zikredilmiştir. *el-Edebü'l-müfred*'de de böyle bir uygulama mevcuttur. *el-Edeb*'de akrabalık bağını kesmekle ilgili olan bir hadis<sup>97</sup> “Anne ve babaya isyan etmenin cezası bâbında” verilmiştir. Dolayısıyla hem en yakın akrabasının anne ve baba olması, hem de Buhârî'nin böyle bir uygulamasının diğer eserlerinde de bulunması sebebiyle akrabalık ile ilgili rivayetler için yapılan te'viller eserdeki konu bütünlüğü için bir sorun teşkil etmemektedir.

Üçüncü kısma giren rivayetlerin güzel ahlâk ilgili rivayetleri içerdiğine değinilmiştir. İkinci kısma giren rivayetler gibi tevil yolu ile bu rivayetlerin de bir yönüyle anne ve

<sup>94</sup> Buhârî, *A.g.e.*, “Nikah”, 16, (Hadis no: 5089).

<sup>95</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/135.

<sup>96</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Edeb”, 8, (Hadis no: 5980).

<sup>97</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 29).

baba ile ilgili olduğu düşünülebilir; ancak bu rivayetleri te'vil ederek hadis cüz'ü içerisindeki varlığını açıklamak tamamen tatmin edici değildir.

Dördüncü kısma giren rivayetlere bakıldığı zaman rivayetlerin fitne, tahiyetü'l-mescid, kendisine zulmedenden kısas alma gibi çok farklı konuları içerdiği görülmektedir. Bu konular içerisinde fitne ilgili olan hadislerin eserdeki varlık sebebine işaret olabilecek bir örnek *Birrü'l-vâlideyn*'de mevcuttur:

Eserin 74. rivayeti: “Saîd b. Sem'an, Ebû Hüreyre'yi çocuk ve sefihlerin imâretinden sığınırken duydu ve dedi ki: İbn Hasene el-Cühenî bana haber verdi, o Ebû Hureyra'ya bunun işaretlerini sorduğunda Ebû Hureyra dedi ki: sıla-i rahimin kesilmesi, azgın kimseye itaat edilmesi ve mürşide (iyiliğe yönlendiren kişiye) isyan edilmesidir.”<sup>98</sup>

Fiten hadisleri “Nebî'nin (s.a.v.) vefâtından sonra meydana gelmiş ya da gelecek olan fitnelerle ilgili hadisler” demektir.<sup>99</sup> Bu rivayete bakıldığında sonraki zaman meydana gelecek sıkıntıların işaretlerinden bir tanesinin sıla-i rahimin kesilmesi olduğu aktarılmaktadır. Bu irtibatla, İmam Buhârî'nin konu ile ilgili görünmeyen rivayetleri *Birrü'l-vâlideyn*'e bu açıdan bakarak eklediği düşünülebilir; lâkin ileride daha detaylı ele alınacağı gibi Buhârî'nin diğer eserlerinde anne ve baba ile ilgili *Birrü'l-vâlideyn* cüz'üne almadığı birçok hadis olduğu düşünülürse, onlar yerine kitap içerisine konuyla alakasız, te'vili uzak rivayetleri alması ve *Birrü'l-vâlideyn* içerisinde bu rivayetlerin metnini tekrar etmesi, konu ve durum itibari ile faydasız ve mantıksız görünmektedir.

Tahiyetü'l-mescid ve zarar gördüğünden kısas almak gibi diğer rivayetler için makul bir te'vil yapmak zorudur. Lafızlar üzerinden başka yorumlar yapılsa bile rivayetlerin, zahirî manasından ve değinilen diğer sebeplerden ötürü, kitaptaki varlığını açıklama konusunda te'vil yetersiz kalmaktadır.

<sup>98</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, (Hadis no: 74), Ebû'l-Haccâc el-Mizzî, *Tehzibu'l-kemâl fî Esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400-1413/ 1980-1992), 34/434-435. el-Edebü'l-müfred, (Hadis no: 66).

“سَعِيدُ بْنُ سَمْعَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَتَعَوَّذُ مِنْ إِمَارَةِ الصَّبِيَّانِ وَالسَّفَهَاءِ. قَالَ سَعِيدُ بْنُ سَمْعَانَ: فَأَخْبَرَنِي ابْنُ حَسَنَةَ الْجَهَنِيِّ أَنَّهُ قَالَ: “لَأَبِي هُرَيْرَةَ: مَا آيَةُ ذَلِكَ؟ قَالَ: أَنْ تَقْطَعَ الْأَرْحَامَ وَيَطَّاعَ الْمَغْوِيَّ وَيَعْصِيَ الْمُرْشِدَ”

<sup>99</sup> Aydınlı, “Fiten İlmi”, 89.

### 1.8.8. Bâb Başlığı

İmam Buhârî'yi öne çıkaran hususlardan başka bir tanesi de eserinde kullandığı bâb başlıklarıdır. Özellikle *el-Câmiu's-sahîh*'de, yazarın bâb başlıklarında kendi görüşlerini gösterirken kullandığı yöntemin eserin değerine değer kattığı kolaylıkla söylenebilir. Nitekim “Buhârî'nin fihkî bâb başlıklarındadır”<sup>100</sup> şeklinde meşhur olmuş bir söz mevcuttur. Yine konunun önemine binaen ulema başlıkları incelemeye tutup oluşan sorulara çözümler sunmuş, aynı şekilde modern dönemde de bâb başlıkları üzerinden çalışmalar yapılmıştır.<sup>101</sup> *el-Edebü'l-müfred* eserindeki bâb başlıkları da *el-Câmiu's-sahîh* ile benzer özellikler taşımaktadır. Bâb başlıklarında ilgili ayet ve hadisin zikredilmesi, başlığın soru halinde olması, sadece “bâb” şeklinde konu ile ilgili hadislere giriş yapılması buna örnektir.<sup>102</sup>

İmamın *Birrü'l-vâlideyn* hadis cüz'ünde ise herhangi bir başlıklandırma yoktur. *Birrü'l-vâlideyn*'nin *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred* ile müşterek olan rivayetlerine bakıldığı zaman hadislerin hepsinin kendine ait bir bâbda zikredildiği görülmüştür. Bâblandırma ve bâb başlıkları ile bu kadar öne çıkmış bir alimin bu eserinde böyle bir uygulamasının olmaması eğer eser tamamlanmışsa son derece ilginçtir. Bu durum İmamın eserini düzeltmeden, rivayetleri kayda geçirdiği ilk halinde bıraktığı izlenimini vermektedir.

### 1.9. *Birrü'l-vâlideyn*'de İmam Buhârî'nin Uygulamaları

*Birrü'l-vâlideyn* içerisindeki rivayet sayısının az olması sebebiyle, bu hadis cüz'ünde, *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred*'de olabileceği gibi, geniş ve detaylı bir inceleme yapmak zordur; ancak *Birrü'l-vâlideyn*'den de imamın hadisçiliği hakkında bilgi edinmek mümkündür.

<sup>100</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 1/13, 243.

<sup>101</sup> Osman Aydın, *Sahîh-i Buhârî'nin Bâb Başlıklarındaki Merfû Rivâyetlerin Kütüb-i Semâniye Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), Ayşegül Eroğlu, Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahîh'indeki Bab Başlıkları Üzerine Yapılan Çalışmalar ve İbnü'l-Müneyyir'in el-Mütevârî'si, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 17/1 (Haziran 2019), 101-123.

<sup>102</sup> Sagynbek Kozuev, *İbn Ebî Şeybe'nin Kitâbü'l-Edeb'i İle Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'inin Mukayesesi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2017), 148-154.

### 1.9.1. Hocaların Birleştirilmesi

Senedlerde bulunan inceliklerden başlanırsa, öncelikle Buhârî'nin rivayetlerde ikiden fazla hocasını birleştirmedeği ve hocaları rütbe bakımından müsâvî ve metin üzerinde ittifak halinde olduğunda bunu yaptığı bilgisi mevcuttur. *Birrü 'l-vâlideyn*'de de bu tarz bir uygulama görülmektedir.<sup>103</sup>

Örneğin: Eserdeki 8. hadiste Buhârî:

حدثنا أبو النعمان وموسى بن إسماعيل قالا: حدثنا عبد العزيز - يعني ابن مسلم - عن أبي إسحاق، عن أبي الأحوص، عن ابن مسعود<sup>104</sup>

Ebû Nu'mân ve Musa b. İsmâîl'i "و" bağlacı ile birleştirmiştir.

### 1.9.2. Râvinin Açıklanması

İsnadlarda bulunan başka bir incelik de sened içerisinde râvî ve merfû ve mevkuף rivayet olma açısından hadis hakkında bilgi verilmesidir.<sup>105</sup>

37. rivayette Ebû İdâm açıklanmıştır.

حدثنا عبيد الله بن موسى، قال: أخبرنا سليمان، هو ابن زيد المحاربي: أبو إدام قال: سمعت عبد الله بن أبي أوفى<sup>106</sup>

56. rivayette Câfer b. el-Muğire açıklanmıştır.

حدثنا أبو الربيع: سليمان بن داود، حدثنا يعقوب القمي، حدثنا جعفر: هو ابن المغيرة، عن سعيد بن جبیر، عن ابن عمر<sup>107</sup>

69. rivayette Amr b. el-Hâris açıklanmıştır.

حدثنا عبد الله بن صالح، قال: حدثني بكر بن مضر، عن عمرو، وهو ابن الحارث، عن بكر، عن كريب مولى ابن عباس<sup>108</sup>

<sup>103</sup> Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Birrü 'l-vâlideyn*, thk. Abdülazîz b. Hilmî el-Mekkî, 68.

<sup>104</sup> Buhârî, *Birrü 'l-vâlideyn*, (Hadis no: 8).

<sup>105</sup> Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Birrü 'l-vâlideyn*, thk. Abdülazîz b. Hilmî el-Mekkî, 68. Bu örnekler Mekkî tahkikinin dirâse kısmından alınmıştır.

<sup>106</sup> Buhârî, *Birrü 'l-vâlideyn*, (Hadis no: 37).

<sup>107</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 56).

<sup>108</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 69).

### 1.9.3. Rivayetteki Lafızların Benzerlik ve Farklılığına Değnilmesi

Hadis rivayetlerinde, hadis metinleri arasında bir benzerlik ya da lafız müştareklığı bulunduğunda metni tekrar etmeksizin “مثله”<sup>109</sup> ve “نحوه”<sup>110</sup> şeklinde kısa ifadeler kullanılmaktadır. İmam Buhârî de cüz içerisinde metnin tekrar ettiği bazı rivayetlerde, diğer eserlerinde de bazen yaptığı gibi, lafızlar ittifak ettiğinde kullanılan “مثله”,<sup>111</sup> ve mana aynı olduğu zaman kullanılan “نحوه”<sup>112</sup> ibaresiyle metni vermeden sadece sened zikrederek rivayeti aktarmıştır.<sup>113</sup> *Birrü'l-vâlideyn*'de bir farklılık olmadan hiçbir rivayet tekrar edilmemiştir.<sup>114</sup>

### 1.9.4. Buhârî'nin Fıkhî Görüşü Belirtmesi

*Birrü'l-vâlideyn*'deki 41. rivayette “Sizden biriniz imam hutbe verirken (mescide) gelirse iki rekat namaz kılsın.”<sup>115</sup> rivayetini verdikten sonra, “قال البخاري: وتأخذ به”, Buhârî “Bunu, (bu görüşü) alırız.” şeklinde bir açıklama yapmıştır.<sup>116</sup> Bilindiği üzere cuma günü imam hutbe verirken mescide giren kişinin tahiyetü'l-mescid namazını kılması konusunda ihtilaf vardır.<sup>117</sup> Buhârî *Birrü'l-vâlideyn*'de bu konu hakkındaki görüşünü bu şekilde belirtmiştir.

### 1.9.5. Rivayetin Merfû veya Mevkûf Olduğunun Belirtilmesi ve Tarîki Tashih Etmesi

Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*'de rivayetin senedlerinin hangisinin merfû hangisinin mevkûf olduğunu aktarmıştır.<sup>118</sup>

<sup>109</sup> Mislüh: Sened sonunda rivayet metni verilmeden, önceki hadisle rivayetin lafız olarak aynı olduğu belirten söz. (Aydınlı, 2021, 200).

<sup>110</sup> Nahvuh: Sened sonunda rivayet metni verilmeden, önceki hadisle rivayetin lafız olarak benzer olduğu belirten söz. (Aydınlı, 2021, 259).

<sup>111</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, (Hadis no: 2).

<sup>112</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 61).

<sup>113</sup> Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Abdülazîz b. Hilmî el-Mekkî, 73-74.

<sup>114</sup> Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Abdülazîz b. Hilmî el-Mekkî, 74.

<sup>115</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, (Hadis no: 41).

<sup>116</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Abdülazîz b. Hilmî el-Mekkî, 70.

<sup>117</sup> Fahrettin Atar, “Tahiyetü'l-mescid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/410.

<sup>118</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Abdülazîz b. Hilmî el-Mekkî, 69.

65. rivayette makrûn senedde, Süfyân'ın hadisi Nebî'ye (s.a.v.) A'meş'in raf' etmediğini, Hasan ve Fıtr'ın raf' ettiğini belirten bir cümle vardır.

حدثنا محمد بن كثير، قال: أخبرنا سفيان، عن الأعمش، والحسن بن عمرو، وفطر، عن مجاهد، عن عبد الله بن عمرو، قال سفيان: ولم يرفعه الأعمش إلى النبي، ويرفعه الأعمش، وفطر إلى النبي<sup>119</sup>

İmam ayrıca *Birrü'l-vâlideyn*'deki bir hadisin tarikini tashih de etmiştir.<sup>120</sup> Buhârî Abdullah b. Zübeyr'in babasından rivayet ettiği 55. rivayetten sonra iki farklı sened zikredip hadisler için:

قال البخاري: ورواه حماد بن سلمة، عن جندب، عن الحسن، قال الزبير: ورواه شداد بن سعيد، عن غيلان، عن مطرف، قال: قال الزبير: والألفاظهم متقاربة. والصحيح حديث الأول.

“Lafızları birbirine yakındır ve sahih olan ilk hadistir.” şeklinde hadisin tarikini tashih etmiştir.

### 1.10. İmam Buhârî Öncesi Hadis Edebiyatında Anne ve Babaya İyilik Özelinde Edeb Literatürü

Birrü'l-vâlideyn/anne babaya iyilik konusunun genel olarak ele alınışını, hadis edebiyatı tarihi içerisinde incelemek, bu hadis cüz'ünün telif amacını anlamak için faydalı gözükmektedir. Bu sebeple araştırmanın bu kısmında, İmam Buhârî öncesi Edeb literatüründe anne ve baba konusunun nasıl işlendiği aktarılacaktır.

“Edeb” mefhumu bağlam olarak birçok kavramı ve konuyu içine almaktadır. Edeb kelimesinin çoğulu olan “adâb”<sup>121</sup> ile ilgili rivayetlerin tanımı; insanlar arasındaki ilişkilerin ve kişilerin günlük olarak yaptığı işlerin İslâmî usullerini öğreten hadisler<sup>122</sup> olarak geçmektedir. “Edeb, eğitim ve öğretimden günlük meşguliyetlere ve her tür sosyal ilişkiden bireysel davranışlara kadar hayatın hemen tüm alanlarına ilişkin, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait görgü ve yöntem/tarz ağırlıklı anlayış ve davranış modelleridir.”<sup>123</sup> Dolayısıyla genel olarak Edeb literatürü bu tanımları kapsayan

<sup>119</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, (Hadis no: 65).

<sup>120</sup> Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Abdülazîz b. Hilmî el-Mekkî, 70.

<sup>121</sup> Ahmed Muhtar Abdülhamid Ömer, “Edeb”, *Mu'cemü'l-lügati'l-Arabiyyeti'l-muasira*, 1/74.

<sup>122</sup> İsmâil Lütü Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İstanbul: İFAV, 2017), 78.

<sup>123</sup> Mahmut Kavaklıoğlu, *Hadis Edebiyatında Kitâbu'l-Edeb'lerle İlgili Bir Değerlendirme*, Ekev Akademi Dergisi 3/2, (Güz, 2001), 152.

hadisleri ihtiva etmektedir. Beşeri ilişkilerin en temel zinciri olan anne baba konusu da Edeb kavramına dahil olup, bu konu ile ilgili eserler Edeb literatürü içerisine girmektedir.

Bilindiği üzere hicrî ilk iki asır içerisinde rivayetlerin yazıya geçirilme sürecinde hadisler kitabet, tedvin, tevbib ve tasnif<sup>124</sup> dönemlerinden geçirmiştir. Hicrî II. yüzyılın ilk çeyreğinde tedvin döneminden tasnif dönemine geçilmesiyle birlikte toplanan hadis külliyyatının konularına göre gruplandırılıp bâb ya da daha geniş bölümlere konulması genel rivayet ve külliyyatı kapsadığından, edeb konulu ve bu konuyla irtibatlı olan anne baba ile ilgili rivayetler de süreç içerisinde benzer bir yol izlemiştir.

İmam Buhârî öncesi Edeb literatürüne bakıldığında edeb konusu üzerinden müstakil olarak telif edilen eser sayısının fazla olmadığı görülmektedir. Müstakil konulu olmayan ilk dönem tasnif edilen eserlere bakıldığında, Ma‘mer b. Râşid'in (152/769) *Câmi‘* eseri, Rabi‘ b. Habîb'in (170/786 [?]) *Müsned*'i (*Câmi‘*), İmam Mâlik'in (179/795) *Muvatta*'sı, Abdürrezzak b. Hemmam'ın (v. 211/827) *Musannef*'i, karşımıza çıkmaktadır. Bu eserlerde edeb ile ilgili rivayetler olsa da eserlerin konu ile ilgili *Kitâbü'l-edeb* şeklinde müstakil bir bölüm içermediği görülmüştür. Zikredilen eserler içerisinde Ma‘mer b. Râşid'in *Câmi‘* eseri edeb konusu ile ilgili yoğun rivayet içermesi sebebiyle adı geçen diğer eserlerden farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda Ma‘mer b. Râşid'in *Câmi‘*'si ale'l-ebvâb düzenine sahip olup, edeb bâblarının ve bu konudaki rivayetlerin yoğun zikredilmesi hususunda da bir ilk olma özelliği taşımaktadır.<sup>125</sup>

Yukarıda zikredilen eserlerin bâblarında anne baba ile ilgili rivayetlerin zikredilip, zikredilmediğine bakıldığı zaman, Ma‘mer b. Râşid'in *Câmi‘*'inde Birrü'l-vâlideyn ve Ukûku'l-vâlideyn olarak iki bâb bulunmaktadır.<sup>126</sup> Rabi‘ b. Habîb'in *Müsned*'inde (*Câmi‘*) “Bâbü Edebi'l-mü'min fi nefsihî ve's-Süneni” ve “Bâbü fi'l-âdâb” şeklinde edeb konusu ile ilgili iki bâb bulunmaktadır ve “Bâbü fi'l-âdâb” kısmında 734. ve 735.

<sup>124</sup> İsmâil Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 26-27.

<sup>125</sup> Mahmut Kavaklıoğlu, *Hadis Edebiyatında Kitâbü'l-Edeb'lerle İlgili Bir Değerlendirme*, 152-153.

<sup>126</sup> Ma‘mer b. Râşid el-Ezdî, *el-Câmi‘*, thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî, (Hindistan: el-Meclisü'l-ilmî, Beyrut: Tevzî'u'l-mektebi'l-İslamî, 1403/1983), 11/131, 136.

rivayetler anne baba ile 744. rivayet de sıla-i rahim ile ilgilidir.<sup>127</sup> Diğer bir muhaddis olan İmam Mâlik'in *Muvatta* eserinde edeb ile ilişkilendirilebilecek rivayetler olmasına rağmen anne babaya iyilik özelinde münhasır bir bölüm yoktur.<sup>128</sup> Abdürrezzâk b. Hemmam'ın *Musannef*'inin Kitabü'l-câmi' bölümünde 136. bâb "Birrü'l-vâlideyn", 137. bâb ise "Ukûku'l-vâlideyn" başlığına sahiptir.<sup>129</sup> Bu kısımlardaki rivayetler de Ma'mer b. Râşid'in rivayetlerini içermektedir. Bu eserdeki 154. bâb ise "Sılatü'r-rahm"<sup>130</sup> başlığında olup, akrabalık ile ilgili rivayetleri ihtiva etmektedir. İbn Ebû Şeybe'nin (v. 235/849) *el-Musannefi*'ndeki Edeb bölümünde "Mâ kâlû fi'l-birr ve's-sıla" ve "Mâ zükira fi birri'l-vâlideyn" şeklinde akraba ve anne baba ile ilgili bölümler vardır.<sup>131</sup>

Buhârî öncesi edeb ile ilgili konuları ihtiva eden müstakil bir eser olarak İbn Ebû Şeybe'nin *Edeb*'i<sup>132</sup> zikredilebilir. *İbn Ebû Şeybe*'nin *Edeb*'ine bakıldığı zaman *el-Musannef*'in aksine, rivayetlerden anlaşıldığı üzere, edeb kavramının daha çok adâb bağlamında anlaşıldığı ya da yansıtıldığıdır. Şöyle ki eserde bulunan sıla ile ilgili bölüm kişinin babası vefat ettiğinde babasının ziyaret ettiği kişiye sıla-i rahimde bulunması ile ilgilidir. Akrabalığın önemi özellikle anne baba ile ilgili birçok rivayeti içermeyip, onlar vefat ettiğinde yapılabilecek davranışları zikretmek de zaten adâb boyutunda bakıldığında kitabın teması ile tutarlı görünmektedir.

Musannef ve Câmî türü eserlerin içindeki konular zaman içerisinde daha da özelleşerek müstakil eserlere evrilmiştir. *Edeb* literatürünün de bir parçası olan birr konusunda, çoğunlukla aile-akraba hakkındaki rivayetlerin zikredildiği bilinen ilk eserlerden Abdullah b. Mübârek'in (v. 181/797) *el-Birr ve's-sıla*'sı<sup>133</sup> ve Hüseyin b. Hasan Mervezî'nin (v. 246/860) *el-Birr ve's-sıla*'sıdır.

<sup>127</sup> Ebû Ya'kûb, Yusuf b. İsmâil, *Kitâbü't-tertib fi's-sahîhi min hadîsi'r-Resûl*, thk. Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî, (Umman: Mektebetü Meskat, 1424/2003), 316-323.

<sup>128</sup> Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Beşşâr Avvâd & Mahmûd Hâlîl, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991).

<sup>129</sup> Ebû Bekr, Abdürrezzâk b. Hemmâm, San'anî, *el-Musannef*, thk. Merkezü'l-buhûs ve tekniyyeti'l-ma'lûmât ve Dâru't-te'sîl, (Dâru't-te'sîl, 1437/2013), 10/196-199.

<sup>130</sup> San'anî, *A.g.e.*, 10/224.

<sup>131</sup> Ebû Bekr, İbn Ebû Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, (Lübnan: Dâru't-tâc, 1409/1989), 5/217-219.

<sup>132</sup> Ebû Bekr, İbn Ebû Şeybe, *el-Edeb*, thk. Muhammed Rıza Kahveci, (Lübnan: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1420/1999).

<sup>133</sup> İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 84.

Abdullah b. Mübârek'in *el-Birr ve's-sıla*'sında 353 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler içerisinde anne ve baba ile ilgili bir çok rivayet olsa da eser, anne ve babaya münhasır bir eser değildir. Kitap anne ve babaya iyilik, anne babaya isyan, çocuklara ihsan ve onların terbiyesi, anne babaya nafaka, ev halkı ve ailenin nafakası, sıla-i rahim, akraba ile ilişkiyi kesme, akraba ve yakınlarla sadaka, yetim, dul ve miskinlere ihsan, hizmetçi ve köle olanlara ihsan, komşu hakkı gözetmek gibi konuları ihtiva eden rivayetleri içermektedir.<sup>134</sup>

Hüseyin b. Hasan Mervezî'nin *el-Birr ve's-sıla*'sı İbnü'l-Mübârek ve başka râvilerin rivayetlerini içeren bir eserdir. Abdullah b. Mübârek'in kitabı ile konuları paraleldir ve konu düzenleri de çok benzemektedir. Hz. Peygamber'den (s.a.v.), sahabe ve tabiinden oluşan toplam 351 rivayet içermektedir.<sup>135</sup> Zikredilen iki kitap, isim ve içeriklerinden anlaşılacağı üzere anne ve babayı da içine alan; ancak daha kapsayıcı bir muhtevaya sahiptirler.

Bu noktadan bakıldığında, anne baba ile ilgili rivayetleri bir araya getirmesi veya ismi sebebiyle anne ve babaya iyilik özelinde bir cüz oluşturduğu düşünülen, bilinen ilk hadis alimi İmam Buhârî'dir; lâkin Buhârî'nin *Birrü'l-vâlideyn*'i her ne kadar anne ve baba iyilik ile müsemma olsa da içerik bakımından değinildiği gibi sıla-i rahim ve akrabalıkla ilgili rivayetleri de içermektedir. Bu sebeple cüz'ün hacmi göz önünde bulundurulmazsa, içerik ve müşterek rivayetler bakımından *Birrü'l-vâlideyn* bu iki esere çok benzemektedir. Örneğin; Hüseyin b. Hasan Mervezî'nin (v. 246/860) *el-Birr ve's-Sıla*'sı ile *Birrü'l-vâlideyn*'deki tekrarlar çıkarılırsa iki kitapta bulunan anne baba ve sıla-i rahim ile ilgili rivayetlerin çoğunluğunda metin benzerliği görülmektedir. Aynı şekilde *Birrü'l-vâlideyn*'deki birçok hadisin metin açısından İbnü'l-Mübârek'in eserindeki hadislerle de benzerliği vardır. Buhârî'nin hocası olmasa bile rivayet aldığı İbnü'l-Mübârek'ten ve akranı sayılabilecek Mervezî'den etkilendiği düşünülebilir mi? Böyle bir ihtimal olabilir; lâkin bununla birlikte muhteva açısından *Birrü'l-vâlideyn*, önceki kısımlarda değinilen konu ile bağlantılı görünmeyen hadisleri içermesi sebebiyle bu iki kitaptan farklılık göstermektedir.

<sup>134</sup> Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'l-birr ve's-sıla*, thk. Mustafa Osman Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1411/1911), 119. Kitap içerisinde İbnü'l-Mübârek'e ait *Müsned* de vardır. 199. sayfada *Kitâbü'l-birr ve's-sıla* başlamaktadır.

<sup>135</sup> Hüseyin b. Hasan el-Mervezî, *el-Birr ve's-Sıla*, thk. Muhammed Saïd Buhârî, (Dâru'l-vatan li'n-neşr ve't-tevzi', 1419).

Genel hadis literarütü tarihine bakıldığında anne baba ve sıla ile ilgili rivayetleri içeren eserlerin diğer hadis külliyatı gibi bir süreç geçirdiği gözükmektedir. Düzensiz halde bulunan rivayetler zamanla ilgili bâblarda, daha sonra ayrı kitâblarda zikredilmiş, sonra da müstakil eserlerde rivayet edilmiştir.

Bu bilgiler ışığında anne, baba ve akraba ile ilgili eserlerin Buhârî öncesi telif edilmeye başlandığı görülmektedir. Bununla birlikte Buhârî kendisini, bilinen ilk “anne ve babaya iyilik” isminde bir cüz’e sahip olması ve bu literatürü konu olarak daha da özelleştirmesiyle öne çıkarmaktadır.

### 1.11. Bölümden Elde Edilen Sonuçlar

Bu bölümde aktarılan bilgiler ışığında varılabilecek sonuçlar şunlardır:

- a) *Birrü'l-vâlideyn*'in isimlendirilmesinin kim tarafından yapıldığı belli değildir; ancak konu hakkında bilgi aktaran alimler bu isimde bir eserin İmam Buhârî'ye nispet edildiği konusunda ittifak halindedirler.
- b) Eser içerisinde bulunan bir rivayet hariç hepsi muttasıl senedlidir ve eserdeki rivayetlerin büyük bir çoğunluğu sahih isnatlıdır. Eserde sadece bir rivayet maktû olup, konusu akâid ya da fıkıh ile ilgili değil, ahlâk/adâb ile ilgilidir.
- c) Eser içerisinde âlî isnadlı rivayetler mevcuttur.
- d) *el-Câmiu's-sahîh*'de muallak olarak verilen üç rivayet *Birrü'l-vâlideyn*'de muttasıl sened ile verilmiştir. Bu durum *Birrü'l-vâlideyn*'nin *Sahîh-i Buhârî*'ye dair bir bilgi kaynağı olması açısından oldukça önemlidir.
- e) Eserdeki rivayetlerin muhtevası çeşitlidir. Anne babaya iyilik, akrabalığın önemi, fiten, tahiyetü'l-mescid, güzel ahlâk ile ilgili çeşitli rivayetler eserin genel muhtevasını oluşturmaktadır.

- f) Eserde, bâb başlıkları ile ün kazanmış bir alimin, bâb başlığı koymadığı görülmüştür ve bu durum tamamlanmış bir eser için İmam Buhârî açısından şaşırtıcıdır.
- g) İmam Buhârî önce Edeb literatürüne bakıldığı zaman ilk olarak anne baba, akraba ile ilgili rivayetlerin hadis kitaplarında dağınık olarak zikredildiği, zaman ilerledikçe rivayetlerin bâblarda ve kitâblarda ayrı olarak rivayet edildiği, sonra da konu ile ilgili hadislerin *el-Birr ve's-sıla* olarak müstakil kitaplarda toplandığı anlaşılmaktadır. Buhârî öncesi anne ve baba özelinde bir hadis kitabına rastlanmamıştır.



## BÖLÜM II

# BİRRÜ'L-VALİDEYN'DEKİ EL-CÂMIU'S-SAHÎH VE EL-EDEBÜ'L-MÜFRED İLE MÜŞTEREK RİVAYETLERİN VE ÜÇ ESERDEKİ ZEVÂİD RİVAYETLERİN İNCELENMESİ

*Birrü'l-vâlideyn* içerisinde *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred* ile senedi ve metni ortak olan rivayetler mevcuttur. Aynı zamanda *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred*'in anne baba konusunda *Birrü'l-vâlideyn'e* ve *Birrü'l-vâlideyn'in* de bu iki esere zevâid türünden rivayetleri vardır. II. bölüm bu rivayetlerin farklı açılardan incelemesini kapsamaktadır ve üç ana kısımdan oluşmaktadır. İlk bölümde sened ve metin olarak müşterek rivayetlerin metin ve eda sîgalarındaki farklılıklar, ikinci bölümde metin olarak müşterek rivayetler, üçüncü bölümde ise bu eserlerdeki zevâid türünden rivayetler *Birrü'l-vâlideyn* özelinde incelenecektir.

### 2.1. Sened Metin Olarak Müşterek Rivayetler

*Birrü'l-vâlideyn* içerisinde *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred* ile senedi ve metni müşterek olan rivayetler mevcuttur. Bu rivayetler incelendiğinde, kitaplardaki müşterek rivayetlerde bazı farklılıkların olduğu gözlemlenmiştir. Bu bölümde metinlerde bulunan farklılıklar için örnekler verilip, sebepleri açıklanmaya çalışılacak, Buhârî veya eserleri hakkında bir bilgi elde edilip edilemeyeceğine bakılacaktır.

#### 2.1.1. *Birrü'l-vâlideyn*'deki Müşterek Rivayetlerin Metinlerinde Bulunan Farklılıklar

*Birrü'l-vâlideyn*'nin *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred* ile müşterek olan rivayetlerin metinlerinde bulunan farklılıklar: İhtisar-ziyâde, kelimenin kısmen yahut tamamen değiştirilerek verilmesi, takdim ve te'hîr olarak sınıflandırılabilir.

### 2.1.1.1. İhtisar – Ziyâde

İhtisar, hadisteki manayı eksilmeden kısaltarak aktarmak, manayı bozmadan hadisin bir kısmını rivayet etmek, özetlemek anlamlarına gelmektedir.<sup>136</sup> Bazı alimler mana ile rivayeti ihtisar ile ilişkilendirmiştir.<sup>137</sup> Bu sebeple ihtisara cevaz vermeyenler özellikle mana ile rivayete karşı olanlardır;<sup>138</sup> çünkü hadis metninin bir kısmını hafz etmek, haberin bir kısmını aktarmak olur ve onu değiştirir. Bu da mananın değişmesine sebep olur. Hatta bu görüşte olanların bazıları tek bir harfin değişmesini bile caiz görmemişlerdir.<sup>139</sup>

Genel çerçevede ihtisar konusunda alimlerin görüşleri şöyle kısımlandırılabilir: İlk kısımdaki alimler mutlak olarak bunu yasaklamaktadır; ikinci kısımdaki alimler başka bir zamanda aynı râvinin ya da başka bir râvinin hadisi tam vermemesi durumunda bunu caiz görmemektedir; üçüncü kısımdakiler herhangi bir şart getirmeksizin buna cevaz vermekte; dördüncü kısımdakiler ise (ihtisar konusunda) alim ve arif kişinin rivayet ettiği hadiste terk ettiği kısmın rivayet edilen kısım ile bir bağlantısının olmaması ve bu iki kısmın birbirinden temyiz edilebilmesi durumunda ihtisarı caiz görmektedirler.<sup>140</sup>

Mana ile rivayet başlığıyla irtibatlandırılan ziyade hakkındaki görüşler ise şu şekilde sınıflandırılabilir: İlk kısımdaki alimler manada hiçbir değişiklik bulunmasa da hadis içindeki bir harfin bile ziyadesine veya eksik olmasına cevaz vermemişlerdir.<sup>141</sup> İkinci kısımdakiler eksikliğin olmasını caiz görmüş; ancak ziyâdeye cevaz vermemiş, üçüncü kısımdakiler ise mana korunduğu sürece bunların hepsini caiz görmüştür.<sup>142</sup>

Bu bölümdeki rivayetler daha önce belirtildiği gibi *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred* ile senedi ve metni ortak olan rivayetlerdeki farklılıklardır ve *Birrü'l-vâlideyn*

<sup>136</sup> Aydınlı, “İhtisar”, 141.

<sup>137</sup> İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, çev. İbrâhim Kutlay, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021), 268.

<sup>138</sup> Salih Karacabey, *Hadiste İhtisar ve Muhtasar Rivayetten Kaynaklanan Problemler*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 11/1 (2002), 55.

<sup>139</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, tsh. Ebû Abdullah es-Sürakî, (Hayderâbâd: Cem'iyetü Dâirati'l-meârifî'l-Osmâniyye, 1357), 190.

<sup>140</sup> İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, 268.

<sup>141</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 177.

<sup>142</sup> A.g.e., 170-171.

içerisinde bulunan bu bölüme ait olan farklılıkların bazıları *es-Sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred* ile müşterektir. Ayrıca *Birrü'l-vâlideyn*'deki müşterek rivayetlerin bu kitaplardan biri ile uyumlu biri ile uyumsuz olduğu da gözlemlenmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde senedi ve metni müşterek rivayetlerdeki farklılıklar sıralanacak ve olan değişikliklerin sebepleri ya da muhtemel sebeplerine değinilmeye çalışılacaktır. Hadisler verilirken öncelikle *Birrü'l-vâlideyn*'deki rivayet numaraları verilmiştir. “B” harfi rivayetin *Sahîh-i Buhârî* ile müşterek olduğuna işaret etmektedir, harfin yanındaki numara ise *el-Câmiu's-sahîh* baskısındaki rivayet numarasıdır. Yine benzer şekilde “E” harfi rivayetin *el-Edebü'l-müfred* ile müşterekliğini belirtmekte ve harfin yanındaki numara da *el-Edeb*'deki rivayet numarasını göstermektedir. Rivayet metinleri eğer sadece *Sahîh-i Buhârî* ile müşterek ise *es-Sahîh*'den verilmiştir. Metin sadece *el-Edebü'l-müfred* ile müşterek olduğunda *el-Edebü'l-müfred*'in metni, iki kitapla müşterek olduğunda ise *Sahîh-i Buhârî*'nin metni referans alınmıştır. Rivayet metinlerindeki farklılıklar aktarılırken rivayetin sadece sahabe râvisi verilmiştir. Tam sened için dipnottaki kaynaklara bakılmalıdır.

• **9. Hadis (E-24):**

عن سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَاصٍ قَالَ: نَزَلَتْ فِيَّ أَرْبَعُ آيَاتٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى، كَانَتْ أُمِّي حَلَفَتْ أَنْ لَا تَأْكُلَ وَلَا تَشْرَبَ حَتَّى أَفَارِقَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: (وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا) . وَالثَّانِيَةُ: أَنِّي كُنْتُ أَخَذْتُ سَيْفًا أَعْجَبَنِي فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَبْ لِي هَذَا فَنَزَلَتْ: (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ) وَالثَّالِثَةُ: أَنِّي مَرَضْتُ فَأَتَانِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَقْسِمَ مَالِي أَقْأُصِيبِي بِالتَّصْنِيفِ فَقَالَ لَا فَقُلْتُ التَّلْثُ فَسَكَتَ فَكَانَ التَّلْثُ بَعْدَهُ جَائِزًا وَالرَّابِعَةُ إِنِّي شَرِبْتُ الْخَمْرَ مَعَ قَوْمٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَضَرَبَ رَجُلٌ مِنْهُمْ أَنْفِي بِلِحْيِي جَمَلٍ فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ تَحْرِيمَ الْخَمْرِ. <sup>143</sup>

- *el-Edebü'l-müfred* ve *Esed* tahkikinde “كانت أمي حلفت” ifadesi nüshada, *Mekkî*, *Şerkâvî* ve *Hamzâvî* tahkikinde “حلفت أمي” olarak geçmektedir.
- *el-Edeb* ve *Esed* tahkikinde “أني مرضت” ifadesi *Mekkî*, *Şerkâvî* ve *Hamzâvî* tahkikinde ve nüshada “أني كنت مرضت” olarak geçmektedir.

<sup>143</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 24).



- Rivayetin senedinde Buhârî'nin şeyhi ve Ebû Hüreyra (r.a.) arasındaki râviler eksiktir. Bu eksiklik muhakkikler tarafından<sup>147</sup> *el-Edebü'l-müfred*'den tamamlanmıştır. *Birrü'l-vâlideyn*'nin nüshasında hadis içindeki “من الرحمن” ifadesi eksik verilmiş, Şerkâvî hariç üç muhakkik tarafından *el-Edeb*'den tamamlanmıştır.
- Ard arda zikredilen “إني إني” kelimeleri de *Esed* haricindeki tahkiklerde ve nüshada mevcut değildir.
- Esed hadisi nüshayla değil *el-Edebü'l-müfred* ile uyumlu zikretmiştir. Parantez içinde iki kere, nüsha metninde art arda üç kere tekrarlanan “يا رب” kelimesi, *el-Edebü'l-müfred*'in *Hada Bahş* nüshasındaki ziyadedir.<sup>148</sup>

#### • 41. Hadis (B- 1166)

جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَخْطُبُ: إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ أَوْ قَدْ خَرَجَ فَلْيُصَلِّ رُكْعَتَيْنِ.<sup>149</sup>

- 41. Hadis hadiste “أو قد خرج” ifadesi *es-Sahih*'in metninde varken *Birrü'l-vâlideyn*'de yoktur.

Rivayetteki “أو قد خرج” ifadesi hakkında alimler farklı görüşler öne sürmüşlerdir. İlki “أو” bağlacının râvi tarafından bir tereddüt (şek) sebebiyle olmadığı, hadisin Nebî (s.a.v.) tarafından bu şekilde ifade edildiğidir. İmam Şafî'nin de bu görüşte olduğu söylenmiştir. İkinci görüş ise bunun bir şüphe sebebiyle olduğudur.<sup>150</sup> Hadisin aslının Süleyk kıssasından olduğunu belirtilmektedir. Dârekutnî'nin (v. 385/995), Şu'be'nin hadisin siyakında diğer ravilere muhalefet edip, hadisi ihtisar ettiğini söylediği aktarılmıştır.<sup>151</sup> Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî (1875-1933) ise Buhârî'nin hadisi ilgili bâbda zikretmemesinin hadis hakkında kendisinin tereddüt ettiğine işaret olabileceğini; çünkü Buhârî'nin bir hadisin zahiri hakkında tereddüt ettiği zaman, onu zahiri manasıyla ilgili olan bir bâbda değil, hadiste bulunan başka bir konuyla ilgili

<sup>147</sup> Şerkâvî haricinde.

<sup>148</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 35.

<sup>149</sup> Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, “Teheccüd”, 25, (Hadis no: 1166).

<sup>150</sup> Muhammed Enver Şah b. Muazzam, *el-Arfü's-şezî şerhu Süneni't-Tirmizî*, tsh. Şeyh Mahmud Şâkir, (Beyrut: Dâru't-Türâsi'l-Arabî, 1425/2004), 2/23.

<sup>151</sup> Ebu'l-Hasan Ubeydullah, Muhammed el-Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-mesabih*, (Varanasi: İdâretü'l-buhûsi'l-ilmiyye ve'd-da've ve'l-ifta', 1404/1984), 4/501-502.

bâbda zikrettiğini söylemektedir.<sup>152</sup> Bu hadise ve hadisin zikredildiği bâba bakıldığında, rivayetin cuma günü hutbe sırasında gerçekleşen bir konuşma ve tahiyetü'l-mescid ile ilgili olmasına rağmen Buhârî hadisi “Nâfile namazın ikişer ikişer kılınması” bâbında<sup>153</sup> rivayet ettiği görülecektir.<sup>154</sup> Buhârî benzer metni tereddüt içeren bir ifade olmadan *el-Câmiu's-sahîh*'in “Cum‘a” kitabında rivayet etmiştir.<sup>155</sup> Yine Muhammed Enver Şah “ya da” bağlacının râvinin şüphesinden kaynaklandığını ve Ebû Dâvûd'un (v. 275/889) görüşüne göre de bu ifadenin şüphe sebebiyle olduğunu söylemiştir.<sup>156</sup> Asîlî (v. 392/1002) “Şu‘be Amr b. Dinâr'ın ashabına İbn Cüreyc Hammâd b. Zeyd, Süfyan b. Uyeyne'ye burada muhalefet etmiştir.” demiştir.<sup>157</sup> Ortaya çıkan durumda bağlacın sebebi ne olursa olsun tereddütün Buhârî kaynaklı olmadığı anlaşılmaktadır. Burada ihtilaflı ifadenin paylaşılmama sebepleri: Buhârî'nin ilk ifadeyi tercih etmesi sebebiyle, tereddüt ya da şüpheyi yansıtan ifadeyi bu hadis cüz'ünde rivayet etmemekte bir sakınca görmemesi, râvi kaynaklı bir hata ya da nâsîh kaynaklı bir eksiklik olabilir.

- **58. Hadis (B- 3597)**

عَنْ أُسَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: أَشْرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أُطْمٍ مِنَ الْأَطَامِ فَقَالَ هَلْ تَرَوْنَ مَا أَرَى إِيَّيَ أَرَى الْفِتْنَ تَفْعُ خِلَالَ بُيُوتِكُمْ مَوَاقِعَ الْقَطْرِ.<sup>158</sup>

- *es-Sahîh*'te “أَشْرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أُطْمٍ مِنَ الْأَطَامِ” ziyadesi vardır. Râvi kaynaklı bir hata ya da nâsîh kaynaklı bir eksiklik olabileceği gibi Buhârî'nin ihtisar yapma ihtimali de vardır.

<sup>152</sup> Muhammed Enver Şah, *el-Arfü's-şezî*, 2/22.

<sup>153</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 2/56.

<sup>154</sup> Muhammed Enver Şah b. Muazzam, *Feyzu'l-bârî âlâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Bedir el-Mirtehi, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1426/2005), 2/580.

<sup>155</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Cum‘a”, 32, (Hadis no: 930).

<sup>156</sup> Muhammed Enver Şah b. Muazzam, *Feyzu'l-bârî âlâ Sahîhi'l-Buhârî*, 2/445.

<sup>157</sup> İbnü'l-Mülakkin, Siracüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Ensârî, *et-Tavzîh li şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh*, thk. Hâlid er-Ribât vd., (Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008), 9/160.

<sup>158</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Menâkıb”, 24, (Hadis no: 3597).

• **67. Hadis (B- 2220\ E- 70)**

أَنَّ حَكِيمَ بْنَ جَرَامٍ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ قَالَ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ أُمُورًا كُنْتُ أَتَحَنَّنُ، أَوْ أَتَحَنَّنْتُ، بِهَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ، مِنْ صَلَاةٍ وَعَتَاقَةٍ وَصَدَقَةٍ، هَلْ لِي فِيهَا أَجْرٌ؟ قَالَ حَكِيمٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَسَلَّمْتُ عَلَى مَا سَلَفَ لَكَ مِنْ خَيْرٍ.<sup>159</sup>

- *el-Câmiu's-sahîh*'de ve *Birrü'l-vâlideyn*'de “أو اتحننت” ifadesi varken *el-Edebü'l-müfred*'de yoktur. Bağlacın sebebinin Buhârî'nin şeyhinden kaynaklanan bir vehimden olduğu ve şüphe üzerine bu şekilde söylendiği belirtilmiştir.<sup>160</sup>
- *es-Sahîh*'te, *Mekkî*, *Hamzâvî* ve *Şerkâvî* tahkikinde “هل لي فيها أجر” ifadesi *el-Edeb* ve *Esed*'de “فهل لي فيها أجر” olarak verilmiştir. Nüshada “هل لي فيها أجر” olarak okunmuştur.
- *el-Câmiu's-sahîh*'de “أَسَلَّمْتُ عَلَى مَا سَلَفَ لَكَ مِنْ خَيْرٍ” cümlesi *el-Edebü'l-müfred* ve *Birrü'l-vâlideyn*'in nüshasında ve tahkiklerinde “أَسَلَّمْتُ عَلَى مَا سَلَفَ مِنْ خَيْرٍ” olarak geçmektedir.

• **71. Hadis (B- 4957)**

قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: «فَرَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خَدِيجَةَ، فَقَالَ: زَمَلُونِي زَمَلُونِي» فَذَكَرَ الْحَدِيثَ.<sup>161</sup>

Vahyin ilk gelişini anlatan rivayetin uzun olarak verildiği *el-Câmiu's-sahîh*'deki 4953.<sup>162</sup> rivayet çift senedlidir. Bu senedlerin ilkinde *Birrü'l-vâlideyn* ile arasında sadece hoca farkı vardır, geri kalan râvileri aynıdır. Sened olarak tamamen müşterek olarak verilen rivayet 4957. rivayettir. *es-Sahîh*'deki müşterek hadiste sadece rivayetin “فَرَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خَدِيجَةَ، فَقَالَ: زَمَلُونِي زَمَلُونِي، فَذَكَرَ الْحَدِيثَ” kısmı geçmektedir.

*Birrü'l-vâlideyn*'de ise rivayet uzun hali ile verilmiştir. *el-Câmiu's-sahîh*'in “Alak Sûresi” bâbındaki 4953. benzer rivayet vahyin başlangıcından başlamaktadır. *Birrü'l-*

<sup>159</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Buyu”, 100, (Hadis no: 2220), Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 70).

<sup>160</sup> Bedreddin Aynî, *Umdetu'l-kârî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1421/2001), 12/47.

<sup>161</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Bed'ü'l-Vahy”, 3, (Hadis no: 4957).

<sup>162</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Sûratü'l-Alak”, 1, (Hadis no: 4953).

*vâlideyn*'de ise rivayet; “Sonra Nebî (s.a.v) korkudan titreyerek Hatice'ye döndü, içeri girdi ve ‘Beni örtün, beni örtün’ dedi. Korkusu geçtikten sonra, Nebî (s.a.v.) Hatice'ye (r. anhô) ‘Başıma bir şey geleceğinden korktum’ deyince Hatice [(r. anhô) bunun üzerine şöyle] dedi: “(Bilakis bu duruma) Sevin. Vallahi Allah seni asla utandırmaz. Sen doğru sözlüsün, akrabayı ihmal etmezsin...” kısmından, yani sıla-i rahimle ilgili kısımdan itibaren rivayet edilmiştir. Bunun *el-Câmiu's-sahîh*'in uzamaması için olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca zikredilen bu bilgi Buhârî'nin rivayetleri konu üzerine takti' yapmasına ve *el-Câmiu's-sahîh*'de rivayetin zikredilmeyen bölümüne *Birrü'l-vâlideyn*'in kaynaklık etmesi açısından bir örnek teşkil etmektedir.

### 2.1.1.2. Kelimenin Kısmen veya Tamamen Değiştirilerek Verilmesi

Bu kısımdaki farklılıklar kelimedeki bulunan değişiklikler ile ilgilidir. Daha önce Arapça metni verilen hadisler bu bölümde tekrar edilmeyecektir.

- **Hadis: (B- 5970/ E- 1)**

عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: «سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ؟ قَالَ: الصَّلَاةُ عَلَيَّ وَقِيَّتُهَا، قَالَ: ثُمَّ أَيُّ؟ قَالَ: ثُمَّ بَرُّ الْوَالِدَيْنِ، قَالَ: ثُمَّ أَيُّ؟ قَالَ: الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي بِهِمْ وَلَوْ اسْتَرَدَدْتُهُ لَرَأَيْتَنِي.<sup>163</sup>

*es-Sahîh*'deki “قال: ثم أي؟” ifadesi *el-Edeb*'de ve *Birrü'l-vâlideyn*'in nüshasında ve tüm tahkiklerinde “قلت: ثم أي؟” olarak geçmiştir.

- **9. Hadis: (E-24)**

- *el-Edebü'l-müfred*'deki “أفارق” kelimesi nüshada *Şerkavî*, *Hamzâvî* ve *Mekki* tahkikinde “تفارق”, *Esed* tahkikinde ise “أفارق” olarak geçmektedir. *Esed* “أفارق” kelimesinin hatalı olduğunu söylemektedir. Mana olarak da rivayette râvi fâil olduğu için fiilin “أفارق” çekiminin doğru ve buradaki farklılığın nüshadaki yazım hatasından kaynaklı olduğu gözükmektedir.

<sup>163</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Edeb”, 1, (Hadis no: 5970). Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 1).

- *el-Edeb* ve *Esed* tahkikinde “رسول الله” kelimesi nüshada Mekkî, *Şerkâvî* ve *Hamzâvî*’de “النبي” geçmektedir.
- *el-Edeb* ve *Mekkî*, *Esed* tahkikinde “النبي” kelimesi, nüshada *Şerkâvî* ve *Hamzâvî*’de “رسول الله” olarak geçiyor.
- **11. Hadis (B- 5971)<sup>164</sup>**
  - *es-Sahîh* ve *Esed* tahkikinde “جاء رجل إلى رسول الله” ifadesi nüshada *Mekkî Şerkâvî* ve *Hamzâvî* tahkikinde “جاء رجل إلى النبي” şeklinde geçiyor.
- **21. Hadis (B- 2654/ E- 15)**
  - *es-Sahîh*’de, nüshada, *Birrü’l-vâlideyn*’nin tahkiklerinde geçen “حتي قلنا” ibaresi *el-Edeb*’de “حتي قلت” olarak geçmiştir.
- **41. Hadis (B- 1166)<sup>165</sup>**
  - *el-Câmiu’s-sahîh* ve *Esed*’de bulunan “قال رسول الله” ifadesi nüshada, *Mekkî*, *Şerkâvî* ve *Hamzâvî*’de “قال النبي” olarak geçmektedir.
  - *es-Sahîh*’teki “فليصل ركعتين” ifadesi nüsha ve tahkiklerde “فليركع ركعتين” olarak geçmektedir.
- **58. Hadis (B-3597)**
  - *es-Sahîh*’deki “هل ترون” ifadesi *Birrü’l-vâlideyn* nüshasında “هل تدرن” olarak geçmektedir. *Şerkâvî* ve *Esed* metinde nüshadaki lafzı zikretmiştir. Diğer iki muhakkik ise ifadenin nüshadaki halini belirtmekle birlikte, ifadeyi metinde *es-Sahîh*’de geçtiği gibi vermiştir.

<sup>164</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Edeb”, 2, (Hadis no: 5971).

<sup>165</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, Teheccüd”, 25, (Hadis no: 1166).

• **65. Hadis (B- 5991\ E-68)**

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَيْسَ الْوَاصِلُ بِالْمُكَافِي، وَلَكِنَّ الْوَاصِلُ الَّذِي إِذَا قُطِعَتْ رَحْمَتُهُ وَصَلَّهَا.<sup>166</sup>

- *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred*'de “إِذَا قُطِعَتْ” geçen ifade nüshada ve tahkiklerde “تولت” olarak geçmektedir.
- *Sahîh-i İbn Hibbân*'da,<sup>167</sup> *Sünen-i Tirmizî*'de,<sup>168</sup> *Müsned-i Bezzâr*'da<sup>169</sup> “إِذَا انْقَطَعَتْ”<sup>170</sup> *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da,<sup>170</sup> *Müsned-i Humeydî*'de<sup>171</sup> “إِذَا قُطِعَتْ”<sup>171</sup> *Müsned-i Ahmed*'de üç farklı şekilde “إِذَا انْقَطَعَتْ”<sup>172</sup>, “إِذَا قُطِعَتْ”<sup>173</sup>, “إِذَا قَطَعَتْهُ”<sup>174</sup> şeklinde geçmektedir.
- Araştırmalar sonucu ilgili hadis için başka bir kaynakta *Birrü'l-vâlideyn* haricinde “تولت” fiili bulunamamıştır. Nüshada da “تولت” geçmektedir. Genel kaynaklara bakıldığında kelime kökünün “قطع” olduğu görülmektedir. Bunun farklılığın sebebi, nâsîh kaynaklı, manen rivayet kaynaklı ya da râvi kaynaklı olabilir.
- *el-Câmiu's-sahîh* ve *Edebü'l-müfred*'de “قطعت” kelimesi *Birrü'l-vâlideyn*'de “تولت” olarak geçiyor. Metin içerisinde bulunan “إِذَا” kelimesi nüshada yokken Hamzâvî ve Esed tarafından metine eklenmiştir. Yine buradaki farklılık nüshaya metin kaydedilirken bir hata sebebiyle oluşmuş olabilir.

• **66. Hadis (E- 69)**

عن البراء - رضي الله عنه - قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ عَلَّمَنِي عَمَلًا يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ قَالَ: (لِيُنْ كُنْتُ أَقْصَرَتْ الْخُطْبَةَ لَقَدْ أَعْرَضْتُ الْمَسْأَلَةَ أَعْتَقَ النَّسْمَةَ وَفَكَ الرَّقِيبَةَ) قَالَ أَوْ لَيْسَتْ وَاجِدًا؟ قَالَ: (لَا عِتْقَ النَّسْمَةَ أَنْ

<sup>166</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Edeb”, 15, (Hadis no: 5991), Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 68).

<sup>167</sup> Ebû Hatim, Muhammed b. Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 1/503, (Hadis no: 750).

<sup>168</sup> Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1996), “Birr ve Sıla” (Hadis no: 1908).

<sup>169</sup> Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Atakî, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah vd., (Medîne: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1988-2009), “Müsnedü Abdullah b. ‘As”, (Hadis no: 2371).

<sup>170</sup> Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş‘as, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnaûd, (Dâru'r-Risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009), “Zekât”, (Hadis no: 1697).

<sup>171</sup> Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Suriye: Dâru's-Sekâ, 1996), “Müsnedü Abdullah b. Amr” (Hadis no: 605).

<sup>172</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1416/1995), “Müsnedü Abdullah b. Amr b. As” (Hadis no: 6523) 6/90.

<sup>173</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, “Müsnedü Abdullah b. Amr b. As”, (Hadis no: 6785).

<sup>174</sup> A.g.e. “Musnedü Abdullah b. Amr b. As”, (Hadis no: 6817).

تَعْتَقُ النَّسْمَةَ، وَفَكُّ الرَّقَبَةِ أَنْ تُعِينِ عَلَى الرَّقَبَةِ وَالْمَنِيحَةُ الرَّغُوبُ وَالْفَيْءُ عَلَى ذِي الرَّحْمِ، فَإِنْ لَمْ تُطِقْ ذَلِكَ فَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ وَائَةٌ عَنِ الْمُنْكَرِ، فَإِنْ لَمْ تُطِقْ ذَلِكَ فَكُفَّتْ لِسَانُكَ إِلَّا مِنْ خَيْرٍ.<sup>175</sup>

- *el-Edeb*'de “رغوب” kelimesi, nüshada “ولوق” olarak geçmektedir. *Elbânî el-Edeb*'de tahkikinde kelimenin “وكوف” kelimesinin doğru olabileceğini belirtmiştir.<sup>176</sup> Tahkiklerde kelime “وكوف” olarak geçmektedir. Kelime farklılığı, yazım hatasından kaynaklı gibi gözükmektedir.

#### • 67. Hadis (B- 2220\ E- 70)

- *es-Sahîh*'te “أنه قال يا رسول الله” ifadesi *Mekkî, Hâmzavi* ve *Şerkâvî*'de “أنه قال لرسول الله” olarak, *el-Edeb* ve *Esed*'de “أنه قال للنبي” olarak geçmektedir. Nüshada “أنه قال” olarak “لرسول الله” olarak geçmektedir.

#### 2.1.1.3. Takdim ve Tehir

Bu bölümdeki verilecek örneklerdeki farklılıklar, ifadelerin önce veya sonra verilmek üzere yer değiştirmesi ile ilgilidir. Takdim ve tehir sadece bir hadiste bulunmuştur.

#### • 52. Hadis (B-3511)

عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ «سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ وَهُوَ عَلَى الْمُنْبَرِ أَلَا إِنَّ أَلْفَيْنَةَ هَا هُنَا يُشِيرُ إِلَى الْمَشْرِقِ مِنْ حَيْثُ بَطَّلِعُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ.<sup>177</sup>

- *es-Sahîh*'te “وهو على المنبر يقول” cümlesi “وهو على المنبر” olarak verilmiştir. Nüsha da tahkikler ile uyumludur.

İhtilaf sebeplerinin benzer fikirlere dayanması sebebiyle, fazla tekrardan kaçınmak amacıyla, yukarıda bulunan örneklerin her birine ayrıca açıklama yapılmamıştır. Örneklerdeki farklılıklara bakıldığında öncelikle farklılıkların çoğunluğunun manayı

<sup>175</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 69).

<sup>176</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Ebû Abdurrahman el-Elbânî. (Jubail: Dâru't-tasdik, 1421/2000), 37.

<sup>177</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Menâkıb”, 6, (Hadis no: 3511).

etkilemediği görülmektedir. Tezin bu bölümü mana ile rivayet ve İmam Buhârî'nin mana ile rivayet yapıp yapmadığıyla ilgili olduğu için bu iki konuya değinmek faydalı olacaktır.

Mana ile rivayet, hadisin Nebî'den (s.a.v.) olduğu gibi değil, kelimelerin eş anlamlarıyla rivayet edilmesi ya da kelimelere bağlı kalmadan hadisin içeriğinin verilerek rivayet edilmesi demektir.<sup>178</sup> Ulema arasında, lafız ve manalar konusunda alim olmayan, lafızlar değiştiğinde değişen farklılıklar hakkında itkan sahibi olmayan râvinin mana ile rivayet etmesinin caiz olmadığı hususunda ihtilaf yoktur; ancak kişi zikredilen hususlara vakıf, alim ise mana ile rivayet konusunda alimler ihtilafa düşmüşlerdir. İbnü's-Salâh (v. 643/1245) bu konuda kişi lafız ve mana konusunda yetkin alim bir kişi ise, rivayette kendisine ulaşan manayı, tam ve açık bir şekilde aktarıyorsa sahabenin ve selef kişilerin bunu yapmasının, buna şahit olması sebebiyle, mana ile rivayet etmelerinin caiz olduğu görüşündedir.<sup>179</sup>

İmam Buhârî'nin mana ile rivayete bakışına gelince bu konu hakkında görüş ayrılığı vardır. Buhârî'nin rivayetlerinden mana ile rivayet ettiği hadislerin olması hakkında İbn Hacer, Buhârî'nin mana ile rivayeti, takti'yi ve ihtisarı caiz gördüğünü söylemiştir. Buhârî'nin “Bazı hadisleri Şam'da işittim Basra'da yazdım, bazı hadisleri Basra'da işittim Horasan'da yazdım” sözünü vurgulayarak kendisinin kitabını seyahatleri sırasında yazdığı için hadisleri hıfzından yazdığını ve tamamen lafzen değil, manen rivayet etme durumunun da olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca bu konuyu Müslim'in kitabını beldesinde, çoğu hocası hayatta iken onların yanında bulunarak yazdığını ve lafızlara çok dikkat ettiğini ekleyerek konu üzerinden açıklamaya gitmiştir.<sup>180</sup>

Buhârî'nin mana ile rivayet ile ilişkilendirilebilecek bir uygulaması da takti'dir. Takti' birkaç konuyu ihtiva eden bir hadisi konularına göre ayırıp, ilgili eserin ilgili bölümünde zikretmek demektir.<sup>181</sup> İbnü's-Salâh takti'yi kerih olarak görse de bunun

<sup>178</sup> Aydınlı, “Rivayet bi'l-Ma'nâ”, 273.

<sup>179</sup> İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, 266.

<sup>180</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket âlâ kitâbi İbni's-Sâlâh*, thk. Rabî' el-Medhâlî, (Medine: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî bi'l-cemâati'l-İslamiyye, 1404\1984), 1/282-283. Nour Alhila'nın zikredilen doktora tezinde Buhârî ve mana ile rivayet detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bkz. Nour Alhila, *Hadis Lafızlarının Tespiti Sahîhu'l-Buhârî Örneği*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2021).

<sup>181</sup> Aydınlı, “Takti'u'l-Hadîs”, 327.

tecvize daha yakın olduğunu söylemiştir.<sup>182</sup> İmam Nevevî (v. 676/1277) de bunun caiz olmaya daha yakın olduğu görüşündedir<sup>183</sup> ve kendisi Buhârî ve sayılamayacak kadar çok imamın takti‘ yaptığını belirtmiştir.<sup>184</sup>

İbn Hacer bu konu hakkında: “Buhârî’nin hadisi bazı bâblarda takti‘ etmesi ve ondan ihtisar etmesi rivayetin kısa ya da iki hüküm içermesi sebebiyledir. Bunu faydasız işten kaçınmak için daha önce rivayet ettiği şeyhten farklı bir şeyh ile rivayet etmek suretiyle yapar. Bu da hadisin tarikinin çoğalmasından fayda sağlar. Buhârî’nin hadisleri tekrar etmesiyle ilgili başka bir durum da hadisin bir mahreçten gelmesi ve hadis metninin birbiri ile bağlantısız birçok hüküm içermesi sebebiyle İmamın aynı hadisi farklı yerde mevsul, muallak tam ya da muhtasar olarak ilgili bapta zikretmesidir. Buhârî nadiren sened ve metin olarak aynı olan bir hadisi kitapta tekrar etmiştir. Buhârî’nin aynı sened ve aynı lafızla iki farklı yerde bir hadisi rivayet ettiği azdır.” demiştir.<sup>185</sup>

Buhârî’nin bazen manâ ile rivayet etme durumunun olabileceğiyle birlikte, hadisler ve lafızlar konusunda ne kadar titiz ve seçici olduğu birçok alim tarafından *el-Câmiu’s-sahîh* üzerinden ifade edilmiştir.

Örneğin; *Fethu’l-bârî*’de İsmâilî’den Buhârî için “Ebû Abdullah el-Buhârî’nin telif ettiği *el-Câmi*‘ kitabına baktım ve onu, ismi gibi birçok sahîh sünneti ihtiva eden ve birçok güzel manalar istinbât edilen sözlere delalet eden, bununla birlikte; hadis nakline, rivayet ilmine, fıkıh ile illelerine, dile hakim olan ve onlarda derinleşen kişiden başkasının bu derece mükemmel yapamayacağı bir kitap olarak gördüm.”<sup>186</sup> şeklinde *es-Sahîh* üzerinden İmam için yapılan bir yorum aktarılmıştır.

Tirmizî’nin: “Ne Irak’ta ne Horasan’da ilel ve tarihi sened bilgisinde Muhammed b. İsmâil’den daha alimini görmedim. Müslim’in Buhârî için “Onun gibisi bu dünyada yok.”, “Muhaddislerin başı, ey hadis ilelinin doktoru”, Dârimî’nin (v. 255/869),

<sup>182</sup> İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, 270.

<sup>183</sup> Ebû Zekeriyâ Muhyidîn en-Nevevî, *et-Takrîb ve’t-teysîr li ma’rifeti Süneni’l-Beşîri’n-Nezîr fi usûli’l-hadîs*, thk. Muhammed Osman el-Haşet, (Beirut: Dâru’l-kitâbi’l-Arabî, 1405, 1985), 75.

<sup>184</sup> Muhyiddîn en-Nevevî, *İrşâdü tullâbi’l-hakâik ilâ ma’rifeti Süneni Hayri’l-halâik*, thk. Abdülbârî Fethullah es-Selefi, (Medine: Mektebetü’l-İman, 1408/1987), 1/470.

<sup>185</sup> İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1/15.

<sup>186</sup> İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1/11.

“Harameyn, Hicaz, Şam ve Irak alimlerini gördüm, onlar içerisinde Ebû Abdullah el-Buhârî’den daha üstünü görmedim.”, İshak b. Râhûye’nin (v. 238/853) Muhammed b. İsmâil için, “Bu çocuktan yazın, eğer o Hasan Basrî zamanında yaşasaydı, insanlar hadis bilgisi ve anlayışı sebebiyle onu talep ederlerdir.”<sup>187</sup> dediği bildirilmiştir.

Buhârî’nin mana ile rivayete bakışı, rivayet veya senedde tasarrufta bulunup bulunmadığı, kendisinin lafızlara olan bakış açısıyla yakından ilişkilidir. Bu konu hakkında Nour Alhila’nın 2021 yılında bitirmiş olduğu “*Hadis Lafızlarının Tespiti: Sahîhu’l-Buhârî Örneği*” doktora tezinde İmamın lafızlar konusundaki titizliği üzerinde geniş bir çalışma yapılmıştır. Zikredilen çalışmada Buhârî’nin rivayetlerdeki lafızlar konusuna verdiği önem çeşitli açılardan incelenmiştir. İmamın rivayetler hakkında öne çıkan en önemli uygulaması semaya verdiği önemdir. Kendisi bunu uygulamak ile birlikte rivayetler aktarılırken bazı râviler sebebiyle akla şüphe gelebilecek durumlarda bunu sarahaten zikretmiştir. Aynı şekilde rivayetteki sema ve isnadın muttasıl olduğuna dair bilgileri aktarması, bâb ile çok bağlantılı olmayan rivayeti muan’an rivayette bulunan bir talebenin, hocasından semasını belli etmek amacıyla zikretmesi, hadisin sema zamanını ve mekânını açıklaması, nâzil olmasına rağmen semayı belli etmek için nâzil isnadı da zikretmesi gibi tezde, Buhârî’nin lafızlara çok önem verdiğini gösteren birçok örnek vardır.<sup>188</sup>

İmamın hem bu kadar yetkin hem de lafızlar konusunda bu kadar dikkatli olduğu göz önünde bulundurularak örneklerde zikredilen farklılıklar için şunlar söylenebilir: Hadis rivayeti ve hadis alma konusunda son derece özverili olan Buhârî, *Birri’l-vâlideyn*’deki örnekler de göz önüne alındığında, ki zikredilen farklılıklar râvi veya nâsih kaynaklı da olabilir, mana ile rivayette bulunsa dahi bunu manayı değiştirmeme konusunda titizlik göstererek yapmıştır.

<sup>187</sup> Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn en-Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ ve’l-lügât*, (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye), 1/69-70.

<sup>188</sup> Nour Alhila, *Hadis Lafızlarının Tespiti Sahîhu’l-Buhârî Örneği*.

## 2.1.2. Müşterek Hadislerin Senedlerinde Bulunan Edâ Sîgalarındaki Farklılıklar

Bellirli bir manası olan kalıplaşmış ifadeye sîga denmektedir.<sup>189</sup> Eda ise bir hadisi usulüne uygun olarak başkasına aktarmak demektir.<sup>190</sup> Eda sîgaları tahammül edilen<sup>191</sup> bir hadisi başkasına aktarırken ve genelde alınış şekline uygun olarak kullanılan kalıplaşmış ifadelere denir.<sup>192</sup> Tahammül yolları semâ, kırâat/arz, icâzet, munâvele, kitâbet, i'lâm, vasiyyet ve vicâde olmak üzere başlıca sekiz usuldür.<sup>193</sup> Hadis edâ sîgalarının ve tahammülü'l-ilim yollarının ilk yüzyıllarda tam olarak mahiyeti belirli olmayıp, zaman içerisinde ortaya çıkan durumların tespiti sonucunda adlandırılıp, kategoriye sunulmuştur.<sup>194</sup> Bu sebeple sîgaların mana olarak karşılığı ilk dönemden hicrî üçüncü yüzyıla kadarki dönem içerisinde bazı farklılıklar arz edebilmektedir;<sup>195</sup> yani Buhârî öncesi ve sonrası dönem için kullanılan eda sîgalarının hangi tahammül ve eda yöntemini ifade ettiği konusunda bir ittifak olduğundan söz edilemez.<sup>196</sup>

*Birrü'l-vâlideyn*'de bulunan edâ sîgaları, semi'tü (سمعت), haddesenî/haddesenâ (حدثنا/حدثني), ahberenî/ahberanâ (أخبرنا/أخبرني), enbeenâ (أنبأنا), kâle (قال), an (عن) olarak sıralanabilir. İleride örneklerde değinilecek ihtilaflara için eğer bu ihtilaflar Buhârî kaynaklı ise onun eda sîgalarına nasıl baktığını öğrenmek gerekmektedir.

Buhârî'nin eda sîgalarını kullanımına dair bilgiler şu şekilde sıralanabilir: İmam Buhârî *el-Câmiu's-sahîh*'inin Kitâbü'l-ilim bölümünde lafızlara değinip, Süfyan b. Uyeyne'den v. 198/814) haddesenâ, ahberanâ, enbeenâ ve semi'tü eda lafızlarının bir olduğuna dair bir bilgi aktarır.<sup>197</sup> Aynî (v. 855/1451) Buhârî'nin ilgili bâbı hocasının bu sözünü aktararak başlamasının bu dört lafız arasında bir fark bulunmadığına dikkat çekmek için olduğunu belirtmiştir.<sup>198</sup> Kâle lafzını İmam bir eda sîgası olarak

<sup>189</sup> Aydınlı, "Sîga", 296.

<sup>190</sup> A.g.e., "Edâ", 63.

<sup>191</sup> "Hocadan hadis öğrenme, hadis almak." (Aydınli, 2021, 322).

<sup>192</sup> A.g.e., "Edâ Sîgaları", 63.

<sup>193</sup> A.g.e., "Tahammül yolları", 322-323.

<sup>194</sup> Sevdenur Kaya, *el-Buhârî ve Muslim'e Atfedilen Tartışmalar Bağlamında Lika Kavramının Mahiyet ve Delaleti*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 27.

<sup>195</sup> Daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, (İstanbul: İFAV, 2014), Muhammed Enes Topgöl, *Hadis Tarihinin Anlaşılmasında İsnâdın Rolü*, (İstanbul: İFAV, 2022).

<sup>196</sup> Ali Asar, Buhârî'nin Hadis Usûlü Konularına Dair Görüşleri: el-Câmi'u's-Sahîh'in "İlim" Bölümü Çerçevesinde Bir Değerlendirme, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20/2 (2020), 1258.

<sup>197</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 1/22.

<sup>198</sup> Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 2/16-17, Ali Asar, A.g.e. s.1256-1257.

kullanmıştır; ancak bu kullanım için herhangi bir tasrihte bulunmamıştır. Açıklamanın bulunmaması sebebiyle bu konu hakkında çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Örneğin, Buhârî için kâle lî fülân (قال لي فلان) ibaresinin arz ve münâvele için olduğuna kanaat getiren varken, Buhârî şarihleri *el-Câmiu's-sahîh*'de birçok yerde benzer hadislerin müsned olarak rivayet edilmiş olduğunu söyleyerek buna karşı çıkmışlardır.<sup>199</sup> İbn Hacer birçok kez Buhârî'in *Sahîh*'inde kâle lî (قال لي) lafzını kullandığı rivayetleri kendisinin başka yerde (başka eserinde) haddesenâ sîgası ile rivayet ettiğini tespit etmiştir. İbn Hacer, İmamın bu eda sîgasını şartlarına uygun olan ve olmayan rivayetlerin ayrımını yapmak için kullandığını belirtmiştir.<sup>200</sup> Yine İbn Hacer kâle ve kâle lî arasında fark olduğuna ve kale lînin semâya delalet ettiğinin belirgin olduğuna işaret eder.<sup>201</sup> Buhârî'nin kâle sîgasını kullanma amacı konusunda farklı görüşler olsa da “bir nevi müzakere yoluyla” aldığı rivayetler için kullandığı ifade edilmiştir. Ayrıca bu sîga doğrudan rivayetin alınma şeklini belli etmek amacıyla değil, rivayetin alındığı kişiyi ve rivayetin merfû olduğunu belirtmek için de kullanılmıştır.<sup>202</sup> “An” eda sîgası için ise sîganın semâ kabul edilmesi için Buhârî'nin de içinde olduğu ilk üç asır alimlerinin çoğunluğu en az bir kere likâ (görüşme) şartını ön görmüşlerdir.<sup>203</sup>

*Birrü'l-vâlideyn* içerisinde *es-Sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred* ile sened-metin müşterekliği olan rivayetlerdeki eda sîgalarında görülen ihtilaflar, muhakkik kaynaklı, müellif ve râvi kaynaklı olarak sınıflandırılabilir. Muhakkik kaynaklı farklılıklar için şunlar söylenebilir: Elde bulunan dört tahkik nüshaya arz edildiğinde bazı tahkiklerin asıl nüsha ile bazı farklılıkları bulunmaktadır, bunlardan farklılığı en çok olan *Esed* tahkikidir. *Hamzavî* tahkiki nüsha ile uyumlu bulunmuştur. Muhakkik kaynaklı ihtilaflar müellif tarafından elde edilecek bilgi açısından bir karine arz etmemekte ve çalışmaya bu açıdan bir katkı sağlamamaktadır. Bu sebeple bahsedilecek sîga farklılıklarına dair yorumlar nüshada tespit edilen lafızlar üzerine bina edilecektir.

Öncelikle tespit edilen farklılıklarda en belirgin olanı “أخبرنا” ve “حدثنا” gibi doğrudan lafızdan kaynaklı ve “حدثنا” ve “حدثني” gibi ekten kaynaklı farklılıklardır.

<sup>199</sup> Ahmet Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 99.

<sup>200</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebu'l-Velid Hişam b. Alî vd., (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye li'n-neşr ve't-tevzi', 2005/1426), 2/96.

<sup>201</sup> İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Sâlâh*, 2/601

<sup>202</sup> Ahmet Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi* 100.

<sup>203</sup> Ahmet Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 101.

Lafız farklılığından kaynaklanan ihtilaflarda tahdîs sîgaları için şu söylenebilir ki; Buhârî açısından daha önce bahsedilen dört rivayet sîgasının arasında bir fark olmadığı düşünüldüğünden, bu tarz sîga değişimleri örneklerdeki rivayetler için bir problem olarak gözükmemektedir.

Ek farklılıklarından kaynaklanan değişikliklere gelince; bu sîgaların kullanımında ulema arasında keskin çizgilerin olduğu söylenemez. Örnek olarak Yahya b. Saîd el-Kattân'dan (v. 198/813) “Hadisin aslı sema ise haddesenî, haddesenâ, semi'tü, ahberanî, ahberanâ'nın (birbirleri yerine) kullanımında sıkıntı yoktur.”, yine kendisinden “Eğer sen şeyh ile karşılıklı soruşuyor ve senin yanında biri sizi dinliyor, haddesenî demende sakınca yoktur.” sözü rivayet edilmiştir. Ayrıca Abdullah b. Mübârek'ten (v. 181/797) ve Ahmed b. Hanbel'den (v. 241/855) de benzer görüşler nakledilmiştir.<sup>204</sup> *el-Kifâye*'de eğer haddesenî diyorsan o alimden tek başıma duydum, haddesenâ kullanıyorsan cemaat ile dinledim, ahberanî diyorsan ben muhaddise okudum, ahberanâ diyorsan da muhaddise okundu, ben de dinledim” şeklinde bir rivayet nakledildikten sonra, Hatîb el-Bağdâdî'den (v. 463/1071) “Bu müstehab olandır ve her alim için bu, zorunlu (bir kullanım şekli) değildir.” şeklinde bir açıklama rivayet edilmiştir.<sup>205</sup> Hicrî ikinci yüzyılın ilk yarısından itibaren eda sîgaları belirli metotları beyan etmek için kullanılmaya başlanmış ve sonraki yüzyıllarda da bu kullanım yaygınlaşmıştır.<sup>206</sup> Yukarıdaki bilgiler Buhârî öncesi ve dönemi -hatta sonrasında da- sigaların kullanımını açısından herkesi kapsayan kesin sınırlarının olmadığını göstermektedir.

Bu şekilde düşünüldüğünde *Birrü'l-vâlideyn*'deki müşterek rivayetlerdeki bu tarz sîga değişiklikleri normal karşılanabilir; bununla birlikte *el-Câmiu's-sahîh* içerisinde sigadaki farklılığın rivayet şeklinin temyizine işaret ettiği bir örnek de mevcuttur. Şöyle ki *el-Câmiu's-sahîh*'de<sup>207</sup> Muhammed b. Sinan ve Saîd b. el-Nadr Huşeym'den çift isnadla nakledilen hadisin senesinde Buhârî'nin rivayeti Muhammed b. Sinan'dan birisi ile işitip haddesenâ, Saîd'den ise tek başına işitip haddesenî lafzını kullandığı belirtilmiştir.<sup>208</sup>

<sup>204</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî'l-ilmî'r-rivâye*, 295.

<sup>205</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *A.g.e.*, 294.

<sup>206</sup> Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 106.

<sup>207</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Teyemmüm”, 1, (Hadis no: 335).

<sup>208</sup> Nour Alhila, *Hadis Lafızlarının Tespiti*, 321.

Eldeki veriler göz önünde bulundurulduğunda bu durumu cem etmek için iki fikir öne sürülebilir: İlki ihtilafın Buhârî kaynaklı değil râvi kaynaklı olmasıdır. İkincisi de *es-Sahîh*'ten verilecek örnek üzerinden gidilecek olursa aynı tarihli; ancak sema durumunda farklılık olan rivayette bu ayrımı belirtmek için özel bir amaçla sîganın farklı kullanılmış olmasıdır. Kısaca istisna olarak, sîganın duruma özel bir durumu belirtmek için farklı şekilde zikredilmesidir.

Sîga farklılıklarında değinilmesi gereken bir durum da *es-Sahîh*'de tahdîs sîgası ile verilen ibarenin *Birrü'l-vâlideyn*' de "An" ile verilmesidir. Bu durum Buhârî'nin lika koşulunun sağlanması kaydıyla "An" sîgasıyla rivayeti kabul etmesi<sup>209</sup> bilgisini destekler niteliktedir.

Sîgalardaki tüm ihtilafın bir karine olmadan doğrudan râvi kaynaklı olduğunu söylemek mesnetsiz bir iddia olacaktır. Zikredilen farklılıkların çoğunluğu için bunu söylemek olanaklı değildir. Bununla birlikte râvi kaynaklı olduğu izlenimini veren bir örnek *Birrü'l-vâlideyn*'de mevcuttur. *el-Câmiu's-sahîh*'deki 5986. rivayetin senesinde bulunan "أخبرني أنس" ibaresi, *Birrü'l-vâlideyn*'nin 15. hadisinde "أخبرني عن أنس" olarak geçmektedir ve bu durum rivayeti munkatı' hadise dönüştürmektedir. Bu sebeple bu değişikliğin râvi kaynaklı bir hata olduğu düşünülmektedir.

Örneklerde bulunan eda sîgalarındaki farklılıklar *el-Câmiu's-sahîh el-Edebü'l-müfred*, *Birrü'l-vâlideyn*'in *Esed*, *Şerkâvî*, *Hamzâvî*, *Mekkî* tahkikleri ve asıl nüsha mukayese edilerek örneklerde detaylı bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. Konunun rivayet sîgalarındaki farklılıklar olması sebebiyle verilen örneklerde rivayetlerin sadece isnadları verilmiştir. Rivayetler, sened ve metin olarak, bir bütün şeklinde görülmek istenirse dipnotlardaki kaynaklara bakılabilir.

- **Hadis: (B- 5970 /E-1)<sup>210</sup>**

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ الْوَلِيدُ بْنُ عَزَّارٍ أَخْبَرَنِي قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَمْرٍو الشَّيْبَانِيَّ يَقُولُ: أَخْبَرَنَا صَاحِبُ هَذِهِ الدَّارِ وَأُمًّا بِيَدِهِ إِلَى دَارِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ

<sup>209</sup> Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 101.

<sup>210</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Edeb", 1, (Hadis no: 5970), Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 1).

Velid b. Ayzer *es-Sahîh* ve *el-Edeb*'de "قال الوليد بن عيزار أخبرني قال: سمعت" olarak verilirken, *Esed*'de "عن الوليد بن العيزار قال سمعت" *Mekkî* ve *Şerkâvî Hamzâvî*'de "عن الوليد بن العيزار سمعت" olarak verilmiştir. Nüshada "عن الوليد بن العيزار سمعت" olarak geçmektedir.

*es-Sahîh*'de, *Hamzâvî*, *Mekkî*, *Şerkâvî* tahkikinde "أخبرنا صاحب هذه الدار" ifadesindeki eda sigası *el-Edebü'l-müfred*'de ve *Esed* tahkikinde "حدثنا" olarak geçmektedir. Nüshada ise "أخبرنا" olarak geçmektedir. *Birrü'l-vâlideyn*'in dört tahkikin sened bölümünde "يعني ابن مسعود" şeklinde bir ek vardır. *es-Sahîh* ve *el-Edeb*'de böyle bir ek yoktur.

• **15. Hadis (B- 5986)<sup>211</sup>**

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ

*Şerkâvî* ve *Hamzâvî* tahkikinde "أخبرني عن أنس بن مالك" *es-Sahîh*, *Esed* ve *Mekkî* tahkikinde "عن" olmadan geçiyor. *Mekkî*'de dipnotta aslına değinilmiştir. Nüshada ifade "أخبرني عن أنس بن مالك" olarak okunmuştur.

• **32. Hadis (E- 56)<sup>212</sup>**

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ

*el-Edebü'l-müfred*'de "حدثني ليث" ibaresi nüshada *Birrü'l-vâlideyn*'in tahkiklerinde "حدثنا ليث" şeklinde geçiyor.

*el-Edeb*'de ve *Esed*'de "أخبرني أنس بن مالك" şeklinde geçerken *Mekkî*, *Şerkâvî* ve *Hamzâvî*'de ve Nüshada "عن أنس" olarak geçmektedir.

<sup>211</sup> Buhârî, A.g.e., "Edeb", 12, (Hadis no: 5986).

<sup>212</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 56).

• 16. Hadis (B) <sup>213</sup>

*es-Sahîh* 'te "قال إبراهيم التيمي" *Birrü'l-vâlideyn* tahkiklerinde ve nüshada "عن إبراهيم" olarak geçmektedir. Hadis *el-Câmiu's-sahîh*'de muallaktır.

• 21. Hadis (B- 2654/ E- 15)<sup>214</sup>

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ: حَدَّثَنَا الْجَرِيرِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

*el-Câmiu's-sahîh*, *el-Edebü'l-müfred*, *Mekkî* ve *Esed* tahkikinde "حدثنا", *Şerkâvî* ve *Hamzâvî*'de "حدثني" sîgası ile geçmektedir. Nüshada da "حدثني" sîgası ile geçmektedir.

• 38. Hadis (E-64)<sup>215</sup>

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ: حَدَّثَنِي عَقِيلٌ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، أَنَّ جُبَيْرَ بْنَ مُطْعِمٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ

*Esed* ve *Mekkî* tahkiklerinde ve *el-Edebü'l-müfred*'de "أن جبير بن معطم" geçerken, nüshada *Şerkâvî* ve *Hamzâvî* tahkiklerinde "عن جبير بن معطم" olarak geçmektedir.<sup>216</sup>

• 37. Hadis (E- 63)<sup>217</sup>

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ؛ أَبُو إِدَامٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى يَقُولُ: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

*el-Edebü'l-müfred*'de senedde Ebû İdâm Süleyman'dan sonra açıklama olarak "هو ابن زيد المحاربي" kısmı yoktur. *Birrü'l-vâlideyn*'de vardır. *et-Tarîhu'l-kebîr*'de de bu

<sup>213</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 1/18.

<sup>214</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Şehâdât", 10, (Hadis no: 2654), Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 15).

<sup>215</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 64).

<sup>216</sup> Hamzâvî râvi Muhammed b. Cübeyr b. Mu'tim'in *Birrü'l-vâlideyn*'de Cübeyr zikredilmeden verildiğini söylüyor, muhakkikler tarafından bu eksik tamamlanmıştır.

<sup>217</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 63).

rivayet vardır;<sup>218</sup> ancak orada da bu açıklama mevcut değildir. Bu farklılık edâ sîgasında olmasa da senedde bulunan bir farklılık olduğu için bu örnek bu kısımda verilmiştir. Rivayetin bu tarikinin başka kaynaklarda bulunamaması sebebiyle açıklamanın kaynağını bulmak için farklı kaynakla karşılaştırma yapılamamıştır.

*el-Câmiu 's-sahîh* şarihi İbnü'l-Mülakkın (v. 804/1401) Buhârî'nin *es-Sahîh* içerisinde senedde bu tarz açıklamalara sayılamayacak derecede çok yer verdiğini belirtmiştir.<sup>219</sup> Genel olarak bu tarz ilaveler ilave yapanın kim olduğu belli olduğu sürece sorun teşkil etmemektedir.<sup>220</sup> Bu koşullarda ilaveyi yapan kişinin Buhârî olduğu düşünülmektedir.

• **41. Hadis (B- 1166)<sup>221</sup>**

حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ: أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

*es-Sahîh*'de sîga “أخبرنا شعبة” şeklinde geçerken, *Birrü'l-vâlideyn* tahkiklerinde ve nüshada “حدثنا شعبة” olarak geçmektedir.

*es-Sahîh*'deki “أخبرنا عمر بن دينار” şeklindeki rivayet sigası *Birrü'l-vâlideyn* tahkiklerinde ve nüshada “عن” ile verilmiştir.

*es-Sahîh*'deki “سمعت جابر بن عبد الله” şeklindeki rivayet sîgası *Birrü'l-vâlideyn* tahkiklerinde ve nüshada “عن” olarak geçmektedir.

*Birrü'l-vâlideyn* 'de isnaddaki “قال” lafzı düşmüştür, Esed ve Hamzâvî eklemiştir.

<sup>218</sup> Buhârî, *et-Târihu 'l-kebir*, 4/564, n. 4655.

<sup>219</sup> Siracüddîn, Ebû Hafs el-Ensârî, *et-Tavzih li şerhi 'l-Câmi 'i 's-sahîh*, 2/101.

<sup>220</sup> Muhammed Enes Topgül, *İsnadın Satır Araları*, 20-21.

<sup>221</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, Teheccüd”, 25, (Hadis no: 1166).

• 47. Hadis (E- 558)<sup>222</sup>

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبِي، عَنْ خَالِدِ بْنِ سَلْمَةَ، عَنْ الْبُهَيْ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهَا

- *el-Edebü'l-müfred, Esed ve Mekkî*'de “أخبرنا أبي” ifadesi *Hamzâvî* ve *Şerkâvî* tahkikindeki “أخبرني أبي” olarak geçmektedir. Nüshada ifade “أخبرني أبي” olarak okunmuştur.

• 65. Hadis (B- 5991\ E-68)

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ وَالْحَسَنِ بْنِ عَمْرٍو وَفَطْرٍ، عَنِ مُجَاهِدٍ، عَنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ سُفْيَانُ لَمْ يَرْفَعَهُ الْأَعْمَشُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَفَعَهُ حَسَنٌ وَفَطْرٌ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ

- *es-Sahih, el-Edebü'l-müfred* ve *Esed*'de “أخبرنا سفيان” geçerken Nüshada, *Mekkî, Şerkâvî* ve *Hâmzâvî* tahkikinde “حدثنا سفيان” geçmektedir.

## 2.2. Tariki Farklı Olup Metni Müşterek Olan Hadisler

Bu bölümde *Birrü'l-vâlideyn* içerisinde bulunan *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred* içerisinde farklı tarikte sahip, metni ortak hadislere değinilecektir. Rivayetlerdeki senedler incelenip Buhârî'nin *es-Sahîh*'ine neden bu tariklerle rivayet almadığı râvilerin cerh ve ta'dîli çerçevesinde anlaşılmaya çalışılacaktır. Burada metni ortaktan kasıt birebir lafız uyumu değil, mana konusundaki müşterekliktir. Bu konu daha çok cemu't-turuk ve rivayet tekrarı alakalıdır.

### 2.2.1. Cemu't-turuk

Tarik (الطريق), “Hadis ilminde bir râviden gelen hadisin genellikle kendisiyle nakledildiği râvi zinciri”<sup>223</sup> demektir. Turuk (الطرق) da tarikin çoğulu olup aynı hadisin

<sup>222</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 558).

<sup>223</sup> Aydınlı, “Tarik”, 335.

muhtelif senedleri manasına gelmektedir.<sup>224</sup> Cemu't-turuk ise bir rivayetin diğer yollarının (isnadlarının) toplanmasıdır. Bu yöntem alimler tarafından oldukça önemli görülmüş, hadisin doğru anlaşılabilmesi için olmazsa olmaz olarak kabul edilmiştir.<sup>225</sup> Örneğin Ali b. Medinî (v. 234/848): “Bir konudaki rivayetin tarikleri bir araya getirilmeden o rivayetteki hatalar anlaşılmaz.”<sup>226</sup> derken, Yahya b. Maîn (v. 233/848) ise “Eğer biz bir hadisi otuz vecihten yazmasaydık onun ne ifâde ettiğini tam olarak anlamazdık.”<sup>227</sup> demiştir. Cemu't-turuka verilebilecek en güzel örneklerden bir tanesi *Sahîh-i Müslim*'dir. İmam Müslim kitabında rivayetlerin tariklerini bir araya toplamış ve bu özelliğinden ötürü farklı bir ilgi görmüştür. İmam Buhârî ise rivayetlerden hüküm çıkarma amacıyla Müslim'den farklı olarak rivayetlerin farklı tariklerini bağlantılı başka bölümlerde de zikretmiştir.<sup>228</sup>

*Birrü'l-vâlideyn*'deki rivayetler incelendiğinde en çok dikkat çeken durumlardan bir tanesi rivayet metinlerinin tekrarlanmasıdır. Bunun bir yöntem olup olmadığını anlamak için müellifin *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred*'de kullandığı yöntemlere dikkat çekmek faydalı olacaktır. *Sahîh-i Buhârî*'de bilindiği üzere çeşitli şekillerde tekrar eden birçok rivayet vardır.

İbn Hacer Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'den (v. 507/1113) nakil yaparak, İmam Buhârî'nin rivayetleri tekrar etmesini şöyle açıklar:

“Buhârî bir hadisi, hadisin diğer isnatlarıyla, ihtiva ettiği manaya uygun bablarda zikreder. Kendisinin aynı lafız ve aynı isnad ile rivayeti tekrar etmesi nadirdir. Bu uygulamayı da hadisi gariblikten kurtarmak için, kendi şeyhine gelene kadar ikinci üçüncü tabakadan başlayarak başka sahâbelerden rivayet etmek suretiyle yapar. Ehli olmayanlar bunu tekrar olarak görür; ancak bu, ziyade bir fayda içerdiğinden, öyle (mahza bir tekrar) değildir. Bu uygulamayı yapmasının sebeplerinden bir tanesi, (tekrar gibi gözüken) her hadis farklı bir mana şumûl ettiğinden, Buhârî her babın

<sup>224</sup> Muhammed Ebû Leys el-Hayrâbâdî, *Mu'cemü mustalahâtü'l-hadis ve ulumihî ve eşhuru'l-musannifine fih*, (Ürdün: Dâru'n-nefâis, 1429/2009), 93.

<sup>225</sup> Abdullah b. Yusuf el-Cedî', *Tahrîru ulûmi'l-hadis*, (Beyrut: Müessesetü'r-Rayyen, 1424/2003), 2/800.

<sup>226</sup> Celâlüddin es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed Faryabî, (Dâru'l-tayyibe), 1/296.

<sup>227</sup> Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbü's-sâmî*, thk. Muhammed Tahhân, (Riyad: Mektebetü'l-meârif), 2/212.

<sup>228</sup> Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/101.

altına başka bir tarikle hadisi zikreder. Bu hadislerin râvilerinden bazısı hadisi tam zikrederken bazısı tam olarak zikretmez. Kendisi hadisi nakledenden bu şüpheyi gidermek için hadisi olduğu gibi nakleder. Ayrıca o, bir hadisin râvisi hadiste bulunan bir ibareyi bir kelimeyle, aynı hadisin başka bir râvisi o kelimeyi aynı; lâkin başka manayı da ihtiva edebilecek bir ibare ile rivayet etmişse, eğer hadis kendisinin şartlarına uyuyorsa, her farklı lafız için ayrı bir bâb açmaktadır. Bir diğer sebep ise hadislerde irsal ve vasl zıtlığı bulunmasıdır. Buhârî burada mevsûl olanı tercih eder ve ona itimat eder, mürsel olanı ise mevsûl olana tesir etmediğini (göstermek amacıyla) tenbih etmek için zikreder. Hadiste mevsûl, mevkûf durumunun tearuz halinde olması durumunda da aynı hüküm geçerlidir. (Çünkü) Rivayetin senedinde ziyâde (veya) noksan olduğunda, Buhârî için bir kişinin önce aracı vasıtasıyla hocadan rivayet edip, sonra o kişinin hadisi (ayrıca) hocadan kendi duyup rivayet etmesi sahih olduğundan, hadis iki vecihten rivayet edilmiş olur. Buhârî'nin muan'an hadiste likanın sübutunu şart sunduğu bilindiği için konu ile ilgili başka bir durum da hadisin bir yerde muan'an olarak rivayet edilip, başka bir yerde de sem'a tasrih edilmiş bir şekilde rivayet edilmiş olabilmelidir. Zikredilenlerin hepsi metnin başka ya da birçok yerde tekrar edilmesiyle ilgilidir.<sup>229</sup>

Görüldüğü gibi tekrar ve cemu't-turuk bu konuda iç içe konulardır ve Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahih*'de bu yönetime başvurduğu açıktır. *el-Edebü'l-müfred*'e bakıldığında da durumun benzer olduğu görülmektedir.<sup>230</sup>

*Birrü'l-vâlideyn*'de yukarıda da değinildiği gibi, özellikle hadis cüz'ündeki rivayet sayısının 77 olduğu düşünüldüğünde, eserdeki tekrar eden hadis sayısının fazla olduğu açıktır. Eserde bulunan rivayetlerin tekrarının hiçbiri aynı sened ile verilmemiştir. *Birrü'l-vâlideyn*'deki bazı rivayetlerin kitabın farklı bölümlerinde zikredilmesiyle birlikte; bu rivayetlerin çoğunluğu ya art arda ya da belli bir kısmı art arda, belli kısmı başka yerde zikredilerek verilmiştir. Ayrıca tekrarlanan metinlerin büyük bir kısmı aynı sahabelerden rivayet edilmiştir. Hadis cüz'üne bakıldığında tekrar eden ve aynı sahabelerden rivayet edilen hadisler şu şekildedir:

<sup>229</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 1/15.

<sup>230</sup> Bkz. Rabia Uysal, *Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'deki Metodu*, (İzmir: DEÜ, Sosyal BilimlerEnstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 51-56.

- i. Art arda zikredilenler
  - a) 1'den 8'ye kadar olan hadisler, İbn Mes'ûd (r.a.)
  - b) 10., 11. ve 12. hadisler, Ebû Hureyra (r.a.)
  - c) 13. ve 14. hadisler, İbn Amr (r.a.)
  - d) 22'den 24'ye kadar olan hadisler, Ebû Hureyra (r.a.), 25. hadis bu hadislerin mütâbî hadisidir. Ka'b b. Ucre (r.a.)
  - e) Tamamen art arda zikredilmeyenler
    - a) 15., 17. ve 32. hadisler, Enes b. Mâlik (r.a.)
    - b) 30., 31. ve 38. hadisler, Mu'tim b. Adî (r.a.)
    - c) 33. ve 64. hadisler, Abdullah b. Amr (r.a.)
    - d) 51., 59., 60. ve 61. hadisler, İbn Ömer (r.a.)
  - f) Muhtelif yerlerde zikredilen
    - a) 29., 33., 39. ve 70. hadisler Ebû Hureyra (r.a.), 36. hadis bu hadislerin mütâbî hadisidir, Aişe (r.anhâ)

Bunu sınıflandırmanın dışında *Birrü'l-vâlideyn*'de rivayetin maktû' ve merfû olarak verilip metin tekrarının yapıldığı örnek de mevcuttur. 68. ve 69. rivayetlerde 69. hadis Meymûne'den (r.anhâ) rivayet edilmişken, 69. rivayet tâbiünden Kurayb b. Ebû Müslim'den rivayet edilmiştir.

Yukarıda görüldüğü gibi *Birrü'l-vâlideyn*'deki birçok hadis farklı tarikleriyle birlikte Buhârî'nin diğer eserlerinden farklı olarak art arda zikredilmiştir.

#### **2.2.1.1. Metin Olarak Tekrar Eden Rivayetler**

Bu kısımda Buhârî'nin *Sahîh*'ine tekrar eden rivayetlerden hangisini neden seçtiği araştırıldığı için araştırmanın ilk aşamasında sika bulunan olan râvilere değinilmemiştir.

## D) 1.- 8. rivayetler arasındaki rivayetler

- **1. Hadis**

Ebû Velîd: Hişam b. Abdülmelik → Şu‘be → Velîd b. Ayzer → Ebû Amr eş-Şeyban

- **2. Hadis:**

Âdem b. Ebû İyas → Şu‘be → Velîd b. Ayzer → Ebû Amr b. eş-Şeybânî

- **3. Hadis**

Ebû Nuaym el-Fadl ed-Dükeyn → el-Mes‘ûdî → Velîd b. Ayzer → Ebû Amr eş-Şeybânî

- **4. Hadis**

Kuteybe b. Saîd → Cerîr → Hasan b. Ubeydullah → Ebû Amr b. eş-Şeybânî

- **5. Hadis**

Kays b. Hafs → Abdülvâhid b. Ziyâd → Hasan b. Ubeydullah → Ebû Amr eş-Şeybânî

- **6. Hadis**

Ubeydullah b. Muktib → Ebû Amr eş-Şeybânî

- **7. Hadis**

Ebû Nuaym → İsrâîl b. Yûnus → Ebû İshâk → Ebu'l-Ahvas

- **8. Hadis**

Ebû Nu‘mân ve Musa b. İsmâil → Abdülazîz b. Müslim → Ebû İshak → Ebû'l-Ahvas

1'den 8'e kadar olan rivayetlerde ilk rivayet *el-Câmiu's-sahîh*, *el-Edebü'l-müfred* ve *Birrü'l-vâlideyn* ile sened-metin müşterek hadistir. Üç kitapta da *es-Sahîh*'in *Kitâbu'l-Edeb*'in, *el-Edebü'l-müfred*'in ve *Birrü'l-vâlideyn*'nin ilk hadisidir. Buhârî *es-Sahîh*'te bu hadisi “Biz insana anne ve babasına iyi davranmasını emrettik”<sup>231</sup> ve “Namazın vaktinde kılınmasının Fazileti”<sup>232</sup> bâblarında iki yerde rivayet etmiş, aynı metnin mütâbîsini<sup>233</sup> de “Cihadın ve Seferin Fazileti”<sup>234</sup> bâbında zikretmiştir. *Birrü'l-vâlideyn*'de ilk sekiz hadis hepsi İbn Mes‘ûd'dan gelip birbirlerinin mütâbî rivayetidir.

<sup>231</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Edeb”, 1, (Hadis no: 5970).

<sup>232</sup> Buhârî, *A.g.e.*, “Mevâkîtü's-Salât”, 5, (Hadis no: 527).

<sup>233</sup> Bir hadis metin açısından benzeri olan ve en azından sahabi râvisinin aynı olması şartıyla başka bir sened ile rivayet edilen hadis. Sahabi râvisi farklı olursa ona daha ziyade şahid denir. (Aydın, 2021, 245)

<sup>234</sup> Buhârî, *A.g.e.*, “el-Cihâd ve's-seyr”, 1, (Hadis no: 2782).

Diğer rivayetler için 3. rivayetteki Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe el-Mes‘ûdî için İbn Hacer sadûk demiş, son dönemlerinde (rivayetleri) karıştırdığını söylemiştir,<sup>235</sup> Zehebî de onun ulemanın büyüklerinden olduğunu belirtmiş, İbn Nümejr’in kendisine sika dediğini ve son dönemlerde karıştırdığını söylediğini, Nesâî’nin de kendisine “leyse bihî be’s”<sup>236</sup> ifadesini kullandığını eklemiştir.<sup>237</sup> Buhârî kendisinden *el-Câmiu’s-sahîh*’e ta’lik olarak hadis almıştır.<sup>238</sup> *et-Târîhu’l-kebîr*’de Buhârî ravî için Mis’ar b. Kidâm’dan, İbn Mes‘ûd’un ilimini ondan daha iyi bilen yoktur sözünü nakletmiştir.<sup>239</sup> Cerîr b. Abdülhamid b. Kırd’ın genel olarak sika kabul edildiği söylenebilir.<sup>240</sup> Buhârî’nin râvi için “Sahîh kitab sahibir; ancak vehminin olma durumu olabilir” dediği aktarılmıştır.<sup>241</sup> İbn Hacer, Kays b. Hafs et-Temîmî’nin (v. 227/841) sika; ancak teferrüdlerinin<sup>242</sup> olduğunu belirtmiştir.<sup>243</sup> Bununla birlikte Buhârî kendisinden *el-Câmiu’s-sahîh*’de birçok rivayet almıştır.<sup>244</sup> Hasan b. Ubeydullah (v. 139/756), Buhârî’nin *es-Sahîh* râvilerinden değildir. İbn Hacer ve Zehebî kendisine sika demiştir.<sup>245</sup> Dârekutnî ise râvînin kuvvetli olmadığı belirtmiştir.<sup>246</sup> 6. rivayet muallak olarak verilmiştir. Ubeyd b. Mihrân el-Müktib’in 131-140 tarihleri arasında vefât ettiği bilinmektedir.<sup>247</sup> 7. rivayetteki Afv b. Mâlik Ebu’l-Ahvas *el-Câmiu’s-sahîh* râvisi değildir. Buhârî kendisinden *el-Edebü’l-Müfred*’de hadis rivayet etmiştir.<sup>248</sup> Kendisi sika olarak bilinmektedir.<sup>249</sup> 8. Rivayette de Ebu’l-Ahvas bulunmaktadır.

<sup>235</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü’t-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dârü’r-Raşîd, 1406/1986), s. 334, n. 3919.

<sup>236</sup> Ta’dülin Zehebî’ye göre üçüncü mertebesi için kullanılan bir ifade. Böyle bir râvînin rivayeti yazılır ve incelenir. (Aydın, 2021, 175)

<sup>237</sup> Şemsüddîn ez-Zehabî, *el-Kâşif fi ma’rifeti men lehû rivâye fi’l-Kütubi’s-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme, (Cidde: Dâru’l-Kıbleti li’s-sekâfeti’l-İslâmiyye-Müessesetü Ulûmi’l-Kur’ân, 1413/1992), 1/633, n. 3239.

<sup>238</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “İstiskâ”, 18, (Hadis no: 1027).

<sup>239</sup> Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, thk. Muhammed b. Salih ed-Debûsî, (Riyad: en-Nâşir el-Mütemeyyiz li’t-tab’a’ ve’n-neşr ve’t-tevzi’, 1440/2019), 6/402, n. 6995.

<sup>240</sup> İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehzîb*, s. 139 n. 916, Zehebî, *el-Kâşif*, 1/291, n. 771.

<sup>241</sup> Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *İlelü’t-Tirmizî el-Kebîr*, thk. Subhî es-Sâmerâî, vd., trb. Ebû Tâlib el-Kâdî, (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, Mektebetü’n-nehdâti’l-Arabiyye, 1409), s.130. n. 224, es-Seyyid Ebu’l-Muâti en-Nûrî vd. *el-Câmi’ fi’l-cerh ve’t-ta’dil*, (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1412/1992), 1/126, n. 649.

<sup>242</sup> “Bir hadisi rivayette tek kalmak”, (Aydın, 2021, 342).

<sup>243</sup> İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehzîb*, s. 456, n. 5569.

<sup>244</sup> Ör: Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “İlim”, 47, (Hadis no: 125), “Cizye” 5, (Hadis no: 3166), “Rikâk”, 44, (Hadis no: 6527).

<sup>245</sup> İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehzîb*, s.162, n. 1254, Zehebî, *el-Kâşif*, 1/327, n. 1041.

<sup>246</sup> Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlelü’l-vâride fi’l-ehâdîsi’n-Nebeviyye*, (Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985), 1/64. en-Nûrî vd. *el-Câmi’*, 1/167, n. 854.

<sup>247</sup> Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 3/693, n. 176.

<sup>248</sup> Ör: Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, (Hadis no:1208).

<sup>249</sup> İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehzîb*, s. 433 n. 5218, Zehebî, *el-Kâşif*, 2/101 n. 4312.

İmam Buhârî bu sekiz hadis içerisindeki ilk hadisi *el-Câmiu's-sahîh ve el-Edeb*'de<sup>250</sup> rivayet etmiştir. Burada ilginç olan husus, İmam'ın ilk rivayeti *es-Sahîh*'te sened ve metin olarak tekrar etmesidir; çünkü *Birrü'l-vâlideyn*'deki 2 numaralı hadis sened açısından bir problem teşkil ediyor gibi görünmemektedir. Adem b. Ebû İyâs Şu'be'nin yakın talebesi, sika bir râvidir.<sup>251</sup> Ayrıca *Sahîh-i Buhârî*'de kendisinden birçok rivayet vardır. İkinci rivayette *Birrü'l-vâlideyn*'de metin verilmeyip “misluhû” şeklinde ihtisar yapılmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Buhârî tarafından ikinci rivayetin ilk rivayet ile metin olarak da farklılık arz etmediği bildirilmektedir. İmam bu tariki almayı, burada olması rağmen kendisinin bu hadisi terkedip, iki kitabında hatta *es-Sahîh*'te sened ve metin olarak iki kere tekrar etmeyi tercih etmesinin sebebi bulunamamıştır.

## II) 10., 11., 12. Rivayetler

### • 10. Hadis

Ali b. Abdullah → Süfyân → Umâre b. el-Ka'ka' → Ebû Zür'a

### • 11. Hadis

Kuteybe → Cerîr → Umâre b. el-Ka'ka' b. Şübrüme → Ebû Zür'a<sup>252</sup>

### • 12. Hadis

Süleyman b. Harb → Vüheyb b. Hâlid → İbn Şübrüme → Ebû Zür'a

Rivayetler arasında 11. rivayet *es-Sahîh*'te<sup>253</sup> 12. rivayet ise *el-Edebü'l-müfred*'de<sup>254</sup> geçmektedir. Rivayetlerin hepsinin isnadı sahihtir. Abdullah b. Şübrüme haricinde bu üç rivayette bulunan râviler Buhârî'nin *es-Sahîh* râvilerindedir. Buhârî Abdullah b. Şübrüme'den ta'lik olarak hadis almıştır.<sup>255</sup> Kendisi sika olarak bilinmektedir.<sup>256</sup>

<sup>250</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no:1).

<sup>251</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, (Hindistan: Matbaatü Dâirati'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 1/196.

<sup>252</sup> Buhârî, bu hadisi *el-Edebü'l-müfred*'de muttasıl haline getirmiştir. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* 1/62. Nüşhada Umâre an Şübrüme olarak geçmektedir. Muhakkikler (Esed, Mekki ve Hamzâvî) Umâre'nin dedesine nisbet edilmesi sebebiyle bunun hata olduğunu düşünmektedir.

<sup>253</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Edeb”, 2, (Hadis no: 5971).

<sup>254</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no:5).

<sup>255</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Edeb”, 2, (Hadis no: 5971), “Sûratü'l-Enfâl”, 7, (Hadis no:4652), Bâb başlıklarında da kendisinden hadisleri ta'lik olarak vermiştir.

<sup>256</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tezhîb*, s. 307, n. 3380, Zehebî, *el-Kâşif*, 1/560, n.2773.

Buhârî'nin ihtisar olarak üç rivayet içinden birini seçip kitabına koyduğu anlaşılmaktadır.

### III) 15, 17. ve 32

- **15. Hadis** <sup>257</sup>

Yahya b. Bükeyr → Leys → Ukayl → İbn Şihâb

- **17. Hadis**

Muhammed b. Saîd el-Huzâî → Hazm b. Ebû Hazm → Meymûn b. Siyâh

- **32. Hadis** <sup>258</sup>

Abdullah b. Sâlih → Leys → Ukayl → İbn Şihâb

Üç rivayet içerisinde 15. Hadis *el-Câmiu's-sahîh* ile 32. hadis de *el-Edebü'l-Müfred* ile sened-metin olarak müşterektir. 17. rivayette Meymûn b. Siyâh el-Basrî bulunmaktadır. İbn Hacer kensidine sadûk deyip hata yaptığından bahsetmiştir.<sup>259</sup> Zehebî sadûk olduğunu ve İbn Maîn'in onu zayıf olarak gördüğünü belirtmiştir.<sup>260</sup> Abdullah b. Sâlih el-Cühenî Leys'in (v. 175/791) kâtibidir. İbn Hacer Abdullah hakkında sadûk olduğunu, çokça hatasının olduğunu belirtmiştir.<sup>261</sup> Zehebî de kendisi için "fîhi lîn"<sup>262</sup> tabirini kullanmıştır.<sup>263</sup> Buhârî Abdullah b. Sâlid'den, "Abdullah Leys'den ziyade etti" şeklinde rivayette bulunmuştur.<sup>264</sup>

### IV) 29, 33, 39, 70. Hadis

- **29. Hadis**

Ali b. Abdullah → Enes b. İyaz → Abdullah. Yezîd b. Kusayt → Babası → Saîd b . Müseyyeb

<sup>257</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Edeb", 12, (Hadis no: 5986).

<sup>258</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no:56).

<sup>259</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 556, n. 7045.

<sup>260</sup> Zehebî, *el-Kâşif*, 2/311, n. 5760,

<sup>261</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 308, n. 3388.

<sup>262</sup> Fîhi Lîn: Böyle bir râvinin hadisi, i'tibâr için yani rivayetin başka bir senedi olup olmadığına bakılmak ve ona göre değerlendirilmek üzere alınır (Aydınlı, 2021, 87).

<sup>263</sup> Zehebî, *el-Kâşif*, 1/562, n. 2780.

<sup>264</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Zekât", 52, (Hadis no: 1475).

• **33. Hadis**

Haccâc b. Minhâl [→ Şu'be→ Muhammed b. Abdülcebbâr → Muhammed b. Ka'b]<sup>265</sup>

• **39. Hadis**

Hafs b. Ömer en-Nemerî → Şu'be → Muhammed b. Abdülcebbâr → Muhammed b. Ka'b

• **70. Hadis**<sup>266</sup>

Bişr b. Muhammed→ Abdullah b. Mübârek → Muâviye b. Ebû Müzerrid → Saîd b. Yesâr

29. rivayette Abdullah b. Yezîd b. Kusayt, Abdullah b. Yezîd b. Abdullah b. Kusayt'tır. Abdullah, İbn Hibbân'ın ve Zeynüddîn es-Südüni'nin *es-Sikât*'ında geçmektedir.<sup>267</sup> Babası Yezîd b. Abdullah b. Kusayt (v.122/739), *el-Câmiu's-sahîh* râvisidir.<sup>268</sup> Zehebî Nesâî'nin Yezîd'i sika bulduğunu belirtmiş,<sup>269</sup> İbn Hacer de Yezîd'in sika olduğunu söylemiştir.<sup>270</sup> 39. ve 33.<sup>271</sup> rivayetlerde bulunan Muhammed b. Abdülcebbâr için İbn Hacer, zabt ve sıfatı tam olmasa da adil olan ve rivayet ettiği hadis alınan râvi için kullanılan<sup>272</sup> "makbûl" tabirini kullanmıştır.<sup>273</sup> 70. rivayet *el-Câmiu's-sahîh*<sup>274</sup> rivayeti ile sened-metin müşterek rivayettir. Buhârî, rivayetteki Bişr b. Muhammed'den *el-Câmiu's-sahîh*'de İbnü'l-Mübârek vasıtasıyla rivayet almıştır.<sup>275</sup> İbn Hacer kendisine sadûk demiştir.<sup>276</sup> Muâviye b. Müzerrid için İbn Hacer "leyse bihî be's",<sup>277</sup> Zehebî ise sadûk ifadesini kullanmıştır.<sup>278</sup>

<sup>265</sup> Nüşhada parantez içindeki kısım yoktur.

<sup>266</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Edeb", 13, (Hadis no: 5987).

<sup>267</sup> Muhammed b. Hibbân Ebû Hatim, *es-Sikât*, (Haydarabad: Dâiratü'l-meârifî'l-Osmaniyye, 1393/1973), 8/333, Kutluboğa, *es-Sikât*, 6/157, n. 6278.

<sup>268</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Kur'ân Secdeleri", 6, (Hadis no: 1073).

<sup>269</sup> Zehebî, *el-Kâşif*, 2/386, n. 6329,

<sup>270</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 602, n.7741.

<sup>271</sup> 33. rivayette, *el-Birrü'l-vâlideyn* nüshasında Haccâc b. Minhâl ve Ebû Hureyra arasındaki ricâller sâkıttır. *el-Edebü'l-müfred*'den tamamlanmıştır.

<sup>272</sup> Aydınlı, "Makbûl" 180. Makbûl tabiri hem râvi hem hadis için de kullanılmaktadır, (Aydınlı, 2021, 180).

<sup>273</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 491, n. 6061.

<sup>274</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Edeb", 13, ( Hadis no: 5987).

<sup>275</sup> Süleyman b. Halef el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li men harrace lehu'l-Buhârî fi'l-Câmi's-sahîh*, thk. Ebû Lubâbe Hüseyin, (Riyad: Dâru'l-lu'luve li'n-neşr ve't-tevzi', 1986), 1/421, n. 144.

<sup>276</sup> İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 124, n. 701.

<sup>277</sup> İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 538, n. 6770.

<sup>278</sup> Zehebî, *el-Kâşif*, 2/277, n. 5534.

Genel olarak *es-Sahîh*'deki iki rivayet de dahil olmak üzere bu rivayetler içerisinde, en azından *es-Sahîh* için, râviler açısından zahiren noksanlıklar görülmektedir. Esed 70. hadisi hasen hadis olarak belirtmiştir.<sup>279</sup>

#### V) 35 ve 65. Hadis

- **35. Hadis**

Kays b. Hafs → Abdülvâhid → Hasan b. Amr el-Fukaymî → Mücâhid

- **65. Hadis**<sup>280</sup>

Muhammed b. Kesir → Süfyan → A'meş ve Hasan b. Amr ve Fıtr → Mücâhid

*el-Edebü'l-müfred* zayıf hadisleri de ihtiva etmesi sebebiyle *es-Sahîh* gibi hadisleri terk etme sebebi tahmin etmek zor gibi görünmektedir.

35. hadis sadece *Birrü'l-vâlideyn*'de rivayet edilmiştir. Daha önce Kays b. Hafs'ın *el-Câmiu's-sahîh* râvisi olduğuna değinilmişti. İbn Hacer Kays b. Hafs'ın sika olduğunu ve teferrüdlerinin olduğunu belirtmiş<sup>281</sup> İclî kendisi için "lâ be'se bihî" ifadesini kullanmıştır.<sup>282</sup> Ebû Hatim'in râvi için şeyh dediği bilgisi mevcuttur.<sup>283</sup> Buhârî bu hadis *es-Sahîh* ve *el-Edeb* için 65. rivayeti Kays b. Hafs sebebiyle tercih etmiş olabilir.

#### VI) 52., 53., 60., 61. ve 62. Hadisler

- **52. Hadis**

Ebu'l-Yemân → Şuayb → Zührî → Sâlim b. Abdullah

- **53. Hadis**

Abdullah b. Sâlih → Leys → Ukayl → İbn Şihab → Sâlim

- **60. Hadis**

Abdullah b. Sâlih → Leys → Nâfi'

---

<sup>279</sup> Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Hüseyin Selim Esed, 152.

<sup>280</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Edeb", 15, (Hadis no: 5991).

<sup>281</sup> İbn Hacer, *Takribü't-tehzib*, s. 456 n. 5569, es-Seyyid Ebu'l-Muâtî en-Nürî vd. *el-Câmi*, 2/398, n. 3623.

<sup>282</sup> Ahmed b. Abdullah el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadis min ed-duâfâi ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*, thk. Abdülalim Abdülazim, (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1975), 2/219, n. 1528.

<sup>283</sup> Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh*, 3/1058, n. 1240.

- **61. Hadis**

Saîd b. Muhammed el-Cermî → Ya'kub b. İbrâhim → İbrâhim b. Sa'd → Sâlih → Nafi'

- **62. Hadis**

Hâlid b. Mahled → Süleyman b. Bilâl → Abdullah b. Dinâr

Bu beş rivayette sadece 52. rivayet *el-Câmiu's-sahîh*<sup>284</sup> ile müşterektir. Bu hadisler arasında rical olarak bakıldığında en kuvvetli sened 52. rivayetin senedi gözükmektedir. 52. hadisin seçilme sebebi bu olabilir. 53. ve 60. rivayetlerde daha önce değinilen Abdullah b. Sâlih, 61. rivayette Saîd b. Muhammed el-Cermî vardır. Saîd el-Cermî *es-Sahîh* râvisidir. İbn Hacer kendisine sadûk demiştir.<sup>285</sup> Zehebî de sika olduğunu söylemiştir.<sup>286</sup> 62. rivayette Hâlid b. Mahled vardır. Hâlid b. Mahled *el-Câmiu's-sahîh* râvisidir ve Buhârî'nin hocasıdır. İbn Hacer, kendisine sadûk demiştir ve teferrüdlerinin olduğunu söylemiştir.<sup>287</sup> Zehebî, Ebû Dâvûd'un Hâlid b. Mahled için sadûk dediğini ve Ahmed'in ve başka kişilerin onun münker hadislerinin olduğunu söylediklerini bildirmiştir.<sup>288</sup>

Yukarıda görüldüğü gibi *Birrü'l-vâlideyn*'deki birçok hadis farklı tariklerle bazen art arda bazen de farklı yerlerde zikredilmiştir. Eser içerisinde herhangi bir bablandırmanın olmamasından, bunun bir hadisten farklı hükümler çıkarmak için yahut başka bir yöntem sebebiyle yapıldığını söylemek zordur.

Eser içerisinde herhangi bir bablandırmanın olmamasından, bunun bir hadisten farklı hükümler çıkarmak için olduğunu yada başka bir yöntem üzerine yapıldığı söylemek zordur.

### **2.3. *Birrü'l-vâlideyn*'in *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-Müfred* ile Müşterek Olmayan Hadisleri**

*Birrü'l-vâlideyn* İmam Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i ile *el-Edebü'l-müfred* ile karşılıklı olarak zevâid türünden rivayetler içermektedir. Zevâid, "Bazı hadis

<sup>284</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, "Menâkıb", 6, (Hadis no: 3511).

<sup>285</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, s.240, n. 2386.

<sup>286</sup> Zehebî, *el-Kâşif*, 1/443, n. 1951.

<sup>287</sup> İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, , s.190, n. 1677.

<sup>288</sup> Zehebî, *el-Kâşif*, 1/368, n. 1353.

kitaplarında bulunup diğer kitaplarda bulunmayan hadisler”<sup>289</sup> demektir. Buhârî’nin *Birrü’l-vâlideyn*’in *el-Câmiu’s-sahîh* ve *el-Edebü’l-müfred*’e olan zevâid rivayetleri rivayetleri, *el-Câmiu’s-sahîh*’in *Birrü’l-vâlideyn*’e olan zevâid rivayetleri ve *el-Edebü’l-müfred*’in *Birrü’l-vâlideyn*’e olan zevâid rivayetleri şeklinde üç başlıkta incelenecektir.

Çalışmanın bu kısmında zevâid, üç kitabın içindeki rivayetlerin sened açısından değil metin olarak diğerinde bulunmaması anlamında kullanılıp, bu çerçevede incelenmiştir.

### 2.3.1. Buhârî’nin *Sahîh-i Buhârî* ve *el-Edebü’l-müfred*’e *Birrü’l-vâlideyn* Eserindeki Zevâid Türünden Rivayetleri

Bu kısımdaki rivayetlerin 7 tanesi maktû bir tanesi mevkuf olup, kalan 6 rivayet merfu‘ rivayettir. Rivayetlerin içeriklerinin sadece üç tanesi anne ve baba ile ilgilidir. <sup>290</sup>

#### • 1. Rivayet

وَعَنْ أَبِي أُمَامَةَ - رضي الله عنه - قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ثَلَاثَةٌ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُمْ صَرْقًا وَلَا غَدْلًا: عَاقٌّ، وَمَنَّانٌ، وَمُكَدِّبٌ بِالْقَدْرِ.

Ebû Ümâme el-Bâhilî’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Üç kimse vardır ki Allah (azze ve celle) onların nafile veya farz, yaptığı hiçbir şeyi kabul etmez: Anne babasına isyan eden, yaptığı iyiliği başa kakan ve kaderi yalanlayan.”<sup>291</sup>

#### • 2. Rivayet

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا نَظَرَ الْوَالِدُ إِلَى وَلَدِهِ فَسَرَّهُ كَانَ لِلْوَالِدِ عَشْرُ نَسَمَةٍ.

İbn Abbas’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bir baba çocuğuna bakar da çocuğun halinden mesrur olursa o çocuk köle azat etmiş gibi sevap kazanır.”<sup>292</sup>

<sup>289</sup> Aydınli, “Zevâ'id”, 365.

<sup>290</sup> Bir dili diğer bir dile yüzde yüz çevrimenin mümkün olmaması sebebiyle, tezdeki tüm hadislerin çevirileri ve açıklamaları için okuyucular tercüme ve şerh kitaplarına başvurabilirler.

<sup>291</sup> Buhârî, *Birrü’l-vâlideyn*, thk. Hüseyin Selim Esed, (Hadis no: 19).

<sup>292</sup> Buhârî, *Birrü’l-vâlideyn*, (Hadis no: 27).

### • 3. Rivayet

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَاقٌ، وَلَا مُدْمِنٌ خَمْرٍ، وَلَا مُكْذِبٌ بِالْقَدْرِ.

Ebû Derdâ' dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Cennete anne babasına isyan eden, içki içmeye devam eden ve kaderi yalanlayan giremez.<sup>293</sup>

### • 4. Rivayet

حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: قَالَ إِبْرَاهِيمُ النَّيْمِيُّ مَثَلْتُ نَفْسِي فِي الْجَنَّةِ أَكُلُ مِنْ طَعَامِهَا، وَأَشْرَبُ مِنْ شَرَابِهَا، وَأَجَاوِرُ مَنْ فِيهَا، وَأَصِيبُ مَنْ أَشْنَهِيَ. ثُمَّ قُلْتُ: أَيُّ نَفْسٍ تَمَنِّي؟ قَالَتْ: أَتَمَنِّي أَنْ أَرْجِعَ إِلَى الدُّنْيَا، فَأَزْدَادَ مِنَ الْعَمَلِ كَيْمَا أَزْدَادُ مِنَ الثَّوَابِ. ثُمَّ مَثَلْتُ نَفْسِي فِي النَّارِ أَكُلُ مِنْ زَقِيمِهَا، وَأَشْرَبُ مِنْ حَمِيمِهَا. ثُمَّ قُلْتُ: أَيُّ نَفْسٍ تَمَنِّي؟ قَالَتْ: أَتَمَنِّي أَنْ أَرْجِعَ إِلَى الدُّنْيَا، فَأَتُوبَ أَنْجُو مِمَّا أَنَا فِيهِ. فَقُلْتُ لَهَا أَيُّ نَفْسٍ، فَأَنْتِ فِي أُمَّنِيَّتِكَ؛ فَعَمَلِي.

İbrâhim et-Teymî dedi ki: Kendimi cennette hayal ettim; cennet yemeğini yiyorum içeceğinden içiyorum, oradakilerle komşu oluyorum, arzu ettiğim kadınlarla beraber oluyorum. Sonra dedim ki: “Ey nefsim dile.” Dedi ki: “Dünyaya geri dönüp sevaplarımı çoğaltmak için amelimi arttırmak isterim. Sonra kendimi cenennemde hayal ettim; zakkumundan yiyorum, hamîminden içiyorum. Dedim ki: “Ey nefsim iste.” Dedi ki: “İçinde bulunduğum durumdan kendimi kurtarmak için dünyaya dönüp tövbe etmek isterim.” Ben de dedim ki: “Ey nefis şu anda temenni ettiğin şeyleri yapabilirsin, çalış o zaman.”<sup>294</sup>

### • 5. Rivayet

عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّيْمِيِّ، قَالَ: مَا عَرَضْتُ قَوْلِي عَلَى عَمَلِي، إِلَّا خَشِيتُ أَنْ أَكُونَ مُكْذِبًا.

İbrâhim et-Teymî dedi ki: Ne zaman sözlerimle amellerimi karşılaştırsam, yalancı olmaktan korktum.<sup>295</sup>

<sup>293</sup> Buhârî, *Birri'l-vâlideyn*, (Hadis no: 34).

<sup>294</sup> Buhârî, *Birri'l-vâlideyn*, (Hadis no: 40).

<sup>295</sup> Buhârî, *Birri'l-vâlideyn*, (Hadis no: 16).

## • 6. Rivayet

قال سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ: مَنْ لَا يَعْلَمُ وَيَعْلَمُ أَنَّهُ لَا يَعْلَمُ فَهُوَ عَالِمٌ.

Süfyan b. Uyeyne dedi ki: Kim bilmiyorsa ama bilmediğinin farkındaysa o alimdir.<sup>296</sup>

## • 7. Rivayet

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ عَمْرٍو بْنِ كَيْسَانَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: مَكَتَ ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ ثَلَاثِينَ سَنَةً لَا يَتَكَلَّمُ بِكَلِمَةٍ يُؤْذِي بِهَا جَلِيْسَهُ.

İbrâhim b. Ömer b. Keysân dedi ki: İbn Ebî Necîh, otuz sene boyunca beraber olduğu arkadaşımı incitecek bir tek kelime bile söylemedi.<sup>297</sup>

## • 8. Rivayet

عَنْ ابْنِ عُيَيْنَةَ: أَتَدْرُونَ مَا السَّلَامُ؟ أَنْتَ آمِنٌ مِنِّي، أَنْتَ سَالِمٌ مِنِّي.

İbn Uyeyne'den rivayet edilmiştir: Selâm nedir bilir misiniz? (Selâm) Sen benim tarafımdan emniyettesin, sen benim tarafımdan güvendesin (demektir).<sup>298</sup>

## • 9. Rivayet

سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ الْمُسْنَدِي يَقُولُ جَاءَ سَلْمٌ بِنُ سَالِمِ بْنِ سَالِمٍ إِلَى ابْنِ عُيَيْنَةَ فَجَعَلَ يُسْمِعُهُ يَقُولُ فَعَلْتُ كَذَا وَ كَذَا. قَالَ: فَتَنَظَرَ إِلَيْهِ ابْنُ عُيَيْنَةَ فَقَالَ: أَشْفَانِي مِنْكَ عَقْلًا قَالَ اللَّهُ: {وَأَعْرَضَ عَنِ الْجَاهِلِينَ}.<sup>299</sup>

Ebû Abdullah el-Müsnedî'yi (şunu) derken işittim: Selm b. Sâlim, Süfyan b. Uyeyne'nin yanına geldi ve onun duyacağı şekilde ben şunu şunu yaptım dedi. Süfyan b. Uyeyne ona baktı ve şöyle dedi: “Aklındaki noksanlık sebebiyle sana kızamıyorum. Zira Allah (azze ve celle) “Ve cahillerden yüz çevir.” buyurdu.”<sup>300</sup>

<sup>296</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, 117.

<sup>297</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 44).

<sup>298</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 45).

<sup>299</sup> el-Â'raf 7/199.

<sup>300</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, (Hadis no: 46). Rivayette bulunan “فعلتُ كذا وفعلتُ كذا” ifadesi Mekki tahkikinde hadiste “فعلتُ كذا وفعلتُ كذا” şeklinde hareke faili değiştirecek şekilde verilmiştir. *Şerkâvi* ve *Hamzâvi* de ise “فعلتُ كذا وفعلتُ كذا” olarak geçmektedir.

## • 10. Rivayet

سَمِعْتُ مُوسَى بْنَ إِسْمَاعِيلَ، سَمِعْتُ أَبَا عَاصِمٍ يَقُولُ: مَا اغْتَبْتُ أَحَدًا مُنْذُ عَلِمْتُ أَنَّ الْغَيْبَةَ تَضُرُّ أَهْلَهَا.

Ebû Asım'dan duydum ki: Gıybetin, sahibine zarar verdiğini öğrendiğimden beri gıybet etmedim.<sup>301</sup>

## • 11. Rivayet

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: قَالَ الزُّبَيْرُ: لَمَّا نَزَلَتْ: {ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ} <sup>302</sup> قَالَ الزُّبَيْرُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ تُكَرِّرُ <sup>303</sup> عَلَيْنَا الْخُصُومَةَ بَعْدَ الَّذِي كَانْنَا فِي الدُّنْيَا؟ قَالَ: نَعَمْ. قُلْتُ: إِنَّ الْأَمْرَ لَشَدِيدٌ.

Abdullah b. Zübeyr'in, Zübeyr'den (r.anhümâ) rivayet ettiğine göre: “Sonra şüphesiz siz kıyamet günü Rabbinizin huzurunda davalacaksınız” ayeti nazil olduğu zaman Zübeyr: “Ey Allah’ın Resûlü, dünyada bizim aramızdaki husumet ahirette de devam mı edecektir? dedi. Resûlullah (s.a.v.) (de bunun üzerine) “Evet” buyurdular. (Nebî'nin (s.a.v.) cevabını duyunca) O zaman iş gerçekten çok zor (demektir), dedim.<sup>304</sup>

## • 12. Rivayet

عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: {ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ}، لَمْ نَدْرُ مَا تَفْسِيرُهَا، فَلَمَّا وَقَعَتِ الْفِتْنَةُ قُلْنَا هَذَا الَّذِي وَعَدْنَا رَبُّنَا أَنْ نَخْتَصِمَ فِيهِ.

İbn Ömer (r.a.) dedi ki: “Sonra şüphesiz siz kıyamet günü Rabbinizin huzurunda davalacaksınız.”<sup>305</sup> ayetinin tefsirini bilmiyorduk. Ne zaman fitne koptu, o zaman “İşte bu, Rabbinizin üzerine davalacağımızı söylediği şeydir.” dedik.<sup>306</sup>

<sup>301</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 49). Rivayette bulunan “مُنْذُ” kelimesi, Esed ve Şerkâvî’de “مُنْذُ” olarak geçmektedir. Nüshada “مُنْذُ” olarak okunmuştur.

<sup>302</sup> ez-Zümer 39/31.

<sup>303</sup> Nüshada, *Hamzâvî ve Mekkî* tahkiklerinde “يُكَرِّرُ” olarak geçmektedir.

<sup>304</sup> Buhârî, *Birri’l-vâlideyn*, (Hadis no: 54), 55. rivayet 54. rivayetin benzer manadaki mütâbî rivayetidir. Mana benzediği için tekrar olmaması adına yazılmamıştır.

<sup>305</sup> ez-Zümer 39/31.

<sup>306</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 56).

### • 13. Rivayet

عَنْ كُرْزِ بْنِ عُلْفَمَةَ، قَالَ: قَالَ أَعْرَابِيٌّ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَلْ لِلْإِسْلَامِ مِنْ مُنْتَهَى؟ قَالَ: «نَعَمْ، أَيْمًا أَهْلِ بَيْتٍ مِنَ الْعَرَبِ، أَوْ الْعَجَمِ أَرَادَ اللَّهُ بِهِمْ خَيْرًا أَدْخَلَ عَلَيْهِمُ الْإِسْلَامَ، ثُمَّ تَقَعُ الْفِتْنُ كَأَنَّهَا الظُّلْمُ»: فَقَالَ الْأَعْرَابِيُّ: كَلَّا قَالَ: بَلَى، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ ثُمَّ تَعُودُونَ فِيهَا أَسَاوِدَ صُبَّا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ.

Kürz b. Alkame el-Huzâî dedi ki: Bir bedevî, Nebî'ye (s.a.v.) İslam'ın sonu var mıdır?" dedi. (Nebî (s.a.v.) buyurdu ki: Evet, Araplardan ya da acemden olsun hangi ev halkı için Allah hayır dilerse oraya İslam girecektir, sonra karanlıkları andıran fitneler zuhur edecektir. Bedevî (bunun üzerine) hemen: "Olamaz!" deyince, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Canım elinde olana yemin ederim ki bu olacaktır! Sonra kuyruğu üzerinde duran kara yılanlar gibi olacak, birbirinizin boyunlarını vuracaksınız."<sup>307</sup>

### • 14. Rivayet

بِلَالِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ سَعْدٍ، «أَنَّهُ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا لِلْخَلِيفَةِ مِنْ بَعْدِكَ؟ قَالَ: مِثْلُ الَّذِي لِي، مَا عَدَلَ فِي الْحُكْمِ، وَقَسَطَ فِي الْبَسْطِ، وَرَجَمَ ذَا الرَّجْمِ، فَمَنْ فَعَلَ غَيْرَ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنِّي وَلَسْتُ مِنْهُ.» قَالَ: يُرِيدُ الطَّاعَةَ فِي طَاعَةِ اللَّهِ، وَالْمَعْصِيَةَ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

Bilal b. Sa'd'ın babasından rivayet ettiğine göre babası (Sa'd b. Ebî Vakkas): "Ya Resûlallah, senden sonraki halifenin hakkı nedir?" dedi. Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Hükmünde adaletli, genişlik zamanında hakkaniyetli ve yakınına (akrabasına) merhametli olduğu sürece bana gösterilen itaat o halifenin de hakkıdır. Kim bundan farklı davranırsa o benden değildir, ben de ondan değilim. Bilal dedi ki:<sup>308</sup> Halife Allah'a (azze ve celle) itaat ettiği müddetçe ona itaat edilmeli, Allah'a (azze ve celle) isyan ettiği durumda ise ona itaat edilmemeli, demek istiyor."<sup>309</sup>

### 2.3.2. Anne Baba Konusundaki *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-Müfred*'in Zevâid Türünden Rivayetleri

*el-Câmiu's-sahîh*'de bulunan anne baba ve sıla-i rahim ile ilgili hadisler *el-Edebü'l-müfred*'den sayı ve muhteva çeşitliliği açısından farklılık göstermektedir. *el-Edebü'l-*

<sup>307</sup> Buhârî, *Birri'l-vâlideyn*, (Hadis no: 59).

<sup>308</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 72).

<sup>309</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 72).

*müfred* sahih hadisleri toplama gayesiyle oluşturulmadığı için *Sahîh-i Buhârî*'den bu konu itibari ile rivayet açısından daha zengindir.

### 2.3.2.1. *el-Câmiu's-sahîh*'de Bulunan Zevâid Türünden Rivayetler

- **1. Rivayet:**

Abdullâh b. Amr'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Şüphesiz en büyük günahlardan bir tanesi kişinin anne ve babasına lanet etmesidir. Denildi ki: Ya Resûlallah kişi anne ve babasına nasıl lanet eder? Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: Kişi, başka bir kişinin babasına söver, böylece o kişi de onun annesine ve babasına söver.<sup>310</sup>

- **2. Rivayet:**

İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Üç kişi birlikte yürürken yağmura yakalandılar ve hemen dağdaki bir mağaraya sığındılar. Sonra mağaranın girişine dağdan bir kaya düşüp üzerlerini (mağaranın girişini tamamen) kapattı. Bunun üzerine aralarından birisi diğerlerine dedi ki: ‘Samimi olarak, sadece Allah rızası için yaptığınız amelleri düşünün ve onları zikrederek Allah’a dua edin. Umulur ki Allah mağaranın girişini açar. Bunun üzerine onlardan biri dedi ki: “Ey Rabbim, benim yaşlı anne, babam ve küçük çocuklarım var. Ben onların geçimini sürü otlatarak sağlardım. (Sürüyü otlatıp) Eve döndüğümde sürüden sütü sağır çocuğumdan önce anne ve babama içirirdim. Bir gün otlağın uzak bir yerde olması sebebiyle akşam (geç) döndüm ve onları uyurken buldum. Her zaman yaptığım gibi süt sağdım ve süt kabıyla yanlarına gelip baş uçlarına dikildim ama onları uykularından uyandırmayı da istemedim. Onlardan önce çocuklarıma süt içirmeyi de istemedim. Çocuklar ise ayaklarımdan dibinde açlıktan sızlanıyorlardı. O gece fecir doğuncaya kadar orada dikildim, onlar da gece boyunca uyudular. Rabbim, sen biliyorsun ki, ben bunu sırf senin rızan için yaptım. Bundan dolayı bizim için gökyüzünü görebileceğimiz kadar bir yarık aç.” diye dua etti. Allah Teâlâ onlara gökyüzünü görebilecekleri kadar bir yarık açtı...<sup>311</sup>

<sup>310</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Edeb”, 4, (Hadis no: 5973).

<sup>311</sup> A.g.e., “Edeb”, 5, (Hadis no: 5974).

- **3. Rivayet:**

Muğire'den rivayet edildiğine göre Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ, annelere itaatsizlik etmeyi, verilmesi gerekli olanın verilmemesini, alınması yasak olanın alınmasını ve kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeyi haram kılmış; dedikodu yapmayı, çok (gereksiz) soru sormayı ve malı israf etmeyi de size mekruh kılmıştır.”<sup>312</sup>

- **4. Rivayet:**

Esmâ bnt. Ebû Bekir (r. anhümâ) şöyle: “Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında annem benden yardım umarak yanıma geldi. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) onunla ilgileneyim mi diye sordum. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Evet, onunla ilgilen” buyurdu. İbn Uyeyne şöyle demiştir: Allah Teâlâ onun hakkında “Allah din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan sizi men etmez...”<sup>313</sup> âyet-i kerîmesini indirdi.<sup>314</sup>

- **5. Rivayet:**

Esmâ bnt. Ebû Bekir (r. anhümâ) şöyle demiştir: “Kureyş'in Hz. Peygamber (s.a.v.) ile anlaşma yaptığı dönemde annem müşrikken beni ziyarete gelmişti.” O zaman Kureyşliler Esmâ'nın (r.anhâ) annesinin babası beraberinde Peygamber (s.a.v.) ile muharebeyi bırakıp barış anlaşması yapmışlardı. “Ben Nebî'ye (s.a.v.): Annem bir ihtiyacı için yanıma geldi, onunla ilgileneyim mi? diye sordum. Nebî (s.a.v.) de: ‘Evet, onunla ilgilen.’ buyurdu.”<sup>315</sup>

- **6. Rivayet:**

Abdullah b. Abbas'a Ebû Süfyân haber verdi ki: Hirakl, haber gönderip (Ebû Süfyan'ı huzuruna çağırması) Nebî'yi (s.a.v.) kastederek, (size neyi emrediyor? diye sormuş, Ebû Süfyan da) şöyle cevap vermiştir: “Bize namazı, sadaka vermeyi, iffetli olmayı ve sıla-i rahimde bulunmayı emrediyor.”<sup>316</sup>

---

<sup>312</sup> A.g.e., “Edeb”, 6, (Hadis no: 5975).

<sup>313</sup> el-Mümtehine 60/8.

<sup>314</sup> Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, “Edeb”, 7, (Hadis no: 5978).

<sup>315</sup> A.g.e., “Edeb”, 8, (Hadis no: 5979).

<sup>316</sup> A.g.e., “Edeb”, 8, (Hadis no: 5980).

### 2.3.2.2. *el-Edebü'l-müfred*'de Bulunan Zevâid Türünden Rivayetler

Anne, baba, sıla-i rahim özelinde konuşulduğunda Buhârî'nin bu üç eser içerisinde rivayet zenginliği açısından en öne çıkan eseri *el-Edebü'l-müfred*'dir. Merfû, maktû, mevkuf rivayetleri içeren *el-Edebü'l-müfred*'de bulunan zevâid rivayetler *el-Câmiu's-sahîh*'den sayıca daha çok ve konu itibariyle daha detay bilgiler içermektedir. Bu bölümde rivayet sayısının çok olması sebebiyle rivayet metinleri verilmeyecek, genel *el-Edebü'l-müfred*'in ilgili kısımdaki içeriğinden bahsedilecektir.

*el-Edebü'l-müfred*'deki merfû rivayetler muhtasar olarak şu konuları ihtiva etmektedir: “Kişinin babasına sövmesi, sövülmesine sebep olmasının büyük günah olması”,<sup>317</sup> “Anne babanın vefatından sonra onlar için yapılabilecek ameller”,<sup>318</sup> “Sürekli akrabalarına iyilik yapıp karşılık bulamayan kişi”,<sup>319</sup> “Annesinin bedduasını alan Cüreyc'in kıssası”,<sup>320</sup> “Ali'nin (r.a.) kılıcının kınındaki anne babaya lanet etmek ile ilgili yazı”,<sup>321</sup> “Kişinin parça parça kesilse de anne babaya itaatsizlik etmemesi gerektiği”,<sup>322</sup> “Allah Teâlâ'nın annesine ve babasına iyilik eden kişinin ömrünü uzatması”,<sup>323</sup> “Anne ve babaya asi olmanın zina, içki ve hırsızlıktan daha büyük günah olması”,<sup>324</sup> “Annesi Müslüman olmayan kişinin Nebî'den annesi için dua istemesi”,<sup>325</sup> “Sâlih çocuğun anne babanın vefatından sonra dua etmesinin sadaka-i câriye oluşu”,<sup>326</sup> “Annenin vefatından sonra onun adına sadaka vermenin fayda verebileceği”,<sup>327</sup> “Babanın dostuna iyilik etmek”,<sup>328</sup> “Rabbın rızasının babanın rızasında, Rabbin öfkesinin de babanın öfkesinde olması”,<sup>329</sup> “Zalim olsalar da anne baba rızasını almanın zorunluluğu”,<sup>330</sup> “Anneye yumuşak söz söylemenin, yemek yedirmenin, büyük günahlardan kaçınıldığı sürece cennete girmeye sebep olması”,<sup>331</sup> “Anne babayı

<sup>317</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 27).

<sup>318</sup> Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (Hadis no: 35).

<sup>319</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 52).

<sup>320</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 33).

<sup>321</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 17).

<sup>322</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 18).

<sup>323</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 22).

<sup>324</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 30).

<sup>325</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 34).

<sup>326</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 38).

<sup>327</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 39).

<sup>328</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 40).

<sup>329</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 2).

<sup>330</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 7).

<sup>331</sup> Buhârî, *A.g.e.*, (Hadis no: 8).

ağlatmanın büyük günahlardan olması”,<sup>332</sup> “Annesini sırtına alıp tavâf eden kişinin annesinin (onun için) çektiği bir ahın bile karşığını verememesi ”,<sup>333</sup> ve “Babanın ismi ile çağırılmaması, önünden yürünmemesi ve ondan önce oturulmaması”.<sup>334</sup>

*el-Edebü'l-müfred*'de konuyla bağlantılı bazı ayet-i kerîmelerle ilgili rivayetler de mevcuttur.”,<sup>335</sup> Mevkuf rivayet olarak da eserde “Ebû Hureyre'nin annesine davranışı”<sup>336</sup> ile ilgili bir rivayet vardır.

Örneklerde de görüldüğü gibi *el-Edebü'l-müfred*'de bulunan anne ve baba ile ilgili rivayetler muhteva açısından çok daha çeşitlidir. Üç kitaptaki zevâid türünden rivayetler incelendiğinde çıkan sonuç; Buhârî *el-Câmiu's-sahîh* ve özellikle *el-Edebü'l-müfred*'deki anne ve baba ile ilgili çok sayıdaki rivayeti *Birrü'l-vâlideyn*'e almamış olmasıdır. Bu durum *Birrü'l-vâlideyn*'in ismi sebebiyle anne babaya özel bir hadis cüz'ü olması bakımından şaşırtıcıdır; çünkü anne baba özelinde bir hadis cüz'ü telif edildiği zaman yazarın diğer kitaplarındaki ilgili rivayetleri eserine koymaması mantıksızdır.

### 2.3.3. Anne Baba ile İlgili Rivayetlerin Buhârî'nin Diğer Kitaplarında Ele Alınışı

İmam Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred* eserlerinde *Birrü'l-vâlideyn* ile kıyaslandığında anne baba ile ilgili rivayetler sayıca daha fazladır.

Hem *el-Câmiu's-sahîh*'de, hem de *el-Edebü'l-müfred*'de anne ve babaya özel olarak ayrılmış kısımlar vardır. İmamın *es-Sahîh*'de bulunan metin aynı veya benzer hadislerin muhtelif hükümler içerme durumunda, delil olarak kullanma amacıyla farklı bâblarda zikretme yöntemine değinilmişti. Bu sebeple *Sahîh-i Buhârî* içinde anne ve baba ile ilgili bilgilerin bulunduğu rivayetler Kitâbü'l-edeb dışında da mevcuttur.

<sup>332</sup> Buhârî, A.g.e., (Hadis no: 31).

<sup>333</sup> Buhârî, A.g.e., (Hadis no: 11).

<sup>334</sup> Buhârî, A.g.e., (Hadis no: 44).

<sup>335</sup> Buhârî, A.g.e., (Hadis no: 9), (Hadis no: 25), (Hadis no: 23).

<sup>336</sup> Buhârî, A.g.e., (Hadis no: 12).

İki eserde dikkat çeken bir diğer husus da Kitâbü'l-edeb'in ve *el-Edebü'l-müfred*'in anne ve baba ilgili rivayetlerle başlamasıdır. Bu durumdan da Buhârî için edeb konusunun en önemli kısmını anne ve baba konusunun oluşturduğu anlaşılmaktadır.

*el-Edebü'l-müfred*'deki anne ve baba ile ilgili rivayet sayısı *el-Câmiu's-sahîh*'den daha fazladır. Aynı konudaki rivayet sayılarının farklı olması *es-Sahîh*'in sadece sahih rivayetleri içermiş olması göz önüne alındığında oldukça makul görünmektedir. İçerik olarak da iki kitaptaki birçok rivayet birbirleri ile paraleldir.

Bu bölümün amacı üç kitap içerisindeki konuların dağılımını görmek ve Birrü'l-vâlideyn ile ilgili çıkarımlarda bulunmaktır.

### **2.3.3.1. *el-Câmiu's-sahîh*'deki Rivayetlerin Konu Başlıkları**

- i. Allah Teâlâ'nın “Biz insana anne babasına iyi davranmasını emrettik” sözü
- ii. İnsanların güzel muameleyi en çok hak edeni
- iii. Kişi anne ve babasının izni olmadan cihad edemeyeceği
- iv. Kişi anne ve babasına sövmeyeceği
- v. Anne babasına iyilik yapanın duasına icabet edilmesi
- vi. Anne babaya isyan etmenin büyük günahlardan olduğu
- vii. Müşrik babaya sıla-i rahimde bulunulması
- viii. Evli kadının annesi ile ilgilenip ona iyilik etmesi
- ix. Müşrik erkek kardeşe sıla-i rahimde bulunulması
- x. Sıla-i rahimin fazileti
- xi. Akraba ile ilişkiyi kesmenin günahı
- xii. Sıla-i rahim sebebiyle rızkı çoğaltılan kimse
- xiii. Sıla-i rahimi devam ettiren kimseye Allah Teâlâ'nın ihsanını devam ettirmesi
- xiv. Kişinin yakınlarıyla irtibatını devam ettirmesi
- xv. Sıla-i rahmi bir karşılık olarak yapanın bunu gerçekte yapmış olmayacağı
- xvi. Müşrikken sıla-i rahim yapıp sonra İslâm'a giren kişi (Kişi eski iyiliklerine karşılık sevâb alır mı?)

### 2.3.3.2. *el-Edebü'l-Müfred*'deki Rivayetlerin Konu Başlıkları

- i. Allah Teâlâ'nın "Biz insana anne babasına iyi davranmasını emrettik" sözü.
- ii. Anneye iyilik
- iii. Babaya iyilik
- iv. Zalim de olsa anne ve babaya iyilik
- v. Anne ve babaya yumuşak kelimeler etmek
- vi. Anne ve babanın (emeğinin) karşılığı
- vii. Anne ve babaya isyan etmek
- viii. Anne babasına lanet edene Allah (azze ve cellenin) laneti
- ix. İstenilen şey günah olmadığı müddetçe anne babaya iyilik (itaat) etmek
- x. Anne ve babasının yaşlılığına yetişip de cennete gidemeyen kişi
- xi. Anne ve babasına iyilik edenin Allah ömrünü uzatır
- xii. Kişinin (anne ve) babası için istiğfar edilemeyeceği
- xiii. Müşrik (anne ve) babaya iyilik
- xiv. Anne babaya sövülemeyeceği
- xv. Anne ve babaya isyanın cezası
- xvi. Anne ve babanın ağlaması (Anne babayı ağlatmanın büyük günah oluşu)
- xvii. Anne ve babanın duası
- xviii. Hristiyan anneye İslam'ı tebliğ etmek
- xix. Anne baba vefat ettikten sonra onlara yapılabilecek iyilikler
- xx. Kişinin babasının dostuna iyilik etmesi
- xxi. Baba dostuyla alakasını kesen kişinin nurunun söneceği
- xxii. Sevginin veraset yoluyla kazanılması
- xxiii. Kişinin babasını ismi ile çağıramayacağı, ondan önce oturamayacağı, önünde yürüyemeyeceği
- xxiv. Kişinin kendi babasını künyesi ile çağırıp çağıramayacağı
- xxv. Sıla-i rahimin gerekliliği
- xxvi. Sıla-i rahim
- xxvii. Sıla-i rahimin fazileti
- xxviii. Sıla-i rahimin ömrün artmasına sebep olması
- xxix. Allah Teâlâ'nın sila-i rahim yapan kişiyi ailesine sevdirmesi
- xxx. İyiliğin yakınlık sırasına göre yapılması
- xxxi. Sıla-i rahmi terk edenin bulunduğu topluluğa rahmetin inmeyeceği

- xxxii. Sıla-i rahmi terk etmenin günahı
- xxxiii. Sıla-i rahmi terk etmenin dünyadaki cezası
- xxxiv. Sıla-i rahmi bir karşılık olarak yapanın bunu gerçekte yapmış olmayacağı
- xxxv. Akrobaya iyilik etmenin fazileti
- xxxvi. Cahiliye zamanında sıla-i rahim yapıp Müslüman olan kişi
- xxxvii. Müşrik akrobaya sıla-i rahimde bulunmak ve ona hediye vermek
- xxxviii. Sıla-i rahimde bulunmak için soy bilgisi öğrenmek

### 2.3.3.3. *Birrü'l-vâlideyn*'deki Rivayetlerin Konu Başlıkları

*Birrü'l-vâlideyn* içerisinde daha önce zikredildiği gibi bâb başlıkları yoktur. Bu sebeple diğer eserlerle kıyaslama yapmayı kolaylaştırmak için rivayetlerin içerikleri göz önüne alınarak bir başlıklandırma yapılırsa merfu' rivayetlerin başlık listesinin aşağıdaki şekilde olabileceği öngörülebilir. Aşağıda *Birrü'l-vâlideyn*'de metin tekrarı bulunduğu zaman rivayetlerin sıralaması referans alınarak başlıklar tekrar edilmiştir. Başlıkların tekrar edilmesinin sebebi *Birrü'l-vâlideyn* hakkında fikir elde edinmek istenmesidir. Başlıklar genel olarak *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred*'den yardım alınarak oluşturulmuştur.

- i. Allah Teâlâ'nın "Biz insana anne babasına iyi davranmasını emrettik" sözü.
- ii. Müşrik anne babaya iyilik etmek
- iii. İnsanların güzel muameleyi en çok hak edeni
- iv. Anne ve babaya iyilik
- v. Kişinin anne ve babasının izni olmadan cihad edemeyeceği
- vi. Sıla sebebiyle rızkı çoğaltılan kimse
- vii. Anne ve baba duası
- viii. Anne ve babaya isyan
- ix. Annelik ve babalığın karşılığı
- x. Anne ve babaya isyan
- xi. Anne ve babasının yaşlılığına yetişip de cennete giremeyen kişi
- xii. Babanın oğluna bakıp mutlu olması
- xiii. Kişinin babasına iyilik edene iyilik etmesi
- xiv. Sıla-i rahimi terk etmek
- xv. Sıla-i rahim sebebiyle rızkı çoğaltılan kimse

- xvi. Sıla-i rahmi terk etmek
- xvii. Anne ve babaya isyan
- xviii. Sıla-i rahmi bir karşılık olarak yapanın bunu gerçekte yapmış olmayacağı
- xix. Sıla-i rahmi terk etmek
- xx. Tahiyetü'l-mescid
- xxi. Öfkenden sakındırılma
- xxii. Zulme uğrayan kişinin intikamını almasının cevazı
- xxiii. Kişinin sevgisini söylemesi gerektiği
- xxiv. Hayvanlara merhamet
- xxv. İyiliğin ve kötülüğün tanımı
- xxvi. Fitnenin doğudan çıkacağı
- xxvii. Dünyadaki husumetin ahirette de devam etmesi
- xxviii. Fitnenin doğudan çıkacağı
- xxix. Dünyadaki husumetin ahirette de devam etmesi
- xxx. Nebî (s.a.v.) yaklaşan fitnelere karşı tenbihi
- xxxi. Fitnenin doğudan çıkacağı
- xxxii. Sıla-i rahimi kesmenin dünyada cezası
- xxxiii. Kişinin iyilik yaptığı akrabasından kötülük görmesi
- xxxiv. Sıla-i rahmi bir karşılık olarak yapanın bunu gerçekte yapmış olmayacağı
- xxxv. Zalim akrabaya iyilik etmek
- xxxvi. Cahiliye zamanında sıla-i rahim yapıp Müslüman olan kişi
- xxxvii. İyiliğin yakınlardan başlanması
- xxxviii. Sıla-i rahmi terk etmek
- xxxix. Vahyin başlangıcı<sup>337</sup>
  - xl. Akrabası ile ilişkisini kesenin Nebî'den (s.a.v.) olmayacağı
  - xli. Tasaddukun en yakından başlanması
  - xlî. Sıla-i rahmin devam ettirilmesi
  - xlîii. Kadın ile imtihan olmaktan Allah Teâlâ'ya sığınma

Görüldüğü gibi hem konu başlıkları hem de konuların tertibi iki kitap ile kıyaslandığında farklıdır. Konu ile ilgili rivayetler *Birrü'l-vâlideyn*'de hem daha azdır, hem konu dışı rivayetler tekrar edilmiş ve sıralı bir düzen içerisinde verilmemiştir.

<sup>337</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, (Hadis no: 71). Hadis içerisinde sıla-i rahim ile ilgili bir kısım da vardır.

## 2.4. Bölümden Çıkarılan Sonuçlar

Bu bölümden elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

- i. Rivayetlerdeki metin içerisinde bulunan farklılıklar için şunlar söylenebilir: Bu farklılıkların bir kısmı râvi/nasîh tarafından gerçekleşmiş olabilir ki muhakkikler birçok kez bu hataları tashih etmiştir. Bu farklılıkların bir kısmının râvi/nasîh tarafından gerçekleşmiş olabileceği kabul edilse bile *Birrü'l-vâlideyn*'deki bazı örnekler, Buhârî'nin manen rivayet yaptığını düşünenler için bir örnek teşkil edebilir. Bununla birlikte örneklerde bulunan farklılıklar anlamı değiştirecek farklılıklar değildir. Eda sîgalarında bulunan farklılıklarda ise sadece bir tane örnekte sîga değişikliği hadisi müsned iken muallak yapmıştır. Bu yanlışlığın Buhârî kaynaklı olmadığı gözükmemektedir.
- ii. *Birrü'l-vâlideyn*'de Buhârî, birçok kez cemu't-turuk şeklinde hadislerin mevcut tüm tarikleriyle olmasa da farklı tariklerle metni tekrar etmiştir. Bu tekrarlar bazen aynı sahabe ile bazen de farklı sahabe ile olmuştur. Ayrıca tekrar eden metin olarak müşterek rivayetlere bakıldığı zaman Buhârî'nin *Sahîh*'i için en kuvvetli hadisler seçtiği de gözlemlenmiştir.
- iii. *Birrü'l-vâlideyn* içerisinde *el-Câmiu's-sahîh* ile *el-Edebü'l-müfred* ile karşılıklı olarak zevâid türünden rivayetleri vardır. Bu rivayetlere bakıldığı zaman iki kitapta -özellikle *el-Edebü'l-müfred*'de- *Birrü'l-vâlideyn*'de olmayan konu ile ilgili birçok rivayet vardır. *Birrü'l-vâlideyn*'de olan zevâid rivayetler içerisinde çok fazla mevkuf ve maktû rivayet vardır.
- iv. *Birrü'l-vâlideyn*'in rivayetlerinin konu başlıkları iki kitap ile kıyaslandığında genel bir tablo sunmaktadır. Cüz içerisindeki rivayetler diğer iki esere göre daha azdır, konu dışı rivayetler tekrar edilmiştir ve bir düzen içerisinde verilmemiştir.
- v. Anne babanın, sıla-i rahimin önemi çerçevesinde düşünüldüğünde, *Birrü'l-vâlideyn*, *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred*'in konu başlıklarına bakıldığı zaman *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred*'in içerik olarak konu ile çok daha paralel olduğu görülmektedir. Görülen bir diğer husus da *Birrü'l-vâlideyn*'deki

hadislerin içerikleri ve sayıları göz önünde bulundurulduğunda *el-Câmiu's-sahîh* ve özellikle *el-Edebü'l-müfred*'in içerik bakımından *Birrü'l-vâlideyn*'den daha zengin rivayetleri ihtiva etmesidir. Bu da akla şu soruyu getirmektedir; *Birrü'l-vâlideyn*'deki rivayetlerin birçoğunun *el-Edeb* ve *es-Sahîh*'de bulunduğu göz önüne alınırsa neden anne ve babaya has olarak derlenmiş bir hadis cüz'ünün içerisine ilgili diğer rivayetler alınmamıştır ve bu rivayetler dışında zahiren konu ile bağlantısız görünen merfu', maktû' ve mevkuf rivayetler hadis cüz'ünün içerisine dahil edilmiştir? Bu soru önemlidir; çünkü bir müellif eğer anne baba ve sıla-i rahim ile ilgili müstakil bir hadis cüz'ü oluşturmak isterse ondan asgari olarak tüm eserlerindeki ilgili rivayetleri o hadis cüz'ünde toplaması beklenir; ancak *Birrü'l-vâlideyn*'de böyle bir durum söz konusu değildir.

## BÖLÜM III

### ESERDEKİ RÂVİLERİN İNCELENMESİ

*Birrü'l-vâlideyn* içerisinde sahâbe râvileri hariç, 183 tane râvi tespit edilmiştir. Bu râviler içerisinde üç râvinin zayıf derecesinde olduğu ve İmam Buhârî iki râvi hakkında *et-Târîhu'l-kebir*'de olumsuz yorumda bulunduğu görülmüştür. Râvilerin sıhhat dereceleri için ilk olarak İbn Hacer'in *Takrîbü't-tehzîb*'ine ve Zehebî'nin *el-Kâşif* eserine bakılmıştır. Zikredilen iki kitapta zayıf olarak tespit edilen râviler, iki alimin de yorumda bulunmadığı râviler ve İmam Buhârî'nin olumsuz yorumda bulunduğu râviler özel olarak bu bölümde araştırılmış ve *Birrü'l-vâlideyn* içerisinde râvilerden nasıl rivayet alındığına bakılmıştır.

#### 3.1. *Birrü'l-vâlideyn*'deki Râvilerin Cerh ve Ta'dîli

*Birrü'l-vâlideyn* râvilerinin cerh ve ta'dillerine bakıldığı zaman büyük çoğunluğunun sika seviyesinde olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmalar sonucunda 147 râvi sika, 32 râvi sadûk, üç râvi zayıf tespit edilmiş, bir râvinin hali meçhul kalmıştır. Bölüm girişinde değinildiği gibi önce râvilerin güvenilirlik tespitinde *el-Kâşif* ve *Takrîbü't-Tehzîb* eserlerine başvurulmuştur. Râviler hakkında daha detaylı bilgiler Ek bölümündeki Tablo A. 1'de mevcuttur.

#### 3.2. İmam Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr*'de Olumsuz Yorum Yaptığı Râviler

Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebir*'de *Birrü'l-vâlideyn*'de olumsuz olarak yorum yaptığı iki râvi tespit edilmiştir. Bu râviler Abdurrahman b. İshak el-Kureşî ve Ebu'n-Nu'man Muhammed b. el-Fadl'dır.

### 3.2.1. Abdurrahman b. İshak b. Abdullah b. el-Hâris, el-Kureşî, el-Medenî (v. 141/758 [?])

Basra'da ikamet etmiştir. Babası, Saîd el-Makburî, Abdullah b. Dînâr, Süheyl b. Ebû Sâlih, Sâlih b. Keysân ve Zührî hadis rivayet aldığı kişilerdendir. Kendisinden rivayet alanların arasında ise Yezîd b. Zurey', Bişr b. el-Mufaddal, Hammâd b. Seleme, Hâlid el-Vâsitî vardır.<sup>338</sup>

İmam Buhârî kendisi için *et-Târîhu'l-kebîr*'de vehm etmiş olabilir demiştir.<sup>339</sup> Ayrıca Buhârî'den Abdurrahman b. İshâk hakkında hıfzına güvenilen kişilerden değildir yorumu,<sup>340</sup> bununla birlikte *el-İlelü'l-kebîr*'de yine kendisinin Abdurrahman için sika dediği, şeklinde Buhârî'den râvî için tam tersi bir yorum da aktarılmıştır.<sup>341</sup>

Abdurrahman b. İshâk hakkında İclî<sup>342</sup> (v. 261/875) hadisi yazılır; ancak kuvvetli değildir demiştir. Yakûb b. Süfyân (v. 277/890) kendisinde sıkıntı yoktur demiştir.<sup>343</sup>

*Birrü'l-vâlideyn*'de râvinin bir tane rivayeti vardır. 24. rivayet: Müsedded → Bişr b. Mufaddal → Abdurrahmân b. İshâk → Saîd el-Makburî → Ebû Hureyra, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Yanında anıldığı halde bana salavât getirmeyenin burnu sürtünsün; anne ve babasının ya da onlardan birisinin yaşlılığına yetişip de bu sebeple cennete giremeyenin burnu sürtünsün; Ramazan'a ulaşip da ondan affolunmayarak çıkanın burnu sürtünsün.

Bu hadisin *Birrü'l-vâlideyn*'de iki mutâbî hadisi, bir tane Ka'b b. Ucre'den ve Enes b. Mâlik'den olmak üzere iki tane şâhid hadisi vardır.

<sup>338</sup> Muhammed b. Alî el-İtiyûbî, *el-Bahru'l-muhîti's-seccâc fî Şerhi Sahîhi'l-İmami Müslim b. Haccâc*, (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426-1436), 36/409.

<sup>339</sup> Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/326, n. 6838.

<sup>340</sup> Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 16/524.

<sup>341</sup> Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-Kebîr*, 178.

<sup>342</sup> İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, 2/72, n. 1017.

<sup>343</sup> Ebû Yüsûf Yâkûb b. Süfyân, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Ekrem Ziya el-Umerî, (Bağdad: Matbaatü'l-İrşâd, 1393/1974) 3/377.

### 3.2.2. Ebu'n-Nu'mân Muhammed b. el-Fadl es-Sedûsî (v. 223/837)<sup>344</sup>

Ebû Nu'mân Buhârî'nin hocalarındandır. Basralı sika bir râvidir; ancak ömrünün son döneminde hafıza kuvveti değişmiştir.<sup>345</sup> Kendisinin rivayet aldığı kişiler arasında, Cerîr b. Hâzim, Hammâd b. Zeyd, Hammâd b. Seleme, Sabit b. Zeyd el-Ahval, Abdullah b. Mübârek, Abdülvâhid b. Zeyd, kendisinden rivayet alan kişiler arasında ise Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Müslim İbrâhim b. Abdullah el-Kecî, İbrâhim b. Ya'kûb el-Cûzecânî vardır.<sup>346</sup>

İmam Buhârî de kendisi için son zamanlarında hafızasının değiştiğini söylemiştir.<sup>347</sup> Râvi Nesâî'nin *es-Sünen*'inde karıştırmaya başladığı dönem öncesinde sika olarak geçmektedir.<sup>348</sup> İbn Hibbân, Ebu'n-Nu'mân'ı *el-Mecrûhîn*'de zikredip, son zamanlarında bilgileri karıştırmaya başlaması sebebiyle ilk ve son dönem rivayetlerinin ayrışamadığı durumda rivayetlerinin hepsinin terk edilir olduğunu; ancak karıştırma öncesi dönemde râvinin sadûk olduğunu belirtmiştir.<sup>349</sup> Ukaylî (v. 322/934) ise râviyi *ed-Du'afâü'l-kebir*'de zikredip yine yukarıdaki isimler gibi son dönemde hafızasının iyi olmadığından bahsetmiştir.<sup>350</sup> İbn Hacer, Ebû Hâtim'in Ebû Nu'mân için kim 220 senesinden önce kendisinden hadis aldıysa işittiği rivayetin "ceyyid" iyi olduğunu söylediğini ve Buhârî'nin 213 yılında Ebû Nu'mân'dan bilgileri karıştırma dönemi öncesi kendisinden hadis aldığını bildirmektedir.<sup>351</sup> Ebû Nu'mân İclî'nin *es-Sikât*'ında zikredilmektedir.<sup>352</sup>

Muhammed b. el-Fadl'ın *Birrü'l-vâlideyn*'de iki yerde rivayeti var. Bunlardan ilki 8. hadistir. Rivayetin kendisinden önce aktarılan yedi tane mutâbî hadisi vardır.

<sup>344</sup> Râvi hicrî, 224 yılında da vefat etmiş olabilir.

<sup>345</sup> İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 502 n. 6226.

<sup>346</sup> Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/288.

<sup>347</sup> Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 1/556, n. 654.

<sup>348</sup> Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmünim (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001). 8/401.

<sup>349</sup> İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, thk. Hamdî es-Selefi, (Riyad: Dâru's-Samiî, li'n-Neşr ve'tevzi', 1420/2000), 2/311-312.

<sup>350</sup> Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebir*, thk. Emîn el-Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-mektebe el-İlmiyye, 1404/ 1984), 4/121, n. 1680.

<sup>351</sup> İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/441.

<sup>352</sup> İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, 2/250, n.1634.

Rivayetin senedi: Ebû Nu‘mân ve Musa b. İsmâil → İbn Müslim → Ebû İshâk → Ebu'l-Ahvas → İbn Mes‘ud, Nebî (s.a.v.), rivayet, metni verilmeyip yerine “bihâzâ” yazılarak verilmiştir.

İkinci alındığı rivayet de 23. hadistir. Rivayet: Ebu'n-Nu‘mân → Muhammed b. el-Fadl → Ebû Avâne → Süheyl b. Ebû Sâlih → Babası → Ebû Hüreyra, Nebî (s.a.v.): “Kim anne babasının ya da onlardan birinin yaşlılığına yetişip ceheneme girerse ya da cennete girmezse -üç kere- burnu sürtünsün, burnu sürtünsün, burnu sürtünsün” dedi. Bu rivayetin de *Birrü'vâlideyn*'de iki tane mütâbî hadisi, Ka‘b b. Ucre'den ve Enes b. Mâlik'den rivayet edilmek üzere iki şâhid hadisi vardır.

### 3.3. *Birrü'l-vâlideyn*'de Zayıf Olarak Tespit Edilen Râviler

*Birrü'l-vâlideyn* içerisinde zayıf tespit edilen râvilerin sayısı üçtür. Kitap içerisindeki râvi sayısı göz önüne alındığında bu rakam oldukça azdır. Çalışmada râvilerin güvenilirliklerine bakılırken ilk olarak *Takrîbü't-tehzîb* ve *el-Kâşif* eserlerine başvurulduğu söylenmişti. Bu bölümde râviler hakkında daha geniş bir çalışma yapılacak ve Buhârî'nin *Birrü'l-vâlideyn*'de bu râvilerden nasıl rivayet aldığı hakkında bilgi verilecektir.

#### 3.3.1. Seleme b. Verdân el-Leysî el-Cündî Ebû Ya'lâ el-Medenî (v. 151/768 [?])

Seleme b. Verdân, Câbir b. Abdullah'ı, Seleme b. el-Evka'ı ve Abdurrahmân b. Uşeym'i görmüştür. Kendisi Enes b. Mâlik, Mâlik b. Evs ve Sâlim b. Abdullah b. Ömer'den rivayet almıştır. Kendisinden ise Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn, Süfyan es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, İsmâil b. Ebû Üveys ve Veki' b. el-Cerrâh gibi kişiler rivayet almıştır.<sup>353</sup>

İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn*'de geçmektedir. Yahyâ b. Maîn'in Seleme b. Verdân hakkında onun (hadiste) iyi olmadığını söylediği aktarılmıştır.<sup>354</sup> İclî râviyi zayıf olarak belirtmektedir.<sup>355</sup> Ukaylî'nin *ed-Du'afâü'l-kebîr*'inde hadisinin münker olduğu

<sup>353</sup> Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 11/325.

<sup>354</sup> İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/422-423, n. 418.

<sup>355</sup> İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, 1/422, n. 648

ve zayıf olduğu geçmektedir.<sup>356</sup> İbn Cevzî'nin *ed-Duâfâ*'sında da kendisine zayıf dendiği aktarılmaktadır.<sup>357</sup> Ebû Hâtim'in Seleme b. Verdân'ın kuvvetli bir ravî olmadığını, birçok hadisini münker olarak bulduğunu ve Enes'ten (r.a.) olan rivayetlerinin bir rivayet haricinde sika olan râvîlerle uyuşmadığını söylemiştir.<sup>358</sup> *Târihu'l-İslâm*'da Ebû Dâvûd'un râviyi zayıf olarak belirttiği geçmektedir.<sup>359</sup>

Râvi *Birrü'l-vâlideyn*'in 26. rivayetinin senedinde mevcuttur. Rivayet: Ebû Nuaym → Seleme b. Verdân → Enes b. Mâlik (r.a.): Nebî (s.a.v.) minbere geldi. Bir basamak çıktı ve âmin dedi, sonra bir basamak daha çıktı ve âmin dedi, sonra üçüncü basamağa çıktı ve âmin dedi. Sonra minbere yerleşti ve oturdu. (Bu durum üzerine Ashâbı “Neden böyle yaptın ya Resûlallah?” dedi. Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Cibrîl bana geldi ve: ‘Yanında ismin anıldığında sana salavat okumayanın burnu sürtünsün’ dedi, ben de ‘Âmin’ dedim, ‘Anne babasının yaşlılığına ya da onlardan birinin yaşlılığına denk gelip, cennete girmeyenin burnu sürtünsün’ dedi, ben de ‘Âmin’ dedim.”

Rivayetin Ebû Hüreyra'dan üç tane Ka'b b. Ucre'den bir tane şâhid hadisi vardır.

### 3.3.2. İbrâhim b. A'yen eş-Şeybânî (v. 181/797 [?])

İbrâhim b. A'yen Mısır'da ikamet etmiştir. Kendisinden Azra b. Sabit el-Ensârî, el-Hakem b. Ebân rivayet rivayet almış, Leys'in kâtibi Ebû Salih ve Hişam b. Ammar ondan hadis rivayet etmiştir. Hadisinin zayıf, münker olduğunu belirtilmiştir.<sup>360</sup> İbû'l-Cevzî'nin *ed-Duafa' ve'l-Metrûkîn* eserinde râvinin hadisinin zayıf olduğu aktarılmıştır.<sup>361</sup> İbrâhim b. A'yen, İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında yer almaktadır.<sup>362</sup> İbn Hacer İbrâhim'in zayıf olduğunu<sup>363</sup> Zehebî'de Ebû Hatim'in İbrâhim b. A'yen'i zayıf olarak belirttiğini kitabında ifade etmiştir.<sup>364</sup>

<sup>356</sup> Ukaylî, *ed-Du'afaü'l-kebîr*, 2/147.

<sup>357</sup> Cemâlüddîn Ebu'l-ferec İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa' ve'l-metrûkîn*, thk. Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1406), 2/12, n. 1491.

<sup>358</sup> Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve'ta'dîl*, (Haydarâbâd: Tab'a Meclisi Dâirati'l-meârifî'l-Osmaniyye, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabiyye, 1271/1952), 4/175.

<sup>359</sup> Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 4/65, n. 76.

<sup>360</sup> İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/87, n. 210.

<sup>361</sup> İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa' ve'l-Metrûkîn*, 1/24.

<sup>362</sup> Ebû Hatim, *es-Sikât*, 8/57.

<sup>363</sup> İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, 88, n. 154, Beşşâr Avvâd Ma'rûf vd., *Tahrîru takrîbi't-tehzîb*, (Beyrut, Lübnan: Müessesetü'r-Risâle li't-tubâa ve'n-neşr ve't-tevzi', 1417/1997), 1/83.

<sup>364</sup> Zehebî, *el-Kâşif*, 1/209, n. 121.

İbrâhim b. A'yen'in *Birrü'l-vâlideyn*'de bir tane rivayeti bulunmaktadır ve rivayet cüz'de mana olarak tekrar edilmemiştir.

Rivayet senedi: Abdullah b. Sâlih → Leys → İbrâhim b. A'yen → [Abdullah b. Sâlih deki ki: "Ben (rivayeti) İbrâhim b. A'yen'den işittim."] → Hakem b. Ebân → İkrime → İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: İbn Abbas'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Bir baba çocuğuna bakar da çocuğun halinden mesrur olursa o çocuk köle azat etmiş gibi sevap kazanır."<sup>365</sup>

Bu hadisin derecesi için "Münker cidden" ibaresi kullanılmıştır. Hadis İbn Ebü'd-Dünyâ'nın (v. 281/894) *Mekârime'l-ahlâk*'ında Taberânî'nin (v. 360/971) *el-Mu'cemu'l-kebîr* ve *el-Mu'cemu's-sağîr*'inde, Beyhakî'nin (v. 458/1066) *Şu'abü'l-Îmân*, İbnü's-Şecerî'nin (v. 542/1148) *el-Emâlî* eserlerinde geçtiği ve Abdullah b. Sâlih'in yukarıdaki tariki ile rivayetin verildiği bilgisi vardır. Ayrıca Taberânî'nin hadis hakkında rivayeti Hakem'den sadece İbrâhim'in rivayet ettiği, Leys'in de teferrüd ettiğini ve hadisin Nebî'den (s.a.v.) de sadece bu isnaddan rivayet edildiğini söylediği aktarılmıştır.<sup>366</sup>

### 3.3.3. Süleyman b. Zeyd el-Muharibî, Ebû İdâm (v. 141/758 [?])

Kûfelidir. Abdullah b. Ebû Evfâ'dan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Hafs b. Gıyas ve babası Muâviye, Veki', Mervân b. Muâviye, Ubeydullah b. Musa'dan rivayet almıştır. Ebû Hâtim kendisi için kuvvetli değil demiş, Nesâî sika olmadığını, hadisinin metruk olduğunu belirtmiş, İbn Adî (v. 365/976) kendisinin az hadisi olduğunu ve hadisinde münker hadis görmediğini ve Ebû Ahmed el-Hâkim de kendilerine göre kuvvetli bir râvi olmadığını söylemiştir.<sup>367</sup> İbn Hacer *Takrîbü't-tehzîb*'te Süleyman için zayıf demiştir.<sup>368</sup>

<sup>365</sup> Buhârî, *Birrü'l-vâlideyn*, (Hadis no: 27).

<sup>366</sup> Ebû Abdurrahmân Muhammed Nâsiru'd-Dîn, el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfe ve'l-mevdûah ve eserühe's-seyyi' fi'l-Ümme*, (Riyad: Dâru'l-meârif 1412/1992), 6/239.

<sup>367</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, (Hindistan: Matbaatü Dâiratü'l-meârif n-nzâmiyye, 1326), 4/193, n. 327.

<sup>368</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, 251, n. 2561.

Râvi'nin *Birrü 'l-vâlideyn*'de bir tane rivayeti vardır. 37. rivayet: Ubeydullah b. Musa → Süleyman → Abdullah b. Ebû Evfâ, Nebî'nin (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Şüphesiz ki içlerinde akrabalık bağı koparan bir kimsenin bulunduğu topluluğa rahmet inmez.” İmam Buhârî aynı rivayeti *el-Edebü 'l-müfred*<sup>369</sup> ve *et-Târîhu 'l-kebîr*'de<sup>370</sup> de rivayet etmiştir. Rivayet sülâsî hadistir.

Râvi için Süleyman Ebû İdâm (hadisin) medarıdır ve o zayıftır denmiştir. Rivayetin isnadı için Taberî isnadına bakılır ifadesini kullanmıştır. Râvinin yalancılıkla itham edildiğine dair bilgi de mevcuttur, İbn Maîn'in ve Heysemî'nin<sup>371</sup> (v. 807/1405) râvi için yalancı dediği aktarılmıştır.<sup>372</sup>

### 3.4. İbn Hacer'in *Takrîbü 't-tehzîb* ve Zehebî'nin *el-Kâşif* Eserinde Zikredilmeyen Râviler

Râvi çalışmasında *Takrîbü 't-tehzîb* ve *el-Kâşif* tezin ana kaynakları olduğu için bu eserlerde zikredilmeyen isimler için daha detaylı bir araştırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Abdullah b. Yezîd b. Abdullah b. Kusayt, Muhammed b. Abdülvâhid b. Anbese ve Ömer b. Yezîd En-Nasrî araştırma sırasında bu iki eserde bulunamayan üç râvidir. Bu kısımda râvilerin farklı alimler tarafından yapılmış cerh ve ta'dil yorumları ve *Birrü 'vâlideyn*'deki rivayetlerinin keyfiyeti aktarılacaktır.

#### 3.4.1. Ömer b. Yezîd En-Nasrî (v. 141/758 [?])

Ömer b. Yezîd En-Nasrî Şam ehliendir.<sup>373</sup> Zührî, Amr b. Muhâcir ve Nümeyr b. Evs'den, hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Abdullah b. Sâlim'in el-Heysem b. İmrân'ın,<sup>374</sup> Muhammed b. Şuayb b. Şâbûr'un,<sup>375</sup> Hişâm b. Ammar'ın (v. 245/859)

<sup>369</sup> Buhârî, *el-Edebü 'l-müfred*, (Hadis no: 63).

<sup>370</sup> Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr*, 4/564, n. 4655.

<sup>371</sup> Ebu'l-Hasan Nûruddîn el-Heysemî, *Mecma 'u'z-zevâid ve menba 'u'l-fevâid*, thk. Hısâmu'd-dîn el-Kudsî, (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 8/151.

<sup>372</sup> Nebîl b. Mansûr Ebû Huzeyfe el-Kuveytî, *Enîsu 's-sârî fi tahrîci ve tahkîki 'l-ehâdîsi 'l-letî zekerahe 'l-Hâfiz İbn Hacer*, thk. Nebîl b. Mansûr, (Beyrut: Müessesetü's-Semâha, Müessesetü'r-Rayyân, 1426/2005), 2/1495.

<sup>373</sup> Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr*, 7/252, n. 8157.

<sup>374</sup> Zehebî, *Târîhu 'l-İslâm*, 3/936, n. 327.

<sup>375</sup> Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Tâ'likâtu'd-Dârekutnî alâ 'l-mecrühîne li İbn Hibbân*, thk. Halîl Muhammed el-Arabî, (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye li't-tabâ'ah ve'n-Neşr, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1414/1994). 177. n. 214.

rivayet aldığı bilinmektedir;<sup>376</sup> ancak Hişâm b. Ammâr'ın doğrudan değil, Amr b. Vâkıt vesilesiyle hadis rivayet aldığı bilgisi de mevcuttur.<sup>377</sup>

İbn Hibbân râvi için isnadları kalb, mürsel rivayetleri raf<sup>ç</sup> ettiğini, kendisinden (rivayetleriyle) ihticâc yapmanın caiz olmadığını; ancak sika râvilere muvafık olduğu zaman itibar edilmesinde sıkıntı olmadığını belirtmiştir;<sup>378</sup> ancak bununla birlikte kendisi Ömer b. Yezîd'i *es-Sikât*'ında zikretmiştir.<sup>379</sup>

Râviyi, Kasım b. Kutluboğa, *es-Sikât*'ında zikretmiştir<sup>380</sup> ve Abdurrahman b. İbrahîm'in kendisini tevsîk ettiğine dair bilgi mevcuttur.<sup>381</sup> Heysemî'nin kendisi hakkında zayıf dediği bilgisi vardır.<sup>382</sup> Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebîr*'de hadisine muhalefet edilir demiştir.<sup>383</sup> İbn Hibbân'ın ve Kasım b. Kutluboğa'nın *es-Sikât*'ında râvi ismi zikredilse de kendisi hakkında aleyhte olabilecek bilgiler de kaydedilmiştir. Bu sebeple genel bir çerçeveden bakıldığında râvi için sadûk denmesi daha isabetli görünmektedir.

İmam Buhârî *Birrü'l-vâlideyn*'de kendisinden bir tane rivayet almıştır. 19. rivayet: Bişr b. Muhammed → Abdullah → Muhammed b. Şuayb → Ömer b. Yezîd en-Nasrî → Ebû Sellâm → Ebû Umame el-Bêhlî, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

“Üç kimse vardır ki Allah (azze ve celle) onların nafîle veya farz, yaptığı hiçbir şeyi kabul etmez: Anne babasına isyan eden, yaptığı iyiliği başa kakan ve kaderi yalanlayan.

Hadis *Birrü'l-vâlideyn*'de metin olarak tekrar edilmemiştir.

<sup>376</sup> İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, 2/60-61.

<sup>377</sup> Dârekutnî, *Tâ'likâtu'd-Dârekutnî alâ'l-mecrûhîne li İbn Hibbân*, 177.

<sup>378</sup> İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, 2/61.

<sup>379</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/179.

<sup>380</sup> Kasım b. Kutluboğa *es-Sudûnî*, *es-Sikât*, 7/327.

<sup>381</sup> Ebû Muhammed el-Makdisî, *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Şâdi b. Muhammed (Kuveyt: Şerike Ğarrâs li'd-dâiye ve'l-i'lân ve'n-neşr ve't-Tevzi', 1437/2016) 7/492.

<sup>382</sup> Ebû İshâk el-Huveynî, “*Neslü'n-Nibâl bi mu'cemi'r-ricâl*” trb. Ebû AmrAhmed b. Atiyye el-Vekîl, (Mısır: Dârü'l-İbni'l-Abbas, 1433/2012), 2/593. n.2774.

<sup>383</sup> Ukaylî, *ed-Duafâü'l-kebîr*, 3/196. n. 1195.

### 3.4.2. Muhammed b. Abdülvâhid b. Anbese (v. ?)

Kendisi hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Aynî râvinin Kureyşli olduğunu, dedesinden rivayetinin bulunduğunu, kendisinden de Fehd'in hadis rivayet ettiğini söyleyip, Muhammed b. Abdülvâhid'e ait bir tercemeye rastlamadığını söylemiştir.<sup>384</sup> el-Elbânî de râvinin tercemesine ulaşamadığını belirtmiştir.<sup>385</sup>

Râvî'nin *Birrü'l-vâlideyn*'de bir tane rivayeti bulunmaktadır. 75. rivayet: Muhammed b. Abdülvâhid b. Anbese b. Abdülvâhid → dedesinden → Beyân b. Bişr → Kays b. Ebû Hâzım → Amr b. el-Âs dedi ki: Resûlullah (s.a.v.) gizli olmayarak açıktan<sup>386</sup> şöyle buyurdu: “Benim dostum sadece Allah, resûlü ve iman edenlerdir; ancak onlarla akrabalık bağım vardır ki (bu sebeple) ilişkimi devam ettiriyorum.

Rivayetin metni tekrar edilmemiştir. Buhârî muallak olarak *es-Sahîh*'inde zikretmiş,<sup>387</sup> *Birrü'l-vâlideyn*'de muttasıl olarak vermiştir. *Birrü'l-vâlideyn*'deki hadis metni *es-Sahîh* ile kıyaslandığında hatalar hatalar edilmiştir.

*Birrü'l-vâlideyn*'in asıl nüshasında, bu hadiste bulunan “سرا غير جهير” (gizli açıktan olmayarak) ve “إنما وليي الله ورسوله والذين آمنوا” (Benim dostum ancak Allah, resulü ve iman edenlerdir) ifadeleri *el-Câmiu's-sahîh*'de “جهارا غير سر”, (açıktan gizli olmayarak) “إنما وليي الله وصالح المؤمنين” (Benim dostum ancak Allah ve müminlerin salihleridir) olarak geçmektedir.<sup>388</sup>

### 3.4.3. Abdullah b. Yezîd b. Abdullah b. Kusayt (v. 149/766)

Abdullah b. Yezîd hakkında bulunabilen bilgi kısıtlıdır. Kendisinin babasından ve Ebû Bekr b. Abdurrahman'dan rivayet aldığı ve kendisinden de Ebû Damra'nın ile Abdüsselâm b. Hafs el-Medîni'nin hadis rivayet ettiği aktarılmıştır.<sup>389</sup> İbn Ebû

<sup>384</sup> Bedreddîn Aynî, *Meğâni'l-ahyâr fî ricâli Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Hasan İsmâil, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1428/2006), 3/548, n. 509.

<sup>385</sup> Muhammed el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha*, 2/391.

<sup>386</sup> Rivayette bulunan “Gizli olmayarak, açıktan” ifadesi nüshada “Gizli, açıktan olmayarak” şeklinde geçmektedir. Rivayetin tercümesi verilirken *el-Câmiu's-sahîh* ve *Birrü'l-vâlideyn*'nin tahkikleri referans alınmıştır.

<sup>387</sup> Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Edeb”, 14, (Hadis no: 5990).

<sup>388</sup> Buhârî, *A.g.e.*, “Edeb”, 14, (Hadis no: 5990). Hadisin muttasıl olarak verilen kısmındadır.

<sup>389</sup> İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 5/201.

Fudeyk'in (v. 199/814) ondan hadis işittiği bilgisi de mevcuttur.<sup>390</sup> Abdullah b. Yezîd, İbn Hibbân'ın ve Kasım b. Kutluboğa'nın *es-Sikât*'ında geçmektedir.<sup>391</sup>

Kendisinin *Birrü'l-vâlideyn*'de bir tane rivayeti vardır. 29. rivayet: Alî b. Abdullah → Enes b. İyâz → Abdullah b. Yezîd b. Kusayt → Babasından → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyra, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah akrabalık bağını yarattı ve şöyle buyurdu: Seninle irtibatı devam ettireni cennete koymamdan, seninle irtibatı keseni cehenneme sokmamdan razı olur musun?”

*Birrü'l-vâlideyn*'de bu rivayetin Ebû Hureyra'dan (r.a.) üç tane mütâbî ve bir tane Aişe'den (r.anhâ) şâhid rivayeti vardır.

#### 3.4.4. İshak b. Ka'b b. Ucre (v. 63/682)

İshâk b. Ka'b'ın ismi aslen iki kaynakta da geçmekle birlikte *el-Kâşif*'de cerh ve ta'dili geçmemekte, *Takrîbü't-tehzîb*'de ise râvi için hali meçhuldür denilmektedir. Bu sebeple râvi bu bölümde zikredilecektir.

İshak b. Kab'b. Ucre hakkında çok az bilgi mevcuttur. Kendisi Medîne şehridendir. Râvinin babasından ve Ebû Katâde'den hadis rivayet ettiği, kendisinden de oğlunun rivayet aldığı bilinmektedir. İbnü'l-Kattân'ın (v. 628/1231) kendisi için hali meçhuldür, dediği aktarılmıştır.<sup>392</sup> Râvi İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında geçmektedir.<sup>393</sup> Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde hadisinin olduğu,<sup>394</sup> râviyi tashih ettiği, Zehebî'nin de buna muvâfik olduğu bilgisi mevcuttur; ancak bu bilgi Zehebî'nin *Mizânü'l-i'tidâl*'de<sup>395</sup> râvi için mestûrdur demesi sebebiyle tutarlı gözükmemektedir.<sup>396</sup>

*Birrü'l-vâlideyn*'deki 25. hadisin ravilerindedir. Rivayet: İbn Ebû Üveys → Kardeşi (Abdülhamîd b. Ebû Üveys) → Süleyman b. Bilâl → Muhammed b. Hilâl → Sa'd b.

<sup>390</sup> Buhârî, *et-Tarîhu'l-kebir*, 6/295.

<sup>391</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/333, İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, 6/157, n. 6278.

<sup>392</sup> İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, 1/247-248. n. 475.

<sup>393</sup> İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/22.

<sup>394</sup> Moğoltay b. Kılıç el-Hanefî, *İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Muhammed Osman, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2011), 1/349, n. 418.

<sup>395</sup> Şemsüddîn ez-Zehabî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife li'ttibâ'a ve'n-neşr, 1382/1963), 1/196.

<sup>396</sup> Ebû İshâk el-Huveynî, *Neslü'n-nibâl*, 1/227, n. 362.

İshâk b. Ka‘b b. Ucre es-Sâlimî → Babasından → Ka‘b b. Ucre: “Nebî (s.a.v.) minberi getirmemizi buyurdular, minberin yanına gelip ilk basamağa çıktuktan sonra âmin dedi, ikinci basamağa çıktuktan sonra âmin dedi, üçüncü basamağa çıktuktan sonra âmin dedi. Hutbesini bitirip minberden indikten sonra dedik ki: “Ya Resûlallah, bugün senden daha önce duymadığımız bir şey duyduk.” Nebî (s.a.v.) dedi ki: “Onu duydunuz mu?” Biz de “Evet” dedik. Nebî (s.a.v.) dedi ki: Cibrîl geldi ve: “Ramazan ayına ulaşip ondan affolunmayarak çıkan rahmetten uzak olsun dedi, ben de âmin dedim. İkinci basamağa çıktığımda, yanında ismin anıldığına sana salavat okumayan rahmetten uzak olsun dedi, ben de âmin dedim. Üçüncü basamağa çıktığımda da anne babasının yaşlılığına ya da onlardan birinin yaşlılığına denk gelip cennete girmeyen rahmetten uzak olsun dedi, ben de âmin dedim.”

Bu rivayetin *Birrü’vâlideyn*’de üç tanesi Ebû Hüreyra’dan, bir tanesi Enes b. Mâlik’ten olmak üzere dört şâhid hadisi vardır.

### 3.5. İmam Buhârî’nin Hocalarının Mensup Oldukları Şehirler ve Vefat Tarihleri

Bu bölümde Buhârî’nin *Birrü’l-vâlideyn*’deki şeyhlerine nispet edilen şehirleri ve vefat tarihleri incelenecektir. Bunun sebebi *Birrü’l-vâlideyn* hadis cüz’ünün belirli bir şehirde veya belirli tarihler arasında oluşturulup oluşturulmadığının öğrenilmek istenmesidir.

Aşağıdaki tabloda Buhârî’nin hocalarının intisap ettiği şehirler ve vefat tarihi ya da bulunan vefat tarihi aralıkları verilmiştir.

**Tablo 3.1. İmam Buhârî’nin Hocalarının İntisap Ettiği Şehirler ve Vefat Tarihleri**

No:	Buhârî’nin Hocasının İsmi	Rivayetleri	Şehri	Vefat Tarihi
1.	Abdân: Abdullah b. Osman el-Atekî <sup>397</sup>	59.	Horasan, Merv	221/222

<sup>397</sup> Şemsuddîn ez-Zehabî, *Târîhu’l-İslâm*, 5/605, n. 216.

**Tablo 3.1. (devamı)**

2.	Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî <sup>398</sup>	54.	Mekke	219
3.	Abdullah b. Sâlih el-Cühenî <sup>399</sup>	27, 32, 38, 53, 60, 69.	Mısır	223
4.	Abdullah b. Yezîd el-Mukri <sup>400</sup>	28.	Mekke	213
5.	Abdullah b. Yusuf et-Tennîsî <sup>401</sup>	71.	Dımaşk- Mısır- (Tennis)	218
6.	Abdurrahman b. Şerik en-Nehai <sup>402</sup>	68.	Kûfe	227
7.	Adem b. Ebû İyâs el-Askalânî <sup>403</sup>	2, 41, 63, 74, 76.	Horasan Filistin (Askalân )	220/221
8.	Ahmed b. Humeyd <sup>404</sup>	42.	Kûfe	220
9.	Ali b. Abdullah: İbn Medîni <sup>405</sup>	10, 29, 40.	Basra	234
10.	Bişr b. Muhammed es-Sehtiyânî <sup>406</sup>	19, 70.	Horasan, Merv	224
11.	Ebû Abdullah el-Müsnedî <sup>407</sup>	46	Buhârâ	229
12.	Ebû Nuaym : el-Fadl b. Dükeyn <sup>408</sup>	3, 7, 14, 16. 26, 58.	Kûfe	218/219
13.	Ebu'l-Velîd, Hişam b. Abdülmelik el-Bâhilî <sup>409</sup>	1, 30, 31.	Basra	227
14.	Ebu'n-Nu'mân Muhammed b. el-Fadl es-Sedûsî <sup>410</sup>	8, 23.	Basra	224
15.	Ebu'r-Rabi' Süleyman b. Dâvûd el- Atekî <sup>411</sup>	56.	Basra	234
16.	Ebu'l-Yemân: el-Hakem b. Nâfi' el- Behrânî <sup>412</sup>	52, 67.	Hıms-Dımaşk	221/222
17.	el-Fadl b. Mukâtîl el-Ezdi <sup>413</sup>	44.	Belh	231/240

<sup>398</sup> A.g.e., 5/342, n. 201.

<sup>399</sup> A.g.e., 5/597, n. 211.

<sup>400</sup> A.g.e., 5/361, n. 215.

<sup>401</sup> A.g.e., 5/362, n. 216.

<sup>402</sup> A.g.e., 5/615, n. 241.

<sup>403</sup> A.g.e., 5/269, n. 27.

<sup>404</sup> A.g.e., 5/260, n. 8.

<sup>405</sup> A.g.e., 5/887, 892, n. 292.

<sup>406</sup> A.g.e., 5/546, n. 80.

<sup>407</sup> A.g.e., 5/608, n. 222

<sup>408</sup> A.g.e., 5/420, n. 323.

<sup>409</sup> A.g.e., 5/718, n. 457.

<sup>410</sup> A.g.e., 5/685, n. 395.

<sup>411</sup> A.g.e., 5/831, n. 168.

<sup>412</sup> A.g.e., 5/557, n.112.

<sup>413</sup> A.g.e., 5/90, n. 323.

**Tablo 3.1. (devamı)**

18.	Haccâc b. Minhâl el-Enmâtî <sup>414</sup>	33.	Basra	216/217
19.	Hafs b. Ömer en-Nemerî <sup>415</sup>	39.	Basra	225
20.	Hâlid b. Mahled el-Becelî <sup>416</sup>	22, 62.	Kûfe	213
21.	İbrâhim b. el-Münzir <sup>417</sup>	51.	Medîne	236
22.	İbrâhim b. Musa et-Temîmî <sup>418</sup>	47.	Medîne	221-230
23.	İsmâil b. Ebû Üveys <sup>419</sup>	25.	Medîne	227
24.	Kabisa b. Ukbe <sup>420</sup>	20.	Kûfe	215
25.	Kays b. Hafs ed-Dârîmî <sup>421</sup>	5, 35.	Basra	227
26.	Kuteybe b. Saïd es-Sekafî <sup>422</sup>	4, 11, 73.	(Afganistan) Belh, Bağlân	240
27.	Mâlik b. İsmâil el-Kûfî <sup>423</sup>	66.	Kûfe	217
28.	Muâz b. Fedâle es-Zehrânî <sup>424</sup>	18.	Basra	211-220
29.	Muhammed b. Abdülvâhid b. Anbese	75.	-	-
30.	Muhammed b. Kesîr el-Abdî <sup>425</sup>	13, 57, 65.	Basra	223
31.	Muhammed b. Saïd el-Huzâî <sup>426</sup>	17	Basra	221-230
32.	Muhammed b. Selâm es-Sülemî <sup>427</sup>	45	Buhârâ	225
33.	Muhammed b. Ubeydullah: Ebû Sâbit el-Medenî <sup>428</sup>	55.	Medîne	227
34.	Muhammed b. Yusuf <sup>429</sup>	9.	Fiyâb (Türk beldesi)	212
35.	Musa b. İsmâil el-Munkarî <sup>430</sup>	8, 49	Basra	223

<sup>414</sup> A.g.e., 5/292, n. 74.

<sup>415</sup> A.g.e., 5/556, n. 111.

<sup>416</sup> A.g.e., 5/306, n. 109.

<sup>417</sup> A.g.e., 5/776, n. 43.

<sup>418</sup> A.g.e., 5/526, n. 47.

<sup>419</sup> A.g.e., 5/534, n. 67.

<sup>420</sup> A.g.e., 5/427, n. 330.

<sup>421</sup> A.g.e., 5/664, n. 341.

<sup>422</sup> A.g.e., 5/902, n. 329.

<sup>423</sup> A.g.e., 5/456, n. 395.

<sup>424</sup> A.g.e., 5/459, n. 405.

<sup>425</sup> A.g.e., 5/686, n. 397.

<sup>426</sup> A.g.e., 5/673, n. 367.

<sup>427</sup> A.g.e., 5/674, n. 370.

<sup>428</sup> A.g.e., 5/679, n. 381.

<sup>429</sup> A.g.e., 5/455, n. 394.

<sup>430</sup> A.g.e., 5/706, n. 437.

**Tablo 3.1. (devamı)**

36.	Müsedded b. Müserhed el-Esedî <sup>431</sup>	21, 24, 43, 48, 50.	Basra	228
37.	Saîd b. Ebû Meryem <sup>432</sup>	36.	Mısır	224
38.	Saîd b. Muhammed el-Cermî <sup>433</sup>	61.	Kûfe	221-230
39.	Süleyman b. Abdurrahman el-Havlânî <sup>434</sup>	34, 72.	Dımaşk	233
40.	Süleyman b. Harb el-Becîl <sup>435</sup>	12.	Basra	224
41.	Ubeydullah b. Musa el-Kûfî <sup>436</sup>	37.	Kûfe	213-214
42.	Ümeyye b. Bistâm el-İşî <sup>437</sup>	64.	Basra	231
43.	Yahya b. Bükeyr el-Mısırî <sup>438</sup>	15.	Mısır	231

Tablo incelendiği zaman, aynı râvinin farklı şehirlere instisabı dışında, Buhârî'nin hocalarının 3'ünün Mısırlı, 14'ünün Basralı, 3'nün Horasanlı, 8'inin Kûfeli 3'ünün Dımaşklı, 2'sinin Mekkeli, 4'ünün Medîneli, 2'sinin Belhli, 2'sinin Buhârâlî, 1'inin Firyâblı, olduğu gözükmektedir. Vefat tarihleri göz önünde bulundurulduğunda da 11 râvinin hicrî 210-220 arasında, 22 râvinin hicrî 220-230, 8 râvinin de hicrî 230-240 tarihleri arasın vefat ettiği gözükmektedir. Bir hocası hakkında bu konudaki bilgilere rastlanmamıştır.

Bu bilgiler ışığında *Birrü'l-vâlideyn*'in belirli bir yazım yeri ve belirli bir yazım tarihi yok gibi görünmektedir.

### **3.6. Bölümden Çıkarılan Sonuçlar**

- a. *Birrü'l-vâlideyn* hadis cüz'ünde bulunan râvilerinin büyük bir kısmı sikadır. İçlerinden sadece üç râvinin zayıflığı tespit edilmiştir. Buhârî'nin olumsuz yorum

<sup>431</sup> A.g.e., 5/700, n. 423.

<sup>432</sup> A.g.e., 5/573, n.151.

<sup>433</sup> A.g.e., 5/579, n. 164.

<sup>434</sup> A.g.e., 5/833, n. 174.

<sup>435</sup> A.g.e., 5/282, n. 170.

<sup>436</sup> A.g.e., 5/389, n. 250.

<sup>437</sup> A.g.e., 5/797, n. 69.

<sup>438</sup> A.g.e., 5/963, n. 490.

yaptığı râvilerde bakıldığında, bu râvilerin rivayetlerinin hepsinin başka rivayetlerle desteklendiği görülmüştür. Abdurrahman b. İshak'tan bir tane, Ebu'n-Nu'man Muhammed'den de iki tane rivayet alınmıştır. Bu rivayetlerin hepsinin ya şahid hadisi ya da mütâbî hadisi vardır.

b. Zayıf tespit edilen râvilerin rivayetlerinin ikisi sülâsî hadistir. Seleme b. Verdân'dan olan rivayetlerin şahid hadisleri vardır. İbrâhim b. A'yen eş-Şeybânî'nin rivayetinin teferrüd halide olduğu ve rivayet metninin sadece bu tarikten bilindiği bilgisi vardır. Süleyman b. Zeyd el-Muhâribî'nin rivayeti de sülâsî hadistir. Zayıf râvilerden olan rivayetlerin iki tanesinin sülâsî olması sebebiyle tercih edilmesi muhtemeldir ki içlerinden bir tanesini destekleyen hadisler vardır.

c. *Takrîbü't-tehzîb* ve *el-Kâşif* eserlerinde zikredilmeyen râvilerde bakıldığında Ömer b. Yezîd en-Nasrî sadûk olarak kabul edilebilecek bir râvidir. Kendisinin bir tane rivayeti vardır ve rivayet metni olarak tekrar edilmemiştir. Muhammed b. Abdülvâhid b. Anbese'nin de bir rivayeti vardır ve metni olarak tekrar edilmemiştir. Buhârî rivayeti muallak olarak *el-Câmiu's-sahîh*'de rivayet etmiş, *Birrü'l-vâlideyn*'de tamamlamıştır. Abdullah b. Yezîd b. Abdullah b. Kusayt sika kabul edilebilecek bir râvidir. Kendisinin cüz'de bir tane rivayeti vardır ve rivayetinin üç tane mütâbî ve bir tane şahid hadisi vardır. İshak b. Kab'b. Ucre'ye gelince, kendisini sika görenler vardır. *Birrü'l-vâlideyn*'de bir rivayeti olup, rivayetinin şahid hadisleri mevcuttur. Bu kısımdaki râviler kesin bir şekilde zayıf olarak hükmedilen râviler değildir ve kendilerinden *Birrü'l-vâlideyn*'de birer rivayet alınmıştır.

d. Kuvvetli olmayan râvilerden hem az rivayet alınmış, hem de bazı rivayetlerin zikredilen hususiyetleri sebebiyle tek rivayet edilmesinin dışında, eserde bu kısımdaki râvilerin rivayetleri için destekleyici hadisler bulunmaktadır.

e. Buhârî'nin hocalarının vefat tarihleri ve intisab ettikleri şehirlerin araştırılması, hadis cüz'ünün belirli tarih ve şehirde yazılıp yazılmadığını öğrenmek için araştırılmış; ancak belirli bir tarih veya şehirde yazıldığına dair bir karineye

rastlanmamıştır. Tarih ve yerler için sonuçlar genel manada bir bütünlük oluşturmamaktadır.



## BÖLÜM IV

### SONUÇ

Hadis ilminin altın çağı olan hicrî üçüncü yüzyıl hadis eserlerinin en verimli asrıdır. Bu yüzyılda sünen, câmi', müsned türü ve özgül konulara ait birçok eser telif edilmiştir ve bu eserler arasında Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin *Birrü'l-vâlideyn* hadis cüz'ü de vardır. Anne ve babaya iyilik özelinde telif edildiği anlaşılan bu eser, müellifi hakkında ve yazıldığı dönem hakkında bize çeşitli bilgiler sunmaktadır. *Birrü'l-vâlideyn*'in araştırılması hem İmam Buhârî hakkında, hem de hicrî üçüncü yüzyıl hadis tarihi hakkında bilgi edinmemize katkı sağlayacağı için oldukça önemlidir. Bu sebeple tezde *Birrü'l-vâlideyn* hadis cüz'ünün, çalışmanın kapsamı çerçevesinde incelemesi yapılmıştır.

#### 4.1. Bulgular

İncelemeler ve araştırmalar sonucunda *Birrü'l-vâlideyn*'den elde edilen bulgular şu şekildedir:

- a) Kitap içerisinde, sayısal hacim göz önünde bulundurulduğunda, birçok hadis metin olarak tekrar edilmiştir. Bu tekrarlar bazen art arda bazen de farklı yerlerde dir.
- b) Bâb başlıklarıyla ün kazanmış Buhârî, bu hadis cüz'ünün hiçbir yerinde başlık koymamıştır.
- c) Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred*'deki rivayetlerine bakıldığı zaman *el-Câmiu's-sahîh*'de ve özellikle *el-Edebü'l-müfred*'de anne ve babaya münhasır birçok rivayetin bulunduğu, bu rivayetlerin bir kısmının *Birrü'l-vâlideyn*'de bulunmadığı görülmüştür.

- d) Eserin çoğu muttasıl ve sahih isnatlı rivayetlerden oluşmuştur ve eserdeki râvilerin çoğunluğu sikadır. *Birrü'l-vâlideyn*; merfu', maktû ve mevkuf rivayetler içermektedir.
- e) Eserde *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred* ile sened-metin ve sadece metin müsterekliği olan birçok rivayet vardır.
- f) Eserin dikkat çeken yönlerinden bir tanesi, Buhârî'nin sadece anne ve babaya özgü bir eser telif ettiği kabul edildiğinde, eser içindeki hadis dağılımı, rivayet metinlerinin içerikleri ve tekrarıdır. Eser içerisinde 77 tane rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler anne baba, akrabalık, güzel ahlâk, fiten, tahiyetü'l-mescid farklı konuları içermektedir.

#### 4.2. Elde Edilen Sonuçlar

- a) *Birrü'l-vâlideyn* hadis cüz'ünün genel özelliklerine bakıldığı zaman, telif amacına işaret eden ismi ve cüz'ün içeriği arasında belli konularda uyumsuzluk olduğu görülmüştür. Bunların ilki; daha önce de işaret edildiği gibi, fiten, tahiyetü'l-mescid gibi konuların eserin ismi ile ilişkilendirilmesinin zor olmasıdır. İkincisi; müellifin *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred* eserlerinde bulunan *Birrü'l-vâlideyn*'de bulunmayan anne ve baba ile ilgili rivayetlerdir. Bu durum şaşırtıcıdır; çünkü belirli bir konuda bir hadis cüz'ü telif eden bir kişiden, en azından diğer eserlerinde bulunan, konu ile ilgili rivayetleri zikretmesi beklenir. Ayrıca, müellifin diğer eserlerinde bulunan doğrudan anne ve baba ile ilgili rivayetleri almayıp, bunun yerine *Birrü'l-vâlideyn*'de benzer metnin başka tariklerini zikretmesi de dikkat çekicidir.
- b) *Birrü'l-vâlideyn* hadis cüz'ü ile ilgili varılabilecek sonuçların bir kısmı eserin isimlendirilmesi ve eserin tamamlanıp tamamlanmaması ile ilgilidir. Eserin isimlendirilmesinden başlanırsa, eser isminin tercümesi anne babaya iyilik olduğu için cüz'ün hem akrabalıkla ilgili birçok rivayeti içermesi, hem de eser içerisinde ana tema ile bağlantısız görülen rivayetlerin olması *Birrü'l-vâlideyn*'nin ismi ve içeriği açısından problemlili gözükmektedir. Bu konu hakkında bilgi aktaran

alimlerin hepsi eseri Buhârî'ye bu isimle nispet etmiştir; ancak İbn Hacer, *Birrü'l-vâlideyn* isimli eseri birkaç yerde Buhârî'ye nispet etse de *Fethu'l-bârî*'de *Kitâbü'l-birr ve's-sıla* olarak da eserden bahsetmiştir. Esere bu ismin kim tarafından verildiği hakkında net bir bilgiye ulaşamadığı için bu konu ile ilgili yorumlar ve varılabilecek sonuçlar şu şekildedir:

- i. İlki, eserin ismi Buhârî tarafından verilmiştir; ancak bu durum, içerisindeki konu ile alakasız tüm rivayetler ile eserin konusu arasında yakın veya uzak ilişki kurarak tevil yapılmasını gerektirmektedir ki bu çok uç tevilleri de kapsamaktadır.
- ii. İkincisi, eserin ismi Buhârî tarafından konulmamıştır. Anne baba ve akraba ile ilişkili rivayetler bu eserin çoğunluğunu oluşturduğu için, esere bir başkası tarafından bu isim verilmiştir ve böyle meşhur olmuştur. Eğer durum böyle ise İbn Hacer'in eser için kullandığı ikinci isim daha uygun görünmektedir; ancak bu durum eserdeki akrabalık ile ilgili rivayetlerin en azından konuyla bağlantısını açıklasa da fiten, tahiyyetü'l-mescid gibi farklı konuları içeren hadislerin *Birrü'l-vâlideyn*'de bulunma sebebini açıklamamaktadır. Ayrıca konu ile ilgili bilgi aktaran alimler eserin *Birrü'l-vâlideyn* ismiyle Buhârî'ye nispetinde ittifak halindedirler.
- c) İbn Dellûyeh'in (v. 329/940) vefat tarihi de hadis cüz'ü için bir fikir arz etmektedir. Buhârî'nin (v. 256/870) vefat tarihi göz önünde bulundurulduğunda, Buhârî'nin son dönemlerinde İbn Dellûyeh genç yaşlarındayken *Birrü'l-vâlideyn*'ni rivayet ettiği anlaşılmaktadır. Hadis cüz'ü Buhârî'nin gençlik döneminde rivayet edilmiş olsaydı teknik/düzen açısından eser "gençlik çalışması" olarak düşük bir ihtimal de olsa düşünülebilirdi; ancak Buhârî'nin son döneminde tamamlanmış bir eseri için *Birrü'l-vâlideyn*, bahsedilen sebeplerden ötürü yeterli özelliklere sahip gibi görünmemektedir. Ayrıca eser içerisindeki şeyhlerin vefat tarihleri ve intisap ettikleri şehirler cüz'ün belli zaman ve mekanda yazılmadığına işaret etmektedir.
- d) *Birrü'l-vâlideyn* eseri üzerinde çalışılırken içerisindeki *el-Câmiu's-sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred*'deki sened-metin müşterek rivayetler incelenmiştir. Yeni bir bilgi olmasa da bu eserde Buhârî'nin manen rivayet yaptığını söyleyenlere işaret

olabilecek örnekler vardır. *el-Câmiu's-sahîh*'de bulunan muallak ve ihtisar olarak verilen bazı rivayetlerin, müsned ve tam metin olarak *Birrü'l-vâlideyn*'de olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışmanın mukayeseli bölümü Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* için en sahih isnadlı rivayetleri seçmeye çalıştığını göstermektedir. *Birrü'l-vâlideyn* içerisinde bulunan bazı metinler muhtelif tarikler ile verilmiştir. Bu da rivayet metinlerinin kuvvetlenmesi açısından önem arz etmektedir. Genel olarak eserde kuvvetli olmayan râvilerden hem az rivayet vardır hem de zikredilen özel durumlar sebebiyle kendilerinden bir rivayet alınan râviler haricinde, eserde destekleyici rivayetler bulunmaktadır. Buhârî eser içerisinde bir rivayette fikhî görüşünü yansıtan bir ibâre kullanmıştır. Bu sebeple kendisinin fikhî görüşünü gösteren bir örneğin kitap içerisinde var olması da Buhârî hakkında bilgi edinilmesi açısından önemlidir. Ayrıca *Birrü'l-vâlideyn*'de Buhârî'nin isnadlarda kullandığı inceliklere ve hadisçiliğini yansıtan örneklerle rastlanmıştır.

- e) Eser ayrıca, hadis tarihi açısından, anne baba üzerine özel bir eser olduğu düşünülüp kabul edildiğinde, araştırmalar sonucu bilinen bu kategorideki ilk eserdir. Akraba ve sıra özelinde bakılırsa da bu alanın ilklerindedir. Bu açıdan hicrî III. yüzyılda hadis alanındaki eserlerin konu olarak özelleşmeye başladığını göstermesi açısından *Birrü'l-vâlideyn* bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgi de hadis tarihi açısından önem arz etmektedir.

### 4.3. Değerlendirme

Bulgular ve sonuçlar ışığında zikredilen eser ile ilgili problemler için öne sürülebilecek çözümler ve yapılabilecek değerlendirmeler aşağıdaki gibidir:

Öncelikle Buhârî'nin eserindeki değinilen problemler için eser ile ilgili yapılabilecek yorumlar şu şekildedir:

- a) Buhârî eserini tamamlamadan rivayet etmiştir.
- b) Eser tamamlanmıştır ve rivayetlerin hepsinde konu ile ilgili batınî bir mana vardır.

- c) Eserdeki hadisler Buhârî'den rivayet olarak alınmıştır. Râvi tarafından konularının daha çok anne ve babayı içermesi sebebiyle bu isimle isimlendirilip, yıllar içerisinde müstakil bir eser olarak Buhârî'ye nispet edilmiştir.
- d) Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*'i telif ederken hadisleri kaydetme ve eseri oluşturma sırasında böyle bir cüz oluşturmuştur. Daha sonra bu cüz rivayet olarak alınmıştır ve müstakil bir eser olarak Buhârî'ye nispet edilmiştir.

Eserde dikkat çeken belirli bir menhecin ve bablandırmanın olmaması, rivayetlerin tekrar sayısı, hadislerin muhtevaları ve Buhârî'nin rivayet aldığı hocaların buldukları şehir ve vefat tarihleri göz önünde bulundurulduğunda dört çözüm yolundan ikincisi problemler için en düşük ihtimalli uzlaştırma yoludur. Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserini telif ederken (özellikle *Edeb* kitabının/bölümünün oluşturma sırasında) bu hadis cüz'ünü oluşturma ihtimali ise eser için en yüksek ihtimal izlenimini vermektedir.

Ayrıca tezden elde edilen diğer bulgu ve sonuçlar İmam Buhârî, eserleri ve hadis tarihi açısından yeni ya da destekleyici bilgiler sunmaktadır.

## REFERANSLAR

- A‘zamî, Muhammed Mustafa. “Buhârî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/368-372.
- Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü’l-birr ve’s-sıla*, thk. Mustafa Osman Muhammed, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1911.
- Ağırman, Cemal. “et-Târîhu’l-Kebîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011, 40/89-90.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1995.
- Alhila, Nour. *Hadis Lafızlarının Tespiti Sahîhu’l-Buhâri Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.  
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET002174.pdf>
- Asar, Muhammet Ali. “Buhârî’nin Hadis Usûlü Konularına Dair Görüşleri: el-Câmi‘u’s-Sahîh’in “İlim” Bölümü Çerçevesinde Bir Değerlendirme”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2, (2020), 1247-1281.
- Atar, Fahrettin. “Tahiyyetü’l-mescid”, 39/410. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydın, Osman. *Sahîh-i Buhârî’nin Bâb Başlıklarındaki Merfû Rivâyetlerin Kütüb-i Semâniye Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Aydınlı, Abdullah. “Muallak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/308. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Aynî, Bedreddîn, *Meğâni’l-ahyâr fî ricâli Me’âni’l-âsâr*. thk. Muhammed Hasan İsmâil, 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 2006.
- Aynî, Bedreddîn. *Umdetu’l-kârî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 25 Cilt. Beyrut Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 2001.
- Bâcî, Süleyman b. Halef, *et-Ta‘dil ve’t-tecrîh li men harrace lehu’l-Buhârî fî’l-Câmiu’s-sahîh*. thk. Ebû Lubâbe Hüseyin. 3 Cilt. Riyad: Dâru’l-lü’lue li’n-neşr ve’t-tevzi’, 1986.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah vd.. 18 Cilt. Medîne: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1988-2009.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim. *Birrü'l-vâlideyn*. thk. Abdülatî eş-Şerkâvî. Mısır: Müessesetü İlm li ihyâi't-türâs ve'l-hidmâti'r-rakamiyye, 2019.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim. *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Abdülazîz b. Hilmî el-Mekkî. Mısır: Dâru'z-Zehâir ihyâi litürâsi Ümme, 2018.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim. *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Bessâm b. Abdülkerîm el-Hamzâvî. Fas: Dâru'l-hadîsi'l-Kettâniyye, 2014.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim. *Birrü'l-vâlideyn*, thk. Hüseyin Selîm Esed. Dâru't-Tevhîd li'n-neşr. 2018.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim. *el-Câmiu's-sahîh*. 9 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1311.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Ebû Abdurrahman el-Elbânî. Jubail: Dâru't-tasdîk, 2. Basım. 2000.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim. *et-Târihu'l-Kebîr*. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretu'l-Meârif'l-Osmâniyye.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim. *et-Târihu'l-Kebîr*. thk. Muhammed b. Sâlih 12 Cilt. Riyad: en-Nâşir el-Mütemeyyiz li't-taba ve'n-neşr ve't-tevzi', 2019.

Cedî', Abdullah b. Yusuf. *Tahrîu ulûmi'l-hadîs*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Rayyen, 2003.

Cemâlüddîn, Ebu'l-ferec İbnü'l-Cevzî. *ed-Duafa' ve'l-metrûkîn*. thk. Abdullah el-Kâdî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1406.

Çakan, İsmâîl Lütî. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 21. Basım. 2017.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-Nebeviyye*. 15 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1985.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Tâ'likâtu'd-Dârekutnî alâ'l-mecrûhîne li İbn Hibbân*. thk. Halîl Muhammed el-Arabî. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye li't-tabâ'ah ve'n-Neşr, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmiyye, 1994.

- Divani, Muhammet. *Hadis İlminde Sülâsiyyât Geleneği ve Muhammed Şâh Balikesirî'nin "Şerhun Alâ Sülâsiyyâti'l-Buhârî" İsimli Eserinin İncelenmesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.  
<https://avesis.uludag.edu.tr/yonetilen-tez/77466cf8-8448-4eaf-8162-50750b7962af/hadis-ilminde-sulasıyyat-gelenegi-ve-muhammed-sah-balikesirinin-serhun-ala-sulasıyyatil-buhari-isimli-eserinin-incelenmesi>
- Ebû Bekr, İbn Ebû Şeybe. *el-Edeb*. thk. Muhammed Rıza Kahveci. Lübnan: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1999.
- Ebû Bekr, İbn Ebû Şeybe. *el-Kitâbü'l-musannefî'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*. Lübnan: Dâru't-tâc, 1989.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnaûd. 7 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- Ebû Hatim, Muhammed b Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. thk. Hamdî es-Selefi, 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Samiî, li'n-Neşr ve't-tevzi', 2000.
- Ebû Hatim, Muhammed b. Hibbân. *Sahîhu İbn Hibbân*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Ebû Hatim, Muhammed b. Hibbân. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-meârifî'l-Osmaniyye, 1973.
- Ebû Huzeyfe el-Kuveytî, Nebîl b. Mansûr. *Enîsu's-sârî fi tahrîci ve tahkîki'l-ehâdîsi'l-letî zekerahe'l-Hâfiz İbn Hacer*. thk. Nebîl b. Mansûr. 11. Cüz. Beyrut: Müessesetü's-Semâha, Müessesetü'r-Rayyen, 2005.
- Ebû Ya'kûb, Yusuf b. İsmâil. *Kitâbü't-tertib fi's-sahîhi min hadîsi'r-Resûl*. thk. Abdullah b. Humeyd es-Sâlimî. Umman: Mektebetü Meskat, 2003.
- Ebû Yûsûf, Yâkûb b. Sufyân. *el-Ma'rife ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziya el-Umerî, 3 Cilt. Bağdad: Matbaatü'l-İrşâd, 1974.
- Ebu'l-Leys el-Hayrâbâdî, Muhammed. *Mu'cemü mustalahâti'l-hadîs ve ulumihî ve eşhuru'l-musannifîne fih*. Ürdün: Dâru'n-nefâis, 2009.
- Ebu't-tayyib, Muhammed Sıddık Han. *el-Hutta fi zikri's-sıhahi's-sitte*. Beyrut: Dâru'l-kütübi't-ta'limiyye, 1985.
- Elbânî, Ebû Abdurrahmân Muhammed Nâsiru'd-Dîn. *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevdûah ve eseruhe's-seyyi' fi'l-Ümme*. 14 Cilt. Riyad: Dâru'l-meârif. 1992.

Elbânî, Muhammed. *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha ve şey'un min fikihâ ve fevâidihâ*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-neşr ve't-tevzi', 1995, 1996, 2002.

Eroğlu, Ayşegül. "Buhârî'nin el-Câmi'u's-sahîh'indeki Bab Başlıkları Üzerine Yapılan Çalışmalar ve İbnü'l-Müneyyir'in el-Mütevârî'si". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 17/1 (Haziran, 2019), 101-123.  
[https://dergipark.org.tr/tr/pub/htd/issue/46584/584513#article\\_cite](https://dergipark.org.tr/tr/pub/htd/issue/46584/584513#article_cite)

Ezdî, Ma'mer b. Râşid. *el-Câmi'*, thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, Beyrut: Tevzi'u'l-mektebi'l-İslamî. 2. Basım. 1983.

Gümüş, Sabahattin. "Birrü'l-vâlideyn", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6/1, (2015).  
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsmia/issue/22130/237769>

Halîlî, Ebû Ya'lâ. *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemai'l-hadîs*. thk. Muhammed Saîd Ömer İdris. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

Hanefî, Moğoltay b. Kılıç. *İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Muhammed Osman. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2011.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Muhammed Tahhân, 2. Cilt. Riyad: Mektebetü'l-meârif.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. tsh. Ebû Abdullah es-Surakî. Haydarâbâd: Cem'iyetü Dâirati'l-meârifî'l-Osmaniyye, 1357.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Târîhu medîneti's-selâm (Bağdad)*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-garb el-İslamî, 2002.

Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûruddîn. *Mecma'u'z-zevâid ve Menbe'u'l-fevâid*. thk. Hısâmud'-dîn el-Kudsî, 10 Cüz. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.

Humeydî, Abdullah b. ez-Zübeyr. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed. Suriye: Dâru's-Sekâ, 1996.

Huveynî, Ebû İshâk. *Neslü'n-nibâl bi mu'cemi'r-ricâl*. trb. Ebû Amr Ahmed b. Atiyye el-Vekîl. 4 Cüz. Mısır: Dâru İbni'l-Abbas, 2012.

İclî, Ahmed b. Abdullah. *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs min ed-duâfâi ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*, thk. Abdülalîm Abdülazîm. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1975.

- İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Tab'atü Meclisi Dâirati'l-meârifî'l-Osmaniyye Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1952.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l Fadl Ahmed. *en-Nüket âlâ kitâbi İbni's-Sâlâh*. thk. Rabî' el-Medhâlî. 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî bi'l-cemâati'l-İslamiyye, 1984.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l Fadl Ahmed. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme Suriye: Dârur-Raşîd, 1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l Fadl Ahmed. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaatü Dâiratu'l-meârifî'l-nizâmiyye, 1326.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed. *el-Mecmeu'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*. thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî. 5 Cilt. Beyrut:Dâru'l-ma'rife, 1992-1994.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed. *el-Mu'cemü'l-müfehres*. thk. Muhammed Şekür. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1998.
- İbn Hacer el-Askalânî. Ebu'l Fadl Ahmed. *en-Nüket alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebu'l-Velîd Hişam b. Alî vd., 2 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-İslamiyye li'n-neşr ve't-tevzi', 1. Basım. 2005.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l Fadl Ahmed. *Fethu'l-bârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1379.
- İbnü'l-Mülakkin, Siracüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali. *et-Tavzîh li şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*. thk. Hâlid er-Ribât vd., 36. Cilt. Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008.
- İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, Takiyyüddin Ebû Amr. *Ulûmü'l-Hadîs*. çev. İbrâhim Kutlay, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021.
- İmam Mâlik, Mâlik b. Enes. *el-Muvatta*. thk. Beşşâr Avvâd & Mahmûd Halîl. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1991.
- Kandemir, Yaşar. "el-Câmiu's-sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Karacabey, Salih. *Hadiste İhtisar ve Muhtasar Rivayetten Kaynaklanan Problemler*. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 11/1 (2002), 53-70.  
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/143939>

- Kavaklıoğlu, Mahmut. Hadis Edebiyatında Kitâbu'l-Edeb'lerle İlgili Bir Değerlendirme. *Ekev Akademi Dergisi* 3/2 (Güz, 2001), 149-174.  
[https://isamveri.org/pdfdrg/D01777/2001\\_2/2001\\_2\\_KAVAKLIOGLUM.pdf](https://isamveri.org/pdfdrg/D01777/2001_2/2001_2_KAVAKLIOGLUM.pdf)
- Kaya, Sevdenur. *el-Buhârî ve Muslim'e Atfedilen Tartışmalar Bağlamında Lika Kavramının Mahiyet ve Delaleti*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2021.  
<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/76386>
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şah b. Muazzam. *Feyzu'l-bârî âlâ Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Bedir el-Mirtehi. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye. 2005.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şah b. Muazzam. *el-Arfü's-şezî şerhu Süneni't-Tirmizî*. tsh. Şeyh Mahmud Şâkir. 5 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâsi'l-Arabî, 2004.
- Kozuev, Sagynbek. *İbn Ebî Şeybe'nin Kitâbü'l-Edeb'i ile Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'inin Mukayesesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2017.  
[https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=7mRnEJt6tjpJMpUECJC1cQ&no=cyQsNOh2sFWdM-MDjUia\\_g](https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=7mRnEJt6tjpJMpUECJC1cQ&no=cyQsNOh2sFWdM-MDjUia_g)
- Küçük, Raşit. "İsnad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/ 154-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ma'rûf, Beşşâr, vd. *Tahrîru takrîbi't-tehzîb*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle li't-tabâ'a ve'n-neşr ve't-tevzi', 1997.
- Makdîsî, Ebû Muhammed. *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Şâdî b. Muhammed. 10 Cüz. Kuveyt: Şirketü Garrâs ve'n-neşr ve't-tevzi' ve'd-di'âye ve'l-i'lân, 2016.
- Mervezî, Hüseyin b. Hasan. *el-Birr ve's-Sıla*, thk. Muhammed Saîd Buhârî, Dâru'l-vatan li'n-neşr ve't-tevzi', 1. Basım. 1419.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc. *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd. 35 Cilt. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1. Basım. 1980-1992.
- Muhammed b. Alî el-İtiyûbî. *el-Bahru'l-muhîti's-Seccâc fî Şerhi Sahîhi'l-İmami Müslim b. Haccâc*, 47 Cilt. Riyad: Dâru İbnü'l-Cevzi, 1. Basım. 1426-1436.
- Muhtar, Ahmed Abdülhamîd Ömer, *Mu'cemü'l-lügati'l-Arabiyyeti'l-muasıra*, 4 cilt. Âlemü'l-kütüb. 2008.
- Mübârekfûrî, Abdüsselâm. *Sîratü'l-İmâmi'l-Buhârî* thk. Abdülalîm b. Abdülazîm. 2 Cilt. Mekke: Dâru âlemi'l-fevâid, 1422.

- Mübârekfûrî, Ebu'l-Hasan Ubeydullah b. Muhammed. *Mir'âtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-mesabih*. 9 Cilt. Varanasi: İdâretü'l-buhûsi'l-ilmîyye ve'd-da've ve'l-ifta'. 3. Basım. 1984.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 4 Cilt. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâhû, 1955.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmünim 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn. *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr fî Usuli'l-hadîs*. thk. Muhammed Osman. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1985.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn. *İrşâdü'tullbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti Süneni Hayri'l-halâik*, thk. Abdu'l-bârî Fethullah es-Selefî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'l-ıman, 1987.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Nûrî, es-Seyyid Ebu'l-Muâtî vd. *el-Câmi' fî'l-cerh ve't-ta'dîl*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1992.
- Rûdânî, Şemsüddîn. *Siletü'l-halef bi-mevsûli's-selef*. thk. Muhammed el-Haccî. Beyrut: Darü'l-garbi'l-İslâmî, 1988.
- San'anî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Merkezü'l-buhûs ve tekniyyeti'l-ma'lûmât ve Dâru't-te'sîl. 10 Cilt. Mısır: Dâru't-te'sîl, 2. Basım, 2013.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân. *el-Kavlü'l-bedi' fî's-salât ale'l-habîbi's-Şefî'*. Dâru'r-Rayyân li't-türâs.
- Sudûnî, Ebu'l-feda, Kasım b. Kutluboğa. *es-Sikât mimmen lem yeka' fî'l-Kütübi's-sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Nu'mân. 9 Cilt. San'a: Merkezü'n-Nu'mân li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve tahkîki't-türâs ve't-terceme, 2011.
- Suyûtî, Celâlüddîn. *Tedribü'r-râvî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed Faryâbî. 2 Cilt. Dâru't-Taybe.
- Târık b. Muhammed. *et-Tezyîl alâ Kütübi'l-cerh ve't-ta'dîl*. Kuveyt: Mektebetü'l-müsennâ el-İslâmiyye, 2. Basım, 2004.

- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1996.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *İlelü't-Tirmizî el-Kebîr*, thk. Subhî es-Sâmerâî vd. trb. Ebû Tâlib el-Kâzî. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, Mektebetü'n-nehdâti'l-Arabiyye, 1409.
- Topgül, Muhammed Enes. *İsnâdı Okumak: Hadis Tarihinin Anlaşılmasında İsnâdın Rolü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.
- Topgül, Muhammed Enes. *İsnadın Satır Araları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Ukaylî, Muhammed b. Amr. *ed-Du'afâü'l-kebîr*. thk. Emîn el-Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-mektebeti'l-ilmîyye, 1984.
- Uysal, Rabia. *Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'deki Metodu*. İzmir: DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*. 2. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 18 Cilt. Kâhire: Dâru'l-hadîs, 2006.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr*. thk. 17 Cilt. Beşşâr Avvâd Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2003.
- Zehebî, Şemsüddîn Ömer. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*. thk. Muhammed Avvâme. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-kıbleti li's-sekâfeti'l-İslâmiyye-Müessesetü'l-ulûmi'l-Kur'ân, 1992.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife li'tibâ'a ve'n-neşr, 1963.

## EKLER

### EK A

**Tablo A.1. *Birrü'l-vâlideyn*'deki Râvilerin Cerh ve Ta'dileri<sup>439</sup>**

No	Râvinin Adı ve Birrü'l-vâlideyn'deki rivayeti	Buhârî'nin Yorumu <sup>440</sup>	Râvinin İbn Hacer ve Zehebî'deki Rütbesi	Sonuç
1.	Abdân, Abdullah b. Osman el-Atekî <sup>441</sup> (v. 221/835)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hafız H: Sika	Sika
2.	Abdülazîz b. Müslim el-Kamulî <sup>442</sup> (v. 167/783)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika, vehmi olabilir.	Sika
3.	Abdülhamîd b. İbn Ebû Üveys <sup>443</sup> (v. 202/817)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H:Sika	Sika
4.	Abdullah b. Sâlih el-Cühenî, Ebû Sâlih <sup>444</sup> (v. 223/837)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hadis sahibi, Fîhi lîn <sup>445</sup> H: Sadûk	Sadûk
5.	Abdullah b. Dînâr el-Kureşî <sup>446</sup> (v.127/774)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H:Sika	Sika

<sup>439</sup> Tezde, özellikle çoğunluğu bu Ek'de olmak üzere, “[?]” işaretinin bulunduğu vefat tarihleri, o tarih veya o tarihe yakın zaman dilimlerine işaret etmektedir. Sadece “?” işareti ise vefat tarihinin bulunmadığını göstermektedir. Tezdeki vefat tarihleri kaynaklara göre değişkenlik gösterebilir. Ek olarak kaynaklardaki hicrî tarihler, sadece yıl baz alınarak milâdî yıla dönüştürülmüştür.

<sup>440</sup> Buhârî'nin yorumundan kasıt onun râvi için kullandığı cerh ifadesidir. Z, Zehebî'nin, H, İbn Hacer'in yorumuna işaret etmek üzere kullanılmıştır.

<sup>441</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/183, n. 6461, *el-Kâşif*, 1/572, n. 2848, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 314, n. 3465.

<sup>442</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/26, n.7568, *el-Kâşif*, 1/658, n. 3410, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 359, n. 4122.

<sup>443</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/55, n.7661, *el-Kâşif*, 1/616-617, n. 3110, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 333, n. 3767.

<sup>444</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/146, n.6370, *el-Kâşif*, 1/562, n. 2780, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 308, n. 3388.

<sup>445</sup> Sâhibü'l-hadis, hadis sahibi: hadisleri bilen, hadis bilgisi olan kişi. (Aydınlı, 2021, 283). Fîhi Lîn: “Böyle bir râvi'nin i'tibâr için yani rivayetin başka senedinin olup olmadığına bakılıp, değerlendirmek üzere alınır.” (Aydınlı, 2021, 87).

<sup>446</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/96, n. 6238, *el-Kâşif*, 1/549, n. 2708, *Takrîbü't-tehzîb*, s.302, n.3300.

**Tablo A.1. (devamı)**

6.	Abdullah b. el-Alâ b. Zebr ed-Dımaşkî (v.164/780) <sup>447</sup>	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
7.	Abdullah b. İbrâhim b. Ömer b. Keysân, Ebû Yezîd (v. ?) <sup>448</sup>	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sâlihu'l-hadîs <sup>449</sup> H: Sadûk	Sadûk
8.	Abdullah b. Mübârek b. Vâzih (v. 181/797) <sup>450</sup>	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Horasan şeyhi H: Sika	Sika
9.	Abdullah b. Yezîd b. Abdullah b. Kusayt <sup>451</sup> (v. ?)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: - H: -	Sika
10.	Abdullah b. Yezîd b. Mukri, Ebû Abdurrahman <sup>452</sup> (v. 213/828)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
11.	Abdullah b. Yusuf et- Tinnîsî <sup>453</sup> (v. 218/833)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H:Sika	Sika
12.	Abdullah b. Zübeyr b. İsa el-Humeydî (Ebû Bekir) <sup>454</sup> (v.219/834)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Alimlerden biri H: Sika	Sika
13.	Abdullah b. Şübrüme <sup>455</sup> (v.144/761)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ahmed Tevsîk etmiştir. H: Sika	Sika

<sup>447</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/200, n. 6520, *el-Kâşif*, 1/582, 2898, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 317, n. 3521.

<sup>448</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/43, n. 6091 *el-Kâşif*, 1/537, n. 6091, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 295, n. 3198.

<sup>449</sup> “Zehebî’ye göre ta’dîlin dördüncü mertebesinde olan râvi hakkında kullanılan sîga. Böyle bir râvî’nin hadisi i’tibâr için alınır.” (Aydınlı, 2021, 291).

<sup>450</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/269, n. 6688, *el-Kâşif*, 1/591 n. 2941, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 320, n. 3570.

<sup>451</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/294-295, n. 6757.

<sup>452</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/29, n. 6750, *el-Kâşif*, 1/609, n. 3064, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 330, n. 3715

<sup>453</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/298, n. 6769, *el-Kâşif*, 1/610, n. 3069 *Takrîbü't-tehzîb*, s. 330, n. 3721

<sup>454</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/115-116, n. 6291, *el-Kâşif*, 1/552, n. 2721 *Takrîbü't-tehzîb*, s. 303, n. 3320

<sup>455</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/141, n. 6361 *el-Kâşif*, 1/560, n. 2773, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 307, n. 3380.

**Tablo A.1. (devamı)**

14.	Abdülvâhid b. Ziyad el-Abdî <sup>456</sup> (v. 176/792)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Nesâî: Leyse bihî be's dedi. <sup>457</sup> H: Sika	Sika
15.	Abdurrahman b. Avsece el-Hemedânî <sup>458</sup> (v.?)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
16.	Abdurrahman b. Cevşen el-Gatafânî <sup>459</sup> (v. ?)	-	Z: Ebû Zur'a tevsik etmiştir. H: Sika	Sika
17.	Abdurrahman b. Cübeyr b. Nüfeyr <sup>460</sup> (v. 118/736)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H:Sika	Sika
18.	Abdurrahman b. Ebû Bekra <sup>461</sup> (v. 96/714)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika	Sika
19.	Abdurrahman b. İshâk es-Sekafi, el-Kureşî <sup>462</sup> (v. 141/758 [?])	Buhârî "Vehm etmiş olabilir." demiştir.	Z: Ebû Dâvûd'un sika dediğini, bazılarının zayıf olarak berlirttiğini, Buhârî'nin hıfzına güvenilir kimselerden olmadığını söylediğini aktarmıştır. H: Sadûk	Sadûk
20.	Abdurrahman b. Mül, Ebû Osman en- Nehdi <sup>463</sup> (v. 100/718)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika	Sika

<sup>456</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/66, n. 7690. *el-Kâşif*, 1/672, n. 3501, *Takrîbü't-tehzîb*, 367, n. 4240

<sup>457</sup> Ta'dîlin Zehebiye göre üçüncü mertebesi için kullanılan bir ifade. Böyle bir ravînin rivayeti yazılır ve incelenir. (Aydın, 2021, 175.)

<sup>458</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/420, n. 7038, *el-Kâşif*, 1/638, n. 3282, *Takrîbü't-tehzîb*, 347, n. 3972.

<sup>459</sup> *el-Kâşif*, 1/624, n. 3167, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 338. n. 3830.

<sup>460</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/339, n. 6866, *el-Kâşif*, 1/624, n. 3164, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 338, n. 3827.

<sup>461</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/329, n. 6841, *el-Kâşif*, 1/622, n. 3154, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 337, n. 3816.

<sup>462</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/326, n. 6838, *el-Kâşif*, 1/620-621, 3138, *Takrîbü't-tehzîb*, 336, n. 3800.

<sup>463</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/447-448, n. 7104, *el-Kâşif*, 1/645, n. 3322, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 351, n. 4017.

**Tablo A.1. (devamı)**

21.	Abdurrahman b. Şerîk b. Abdullah <sup>464</sup> (v. 227/ 841)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: - H: Sadûk, hata yapar.	Sadûk
22.	Abdurrahman b. Yakub el-Cühenî <sup>465</sup> (v. 101/719 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
23.	Âdem b. Ebû İyâs el- Askalânî Ebu'l- Hasen <sup>466</sup> (v. 220/835)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
24.	Afv b. Mâlik el-Cüşemî Ebu'l- Ahves <sup>467</sup> (v. 81/700 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Onu tevsik etmişlerdir. H: Sika	Sika
25.	Ahmed b. Humejd et- Turaysîsî <sup>468</sup> (v. 220/835)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
26.	Âizullah b. Abdullah Ebû İdris el-Havlânî <sup>469</sup> (v.80/699)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Alimlerdendir. H: Saîd b. Abdülazîz dedi ki: Ebû'd- Derdâ'dan sonra Şam'ın alimidir.	Sika
27.	el-Alâ b. Abdurrahman b. Yakub el-Hurakî, el- Medenî <sup>470</sup> (v. 138/755)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Medîne ulemasındandır, Ebû Hâtim dedi ki: Sâlihtir, hadisinde münker şeyler vardır. H: Sadûk, vehmi olabilir.	Sadûk

<sup>464</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/379, n. 6968, *Takrîbü't-tehzîb* s. 432, 3893.

<sup>465</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/473-47, n. 7171 *el-Kâşif*, 1/649, n. 3347. *Takrîbü't-tehzîb*, s. 353, n. 4046

<sup>466</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/351, n. 1608, *el-Kâşif*, 1/230, n. 244 *Takrîbü't-tehzîb*, s. 86, n. 132

<sup>467</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/112, n. 9478, *el-Kâşif*, 2/101, n. 4312, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 433, n. 5218.

<sup>468</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/282, n. 1479, *el-Kâşif*, 1/192-193, n. 24, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 79, n. 29.

<sup>469</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/166, n. 9594, *el-Kâşif*, 1/528, n. 2552, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 289, n. 3115.

<sup>470</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/606-607, n. 9097, *el-Kâşif*, 2/105, n. 4337, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 435, n. 5247.

**Tablo A.1. (devamı)**

28.	Ali b. Abdullah b. Ca'fer b. Necîh, İbnü'l-Medîni <sup>471</sup> (v. 234/848)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Resûlullah'ın hadisi en iyi bilen kişi. H: Sika	Sika
29.	Amr b. Abdullah Ebû İshak es-Sebî <sup>472</sup> (v. 127/744)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Alimlerdenidir. H: Sika	Sika
30.	Amr b. Dînâr el-Esram Ebû Muhammed <sup>473</sup> (v. 126/743)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: İmam H:Sika	Sika
31.	Amr b. Hâris, Ebû Ümeyye el-Ensârî <sup>474</sup> (v. 148/765)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Alimlerdenidir. H: Sika	Sika
32.	Anbese b. Abdülvâhid <sup>475</sup> (v. 181/797 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H:Sika	Sika
33.	Ata b. Sâib es-Sekafî (v. 136/753) <sup>476</sup>	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Alimlerdenidir, sikadır, fihi lîn, son zamanlarında hafızası kötüdür. H: Sadûk, karıştırdı.	Sadûk
34.	Abdullah, Ebû Muhammed el-Behî (v. 110/728 [?]) <sup>477</sup>	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Tevsîk edilmiştir. H: Sadûk	Sadûk
35.	Bekr b. Mudar b. Muhammed el-Misrî <sup>478</sup> (v. 174/790)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika

<sup>471</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/357-356, n. 8381, *el-Kâşif*, 2/42, n. 3937, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 403, n. 4760.

<sup>472</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/434-435, n. 8557, *el-Kâşif*, 2/82, n. 4185, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 423, n. 5065.

<sup>473</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/409-410, n. 8507, *el-Kâşif*, 2/75, n. 4152, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 421, n. 5024.

<sup>474</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/401, n. 8485, *el-Kâşif*, 2/74, n. 4139, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 419, n. 5004.

<sup>475</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/72-73, n. 9383, *el-Kâşif*, 2/100, n. 4304, *Takrîbü't-tehzîb* s. 433, n. 5207.

<sup>476</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/564, n.1148, *el-Kâşif*, 2/22, n. 3798 *Takrîbü't-tehzîb*, s.391, n. 4592.

<sup>477</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/61, n. 6144, *el-Kâşif*, 1/610, n. 3073, *Takrîbü't-tehzîb* s. 330, n. 3723.

<sup>478</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/476, n. 1805, *el-Kâşif*, 1/275, n. 636, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 127, n. 751.

**Tablo A.1. (devamı)**

36.	Beyân b. Bişr, Ebû Bişr el-Ahmesî <sup>479</sup> (v. 131/731 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika	Sika
37.	Bilâl b. Sa'd b. Temîm ed-Dimaşkî, el- Eş'arî <sup>480</sup> (v. 111/729 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
38.	Bişr b. Mufaddal b. Lâhik <sup>481</sup> (v.187/803)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hücet H: Sika	Sika
39.	Bişr b. Muhammed es- Sehtiyânî, el-Mervezî (v. 224/838) <sup>482</sup>	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sadûk	Sadûk
40.	Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşecc <sup>483</sup> (v. 127/744)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
41.	Ca'fer b. Ebû Mugîre el-Kummî <sup>484</sup> (v.121/738 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sadûk	Sadûk
42.	Cerîr b. Abdülhamîd ed-Dabbî <sup>485</sup> (v. 188/803)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika	Sika
43.	Cübeyr b. Nüfeyr b. Mâlik el-Hadramî <sup>486</sup> (v. 75/694)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
44.	ed-Dahhâk b. Mahled Ebû Âsım en-Nebîl (v. 213/828) <sup>487</sup>	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız H: Sika	Sika

<sup>479</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/554, n. 1936, *el-Kâşif*, 1/277, n. 664. *Takrîbü't-tehzîb*, s.129, n.789.

<sup>480</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/505, n. 1851, *el-Kâşif*, 1/227, n. 658, *Takrîbü't-tehzîb*, s.129, n. 780.

<sup>481</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/448, n. 1763, *el-Kâşif*, 1/269-270, n. 594, *Takrîbü't-tehzîb*, s.124, n.703.

<sup>482</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/450, n. 1766, *el-Kâşif*, 1/269, n. 592. *Takrîbü't-tehzîb*, s.124, n. 701.

<sup>483</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/516, n. 1868, *el-Kâşif*, 1/275, n. 644, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 128, n. 760.

<sup>484</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/700, n. 2177, *el-Kâşif*, 1/296, n. 804, *Takrîbü't-tehzîb*, s.141, n. 960.

<sup>485</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/731, n. 2221, *el-Kâşif*, 1/291, n. 771, *Takrîbü't-tehzîb*, s.139, n. 916.

<sup>486</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/23, n. 2261, *el-Kâşif*, 1/290, n. 761 *Takrîbü't-tehzîb*, s. 138, n. 904.

<sup>487</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/588, n. 5881, *el-Kâşif*, 1/509, n. 2436, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 280, n. 2977.

**Tablo A.1. (devamı)**

45.	Ebû Abdullah el-Müsnedî, Abdullah b. Muhammed <sup>488</sup> (v. 229/843)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız H:Sika	Sika
46.	Ebû Bekir b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî <sup>489</sup> (v. 193/809)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ahmed sadûk demiştir. Hatası olabilir. H:Sika,yaşlandığında hafızası kötüleştmiş.	Sika
47.	Ebû Bekir, Fıtr b. Halîfe <sup>490</sup> (v. 153/770)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ahmed ve İbn Maîn tevsik etmiştir. H: Sadûk	Sika
48.	Ebû Cafer el-Müezzîn el-Ensârî <sup>491</sup> (v. ?)	-	Z: Zikretmemiş H: Makbul	Sadûk
49.	Ebû Hazım, Selmân Eşcaî <sup>492</sup> (v. 101/719)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika	Sika
50.	Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî, Hişâm b. Abdülmelik <sup>493</sup> (v. 227/842)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hafız H:Sika	Sika
51.	Ebu'n-Nu'mân Muhammed b. el-Fadl <sup>494</sup> (v. 224/838)	Son zamanlarında hafızası kötüleştirmiştir.	Z: Hafız. Son zamanlarında hafızası değişmiştir. H: Sika. Son zamanlarında hafızası değişmiştir.	Sika

<sup>488</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/240, n. 6607, *el-Kâşif*, 1/594, n. 2956, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 321, n. 3585.

<sup>489</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 11/47-48, n. 101, *el-Kâşif*, 2/412, n. 6535, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 624, n. 7985.

<sup>490</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/269, n. 9845, *el-Kâşif*, 2/125, n. 4494, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 448, n. 5441.

<sup>491</sup> *el-Kâşif*, 2/416, n. 6562, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 628, n. 8017.

<sup>492</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/199, n. 5089, *el-Kâşif*, 1/452, n. 2021, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 246, n. 2479.

<sup>493</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 10/95, n. 11852, *el-Kâşif*, 2/337, n. 5971, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 573, n. 7301.

<sup>494</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/556, n. 654, *el-Kâşif*, 2/210, n. 5114, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 502, n. 6226.

**Tablo A.1. (devamı)**

52.	Enes b. İyaz b. Damra Ebû Damra <sup>495</sup> (v. 200/815)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
53.	Fadl b. Dükeyn (Amr) b. Hammâd el-Mülâî <sup>496</sup> (v. 219/834)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hafız H: Sika	Sika
54.	Fadl b. Mukâtil <sup>497</sup> (v. 231/845 [?])	-	Z: - H: Sika	Sika
55.	Habîb b. Ubeyd er- Rahabî <sup>498</sup> (v. 111/729 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Nesâî, Sika demiştir. H: Sika	Sika
56.	Habîb İbn Ebû Sâbit el-Esedî <sup>499</sup> (v. 119/ 737)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
57.	Haccâc b. Minhâl <sup>500</sup> (v. 217/832)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H:Sika	Sika
58.	Hafs b. Ömer b. el- Hâris <sup>501</sup> (v. 225/839)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
59.	Hakem b. Ebân el- Adnî <sup>502</sup> (v. 154/770)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sadûk, vehimleri vardır.	Sika
60.	Hakem b. Nafi' el- Behrânî <sup>503</sup> (v. 221/835)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika	Sika

<sup>495</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/339-340, n. 1586, *el-Kâşif*, 1/256, n. 476, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 115, n. 564.

<sup>496</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/226-227, n. 9745, *el-Kâşif*, 2/122, n. 4463, *Takrîbü't-tehzîb*, n. 446, n. 5401.

<sup>497</sup> *Takrîbü't-tehzîb*, s. 447, s. 5418.

<sup>498</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/218, n. 2602, *el-Kâşif*, 1/309, n. 913 *Takrîbü't-tehzîb*, s. 151, n. 1101.

<sup>499</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/205, n. 2576, *el-Kâşif*, 1/307, n. 902, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 150, n. 1084.

<sup>500</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/308, n. 2823, *el-Kâşif*, 1/313, n. 943, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 153, n. 1137.

<sup>501</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/287, n. 2764, *el-Kâşif*, 1/341, n. 1152, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 172, n. 1412.

<sup>502</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/241-242, n. 2646, *el-Kâşif*, 1/343, n. 1172, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 174, n. 1438.

<sup>503</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/252, n. 2673, *el-Kâşif*, 1/346, n. 1193, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 176, n. 1464.

**Tablo A.1. (devamı)**

61.	Hâlid b. Mahled el-Gatafanî <sup>504</sup> (v. 213/828)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ebû Dâvûd, sadûk demiştir. H: Sadûk	Sadûk
62.	Hâlid b. Seleme, el-Mahzûmî, Ebu'l-Heysen <sup>505</sup> (v. 132/749)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sadûk	Sika
63.	Hasan b. Amr, el-Fukaymî, et-Temîmî <sup>506</sup> (v. 142/759)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
64.	Hasan b. Ubeydullah b. Urve en-Nehaî <sup>507</sup> (v. 139/756)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika, fâdil.	Sika
65.	Hayve b. Şûrayh b. Safvân b. Mâlik <sup>508</sup> (v. 158/774)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Mısır'ın muhaddisi. H: Sika	Sika
66.	Hazm b. Ebû Hazm el-Kutaî <sup>509</sup> (v. 175/792)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sadûk, vehmi vardır.	Sadûk
67.	Herim b. Amr, Ebû Zur'a el-Beceli <sup>510</sup> (v. 91/ 709 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika	Sika
68.	Hişam b. Ebû Abdullah ed-Destûvâî <sup>511</sup> (v. 154/770)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hafız H: Sika	Sika

<sup>504</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/601, n. 3473, *el-Kâşif*, 1/368, n. 1353, *Takrîbü't-tehzîb*, n. 190, n. 1677.

<sup>505</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/566, n. 3408, *el-Kâşif*, 1/365, n. 1327, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 188, n. 1641.

<sup>506</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/174, n. 2521, *el-Kâşif*, 1/328, n. 1054, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 162, n. 1267.

<sup>507</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/171-172, n. 2514, *el-Kâşif*, 1/327, n. 1041, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 162, n. 1254.

<sup>508</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/507, n. 3283, *el-Kâşif*, 1/359-360, n. 1291, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 185, n. 1600.

<sup>509</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/448, n. 3254, *el-Kâşif*, 1/319, n. 992 *Takrîbü't-tehzîb*, s. 157, n. 1190.

<sup>510</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 10/175, n. 12032, *el-Kâşif*, 2/427, n. 6628, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 641, n. 8103.

<sup>511</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 11/291, n. 959, *el-Kâşif*, 2/337, n. 5969, *Takrîbü't-tehzîb* s. 573, n. 7299.

**Tablo A.1. (devamı)**

69.	İbrâhim b. A'yen eş-Şeybânî <sup>512</sup> (v.181/797 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ebû Hâtim, zayıf olarak belirtmiştir. H: Zayıf	Zayıf
70.	İbrâhim b. el-Münzir b. Abdullah, el-Huzâmî el-Esedî <sup>513</sup> (v. 236/850)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sadûk H: Sadûk	Sadûk
71.	İbrâhim b. Musa b. Yezîd et-Temîmî, Ebu'l-Ferrâ <sup>514</sup> (v. 221/835 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız H: Hâfız, Sika	Sika
72.	İbrâhim b. Ömer b. Keysân (v. ?) <sup>515</sup>	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sadûk	Sika
73.	İbrâhim b. Sa'd b. İbrâhim, Ebû İshâk el-Medenî <sup>516</sup> (v. 184/800)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ulemânın büyüklerinden H: Sika, hüccet.	Sika
74.	İbrâhim b. Yezîd b. Şerik et-Teymî <sup>517</sup> (v. 92/710)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: İrsal yapıyor. H: Sika, tedlîs ve irsal yapıyor.	Sika
75.	İkrime, Ebû Abdullah, el-Hâşimî <sup>518</sup> (v. 105/723)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
76.	İsâ b. Abdurrahman es-Sülemî <sup>519</sup> (v.151/768 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: - H: Sika	Sika
77.	İshak b. Kab'b. Ucre <sup>520</sup> (v. 63/682)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş. H: Hali meçhul	

<sup>512</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/699, n. 874, *el-Kâşif*, 1/209, n. 121, *Takrîbü't-tehzîb*, 88, n. 154.

<sup>513</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/771, n. 1041, *el-Kâşif*, 1/225, n. 208, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 94, n. 253.

<sup>514</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/774, n. 1027, *el-Kâşif*, 1/226, n. 211 *Takrîbü't-tehzîb*, s. 94, n. 259.

<sup>515</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/731-732, n. 974, *el-Kâşif*, 1/219, n. 179, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 92, n. 220.

<sup>516</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/700, n. 927, *el-Kâşif*, 1/212, n. 138, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 89, n. 177.

<sup>517</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/13-14, n. 1051, *el-Kâşif*, 1/227, n. 220, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 95, n. 269.

<sup>518</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/94-95, n. 9438, *el-Kâşif*, 2/33, n. 3867, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 397, n. 4673.

<sup>519</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/485-486, n. 8699, *Takrîbü't-tehzîb*, 439, n. 5308.

<sup>520</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/142, n. 1271, *el-Kâşif*, 1/238, n. 318, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 102, n. 380.

**Tablo A.1. (devamı)**

78.	İsmâil b. Abdullah, Ebû Abdullah b. Ebû Üveys el-Medenî <sup>521</sup> (v. 226/840)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ebû Hâtim dedi ki gaflet H: Sadûk, hafızasından dolayı hadislerinde hata vardır.	Sadûk
79.	İsmâil b. İbrâhim el- Esedî <sup>522</sup> (v. 193/808)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: İmam, hüccet H: Sika, hâfız	Sika
80.	İsrâil b. Yunus b. Ebû İshak es-Sebî <sup>523</sup> (v. 162/778[?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ahmed, sikadır dedi. H: Sika	Sika
81.	Kabîsa b. Ukbe b. Muhammed b. Süfyan Ebû Amr <sup>524</sup> (v. 215/830)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız H: Sadûk, muhalefeti olmuş olabilir.	Sadûk
82.	Kays b. Ebû Hâzim el- Becelî, el-Ahmesî <sup>525</sup> (v. 98/716)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Tevsîk edilmiştir. H: Sika	Sika
83.	Kays b. Hafs ed- Dârîmî <sup>526</sup> (v. 227/841)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika; ancak teferrüdlere vardır.	Sika
84.	Kurayb b. Ebû Müslim el-Kureşî <sup>527</sup> (v. 98/716)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Tevsik edilmiştir H: Sika	Sika
85.	Kuteybe b. Saîd b. Cemîl b. Tarîf <sup>528</sup> (v. 240/855)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika	Sika

<sup>521</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/71-72, n. 1148, *el-Kâşif*, 1/274, n. 388, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 108, n. 460.

<sup>522</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/30, n. 1076, *el-Kâşif*, 1/243, n. 350, *Takrîbü't-tehzîb*, 105, n. 416.

<sup>523</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/388-389, n. 1663 *el-Kâşif*, 1/241, n. 336, *Takrîbü't-tehzîb* S. 104, n. 401

<sup>524</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/334, n. 10012, *el-Kâşif*, 2/133, n. 4546, *Takrîbü't-tehzîb* s. 453, n. 5513.

<sup>525</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/280-281, n. 9868, *el-Kâşif*, 2/138-139, n. 4596, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 456, n. 5566.

<sup>526</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/299, n. 9923. *el-Kâşif*, 2/139, n. 4599, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 456, n. 5569.

<sup>527</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/431, n. 10208, *el-Kâşif*, 2/147, n. 4653, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 461, n. 5638.

<sup>528</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/375, n. 10088, *el-Kâşif*, 2/134, n. 4555, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 454, n. 5522.

**Tablo A.1. (devamı)**

86.	Leys b. Sa'd b. Abdurrahman el-Fehmi <sup>529</sup> (v. 175/791)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: İmam H: Sika	Sika
87.	Ma'mer b. Râşid <sup>530</sup> (v. 153/770)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Yemen'in alimi H: Sika	Sika
88.	Ma'nun b. İsa el-Gazze <sup>531</sup> (v. 198/813)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: İmam H: Sika	Sika
89.	Mâlik b. İsmâil en-Nehdi <sup>532</sup> (v. 219/834)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hücet H: Sika	Sika
90.	Mamtûr el-Esved el-Habeşî <sup>533</sup> (v. 101/719 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika, irsal yapar.	Sika
91.	Mes'ûdî, Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe <sup>534</sup> (v. 160/776)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ulemanın büyüklerinden. İbn Nümeyr, sika son zamanlarında karıştırdığını söylemiştir. Nesâi, leyse bihi be's demiştir. H: Sadûk, son zamanlarında karıştırmıştır.	Sadûk
92.	Meymûn b. Siyâh <sup>535</sup> (v. 111/729 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sadûk H: Sadûk	Sadûk

<sup>529</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/462, n. 10267, *el-Kâşif*, 2/151, n. 4691, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 464, n. 5684.

<sup>530</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 9/186-187, n. 10833, *el-Kâşif*, 2/282, n. 5567, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 541, n. 6809.

<sup>531</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 9/212, n. 10904. *el-Kâşif*, 2/284, n. 5577, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 542, n. 6820.

<sup>532</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 9/71, n. 10549, *el-Kâşif*, 2/233, n. 5239, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 516, n. 6424.

<sup>533</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 9/420-421, n. 11318, *el-Kâşif*, 2/293, n. 5623, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 545, n. 6879.

<sup>534</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/402, n. 6995, *el-Kâşif*, 1/633, n. 3239, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 344, n. 3919.

<sup>535</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 9/117, n. 10664, *el-Kâşif*, 2/311, n. 5760, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 556, n. 7045.

**Tablo A.1. (devamı)**

93.	Muâviye b. Kurre b. İyâs e-Müzenî <sup>536</sup> (v. 113/731)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Alim H: Sika	Sika
94.	Muâviye b. Müzerrid Abdurrahman b. Yesâr <sup>537</sup> (v. 141/758 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sadûk H: Leyse bihî be's	Sadûk
95.	Muâviye b. Sâlih el- Hadramî <sup>538</sup> (v. 158/774)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sadûk H: Sadûk	Sadûk
96.	Muâz b. Fedâle Ebû Zeyd ez-Zehrânî <sup>539</sup> (v. 211/826 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika	Sika
97.	Muhammed b. Abdülcebbâr el- Ensârî <sup>540</sup> (v. ?)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: - H: Makbûl	Sadûk
98.	Muhammed b. Abdülvâhid b. Anbese (v. ?)	-	Z: - H:-	
99.	Muhammed b. Abdurrahman b. el- Muğîra, İbn Ebû Zi'b <sup>541</sup> (v. 159/775)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
100.	Muhammed b. Amr b. Alkame b. Vakkâs el- Leysi <sup>542</sup> (v. 144/761)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Nesâi ve başkaları leyse bihî be's demiştir. H: Sadûk, evhamları vardır.	Sadûk

<sup>536</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 9/101, n. 10619, *el-Kâşif*, 2/277, n. 5533, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 538, n. 6769.

<sup>537</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 9/110, n. 10648, *el-Kâşif*, 2/227, n. 5534, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 538, n. 6770.

<sup>538</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 9/110, n. 10649, *el-Kâşif*, 2/276, n. 5526, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 538, n. 6762.

<sup>539</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 9/165, n. 10780, *el-Kâşif*, 2/273, n. 5505, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 536, n. 6738.

<sup>540</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/481-482, n. 501, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 491, n. 6061.

<sup>541</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/455, n. 455, *el-Kâşif*, 2/194, n. 5001, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 493, n. 6082.

<sup>542</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/525, n. 583, *el-Kâşif*, 2/207, n. 5087, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 499, n. 6188.

**Tablo A.1. (devamı)**

101.	Muhammed b. Cübeyr b. Mu'tim Ebû Saîd el-Medenî <sup>543</sup> (v. 91/709 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H:Sika	Sika
102.	Muhammed b. Hilâl el-Medenî <sup>544</sup> (v. 161/777[?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ebû Hâtim sâlih demiştir. H: Sadûk	Sadûk
103.	Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Medenî <sup>545</sup> (v. 151/768)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: İmâm, (Sadûk) H: Sadûk	Sadûk
104.	Muhammed b. Ka'b b. Selim el-Kurazî <sup>546</sup> (v. 101/719[?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
105.	Muhammed b. Kesîr el-Abdî <sup>547</sup> (Ebû Abdullah el-Basrî) (v. 223/837)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika	Sika
106.	Muhammed b. Müslim İbn Şihâb ez-Zührî <sup>548</sup> (v. 124/741)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ulemadandır H: Hâfız, üstünlüğü ve itkanı ile ilgili ittifak vardır.	Sika
107.	Muhammed b. Müslim Ebû Zübeyr el-Kureşî <sup>549</sup> (v. 128/745)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız, sika, Ebû Hâtim ihticâc edilmez demiştir. H: Sadûk	Sika
108.	Muhammed b. Saîd el-Huzâî <sup>550</sup> (v. 230/844)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika	Sika

<sup>543</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/284, n. 109, *el-Kâşif*, 2/161, n. 4764, *Takrîbü't-tehzîb*, 471, n. 5780.

<sup>544</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/640-641, n. 819, *el-Kâşif*, 2/277, n. 5193, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 511, n. 6366.

<sup>545</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/40, n. 61, *el-Kâşif*, 2/156, n. 4718, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 467, n. 5725.

<sup>546</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/572, n. 679, *el-Kâşif*, 2/213, n. 5129, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 504, n. 6257.

<sup>547</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/576, n. 685, *el-Kâşif*, 2/213, n. 5127, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 504, n. 6252.

<sup>548</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/581-583, n. 693, *el-Kâşif*, 2/219, n. 5152, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 506, n. 6296,

<sup>549</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/583, n. 694, *el-Kâşif*, 2/216, n. 5149, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 506, n. 6291.

<sup>550</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/360, n. 266, *el-Kâşif*, 2/175, n. 4874, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 480, n. 5914.

**Tablo A.1. (devamı)**

109.	Muhammed b. Sellâm b. el-Ferec <sup>551</sup> (v. 225/839)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız H: Sika	Sika
110.	Muhammed b. Şuayb b. Şâbûr <sup>552</sup> (v. 199/814)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ebû Hâtim: Bakıyye ve İbn Humeyr'den daha kuvvetlidir, demiştir. Duhaym ve Mahmud b. Hâlid tevsik etmiştir. H: Sadûk	Sika
111.	Muhammed b. Ubeydullah, Ebû Sâbit el-Medenî <sup>553</sup> (v. 227/841)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika	Sika
112.	Muhammed b. Yusuf b. Vâkîd Ebû Abdullah el-Firyâbî <sup>554</sup> (v. 212/827)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Kayser'in muhaddisi. H: Sika, Süfyânın hadisinde bir hatası vardır denilmiştir.	Sika
113.	Musa b. İsmâil, Ebû Seleme et-Tebûzekî <sup>555</sup> (v. 223/837)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız, sika H: Sika	Sika
114.	Mus'ab b. Sa'd b. Ebû Vakkas <sup>556</sup> (v. 103/271)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika, İkrime'den irsal yaptı.	Sika

<sup>551</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/383, n. 315, *el-Kâşif*, 2/277, n. 4897, *Takribü't-tehzîb*, s. 482, n. 5945.

<sup>552</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/338, n. 325, *el-Kâşif*, 2/180, n. 4905, *Takribü't-tehzîb*, s. 483, n. 5958.

<sup>553</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/485, n. 506, *el-Kâşif*, 2/197, n. 5026, *Takribü't-tehzîb*, s. 494, n. 6110.

<sup>554</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/652-654, n. 843, *el-Kâşif*, 2/232, n. 5234, *Takribü't-tehzîb*, s. 515, n. 6415.

<sup>555</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/528-529, n. 10396, *el-Kâşif*, 2/301, n. 5677, *Takribü't-tehzîb* s. 549, n. 6943

<sup>556</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 9/137-138, n. 10719, *el-Kâşif*, 2/267, n. 5462, *Takribü't-tehzîb*, s. 533, n. 6688.

**Tablo A.1. (devamı)**

115.	Mücâhid b. Cebr, İbn Cübeyr, Ebu'l-Haccac <sup>557</sup> (v. 104/722)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hücet H: Sika	Sika
116.	Müsedded b. Müserhed Ebu'l-Hasen el-Basrî <sup>558</sup> (v. 228/842)	Yorumda bulunmamıştır. Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız H: Hâfız, sika	Sika
117.	Nafi', Ebû Abdullah el-Medenî <sup>559</sup> (v. 117/735)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Tabiin imamlarından H: Sika	Sika
118.	Osman b. Âsım b. Hasîn Ebû Hasîn el-Esedî el-Kûfî <sup>560</sup> (v. 127/744)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
119.	Ömer b. Talha b. Alkame b. Vakkâs <sup>561</sup> (v. 171/787 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: - H: Sadûk	Sadûk
120.	Ömer b. Yezîd en-Nasrî <sup>562</sup> (v. 141/ 758 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z:- H:-	Sika
121.	Sa'd b. İyas, Ebû Amr Şeybânî <sup>563</sup> (v. 98/716)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
122.	Sâib b. Ferrûh el-Mekkî Ebu'l-Abbâs <sup>564</sup> (v. 91/709 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika

<sup>557</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 9/256-257, n. 11005, *el-Kâşif*, 2/240-241, n. 5289, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 520, n. 6481.

<sup>558</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 9/449-450, n. 11394, *el-Kâşif*, 2/256, n. 5388, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 528, n. 6598.

<sup>559</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 9/480-481, n. 11453, *el-Kâşif*, 2/315, n. 5791, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 559, n. 7086.

<sup>560</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/300, n. 8247, *el-Kâşif*, 2/8, n. 3708, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 384, n. 4484.

<sup>561</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/201, n. 8028, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 414, n. 4924.

<sup>562</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/252, n. 8157.

<sup>563</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/22-23, n. 4769, *el-Kâşif*, 1/428, n. 1824, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 230, n. 2233.

<sup>564</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/224, n. 5147, *el-Kâşif*, 1/425, n. 1793, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 228, n. 2199.

**Tablo A.1. (devamı)**

123.	Sâib b. Mâlik es-Sekafî <sup>565</sup> (v. 91/709)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
124.	Saîd b. Cübeyr b. Hişam el-Esedî <sup>566</sup> (v. 95/713)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ulemadandır. H: Sika	Sika
125.	Saîd b el-Hakem, İbn Ebû Meryem <sup>567</sup> (v. 224/838)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız, Ebû Hâtim dedi ki: sikadır. H: Sika	Sika
126.	Sa'd b. İshak b. Ka'b b. Ucre <sup>568</sup> (v. 140/757 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sadûk H: Sika	Sika
127.	Saîd b. İyas el-Cüreyri <sup>569</sup> (v. 144/761)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ahmed kendisi için Basra'nın muhaddisidir dedi, Ebû Hâtim ölümünden önce hıfzı değişmiştir dedi. H: Sika Ölümünden üç sene önce karıştırmaya başladı.	Sika
128.	Saîd b. Mesrûk Ebû Süfyan es-Sevrî el-Kûfî <sup>570</sup> (v. 126/743)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
129.	Saîd b. Muhammed el-Cermî <sup>571</sup> (v. 221/835 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sadûk	Sika

<sup>565</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/223, n. 5142, *el-Kâşif*, 1/425, n. 1794, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 228, n. 2201.

<sup>566</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/443, n. 4386, *el-Kâşif*, 1/433, n. 1860, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 234, n. 2278.

<sup>567</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/449, n. 4400, *el-Kâşif*, 1/433-434, n. 1868, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 234, n. 2286.

<sup>568</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/29-30, n. 4781, *el-Kâşif*, 1/427, n. 1820, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 230, n. 2229.

<sup>569</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/234-236, n. 4373, *el-Kâşif*, 1/432, n. 1855, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 233, n. 2273.

<sup>570</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/520, n. 4556, *el-Kâşif*, 1/444, n. 1957, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 241, n. 2393.

<sup>571</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/520-521, n. 4563, *el-Kâşif*, 1/443, n. 1951, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 240, n. 2386.

**Tablo A.1. (devamı)**

130.	Saîd b. Müseyyeb el-Kureşî <sup>572</sup> (v. 94/713)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Güvenilir ulemadandır.	Sika
131.	Saîd b. Ebû Saîd Keysân el-Makburî <sup>573</sup> (v. 125/742)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ahmed leyse bihî be's dedi. H: Sika, vefatından dört seneye önce değişmiştir.	Sika
132.	Saîd b. Sem'an ez-Zurakî, el-Ensârî <sup>574</sup> (v. 111/729 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Tevsik edilmiştir. H: Sika	Sika
133.	Saîd b. Yesâr el-Medenî, Ebû Hibbân <sup>575</sup> (v. 117/735)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Medîne ulemasındandır. H: Sika	Sika
134.	Sâlih b. Keysân el-Medenî <sup>576</sup> (v. 140/757 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
135.	Sâlim b. Abdullah <sup>577</sup> (v. 106/725)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Tabiinin fakihlerindedir. H: Güvenilirdir.	Sika
136.	Seleme b. Verdân <sup>578</sup> (v. 151/768 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ahmed, onu tad'if etmiştir. H: Zayıf	Zayıf
137.	Sevr b. Yezîd b. Ziyâd el-Kelâ'î <sup>579</sup> (v. 153/770)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız, güvenilir. H: Sika	Sika

<sup>572</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/516- 517, *el-Kâşif*, 1/444-445, n. 1960, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 241, n. 2396

<sup>573</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/463, n. 4438, *el-Kâşif*, 1/437, n. 1896, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 236, n. 2321.

<sup>574</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/470, n. 4455, *el-Kâşif*, 1/438, n. 1903, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 237, n. 2331.

<sup>575</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/532-533, n. 4588, *el-Kâşif*, 1/447, n. 1982, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 243, n. 2423.

<sup>576</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/493, n. 5692, *el-Kâşif*, 1/498, n. 2358, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 273, n. 2884.

<sup>577</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/153-154, n. 5003, *el-Kâşif*, 1/422, n. 1773, *Takrîbü't-tehzîb*, 226, n. 2176.

<sup>578</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/77, n. 4863, *el-Kâşif*, 1/455, n. 2052, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 248, n. 2514.

<sup>579</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/656-657, n. 2113, *el-Kâşif*, 1/285, n. 724, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 135, n. 861,

**Tablo A.1. (devamı)**

138.	Simâk b. Harb ez-Zühli <sup>580</sup> (v. 123/740)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika, hafızası kötüleşmiştir. H: Sadûk, son zamanlarında değişmiştir.	Sika
139.	Süfyân b. Hüseyin b. Hasan el-Vâsî <sup>581</sup> (v. 150/767 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Nesâî, “leyse bihî be’s” demiştir. İbn Sa’d sika ama çok hatası vardır demiştir. H: Zührî’den rivayetleri haricinde sikadır.	Sika
140.	Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî <sup>582</sup> (v. 198/814)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ulemadandır. H: Sika, hâfız.	Sika
141.	Süfyân es-Sevrî <sup>583</sup> (v. 161/778)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ulemadandır. H: Sika, hâfız	Sika
142.	Süheyl b. Ebû Sâlih <sup>584</sup> (v. 140/757)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hücet değildir. H: Sadûk, son zamanlarında değişmiştir.	Sadûk
143.	Süleyman b. Abdurrahman b. İsa, İbn b. Bint Şurahbîl <sup>585</sup> (v. 233/847)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız, lakin zayıflardan rivayeti çoktur. H: Sadûk, hatası vardır.	Sadûk

<sup>580</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/262-263, n. 5231, *el-Kâşif*, 1/465, n. 2141, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 255, n. 2624.

<sup>581</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/98, n. 4914, *el-Kâşif*, 1/448, n. 1990, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 244, n. 2437.

<sup>582</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/108-109, n. 4930, *el-Kâşif*, 1/449, n. 2002, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 245, n. 2451.

<sup>583</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/104-106, n. 4925, *el-Kâşif*, 1/449, n. 1996, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 244, n. 2445.

<sup>584</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/128-129, n. 4968, *el-Kâşif*, 1/471, n. 2183, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 259, n. 2675.

<sup>585</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/583, n. 4688, *el-Kâşif*, 1/462, n. 2111, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 253, n. 2589.

**Tablo A.1. (devamı)**

144.	Süleyman b. Bilâl, Ebû Muhammed el-Medenî <sup>586</sup> (v. 172/788)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
145.	Süleyman b. Dâvûd el-Ezdî, Ebu'r-Rabî <sup>587</sup> (v. 234/848)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
146.	Süleyman b. Harb b. Becîl <sup>588</sup> (v. 224/838)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: İmam H: Sika	Sika
147.	Süleyman b. Kesîr el-Abdî el-Basrî <sup>589</sup> (v. 163/779)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Suveylih H: La be'se bihî	Sadûk
148.	Süleyman b. Mihrân, el-A'meş <sup>590</sup> (v. 148/765)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız H: Sika	Sika
149.	Süleyman b. Utbe <sup>591</sup> (v. 185/801)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sadûk H: Sadûk	Sadûk
150.	Süleyman b. Yesâr, Ebû Eyyûb, el-Medenî <sup>592</sup> (v. 107/725)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Medîne fakihidir. Ebû Zur'a sika demiştir. H: Sika	Sika
151.	Süleyman b. Zeyd el-Muhâribî, Ebû İdâm <sup>593</sup> (v. 141/758 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: H: Zayıf	Zayıf
152.	Süleyman Tarhân et-Teymî <sup>594</sup> (v. 143/760)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: İleri gelenlerdendir. H: Sika	Sika

<sup>586</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/544, n. 4613, *el-Kâşif*, 1/457, n. 2073, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 250, n. 2539.

<sup>587</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/556, n. 4641, *el-Kâşif*, 1/459, n. 2088, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 251, n. 2556.

<sup>588</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/552, n. 4632, *el-Kâşif*, 1/458, n. 2079, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 250, n. 2545.

<sup>589</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/598, n. 4723, *el-Kâşif*, 1/463, n. 2124, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 254, n. 2602.

<sup>590</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/604-605, n. 4736, *el-Kâşif*, 1/464, n. 2132, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 254, n. 2615.

<sup>591</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/594, n. 4714, *el-Kâşif*, 1/462, n. 2115, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 253, n. 2592.

<sup>592</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/10-11, n. 4750, *el-Kâşif*, 1/465, n. 2136, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 255, n. 2619.

<sup>593</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/564, n. 4655, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 251, n. 2561.

<sup>594</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/578-579, n. 4678, *el-Kâşif*, 1/461, n. 2102, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 252, n. 2575.

**Tablo A.1. (devamı)**

153.	Şerîk b. Abdullah Ebû Nemr el-Kureşî <sup>595</sup> (v. 141/758 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: İbn Maîn leyse bihî be's demiştir. H: Sadûk	Sadûk
154.	Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd <sup>596</sup> (v. 160/776)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Emîru'l-mü'minîn fi'l-hadis. H: Sika.	Sika
155.	Şuayb b. Ebû Hamza Ebû Bişr el-Hımsî <sup>597</sup> (v. 163/779)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız H: Sika	Sika
156.	Talha b. Musarrif b. Amr b. Ka'b el-Hemdânî <sup>598</sup> (v. 112/730)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Tevsîk edilmiştir. H: Sika	Sika
157.	Ubeyd b. Mihrân el-Müktib <sup>599</sup> (v. 131/748 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika	Sika
158.	Ubeydullah b. Musa <sup>600</sup> (v. 213/828)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Ulemadandır. H: Sika	Sika
159.	Ukayl b. Hâlid b. Ukayl <sup>601</sup> (v. 142/759)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız H: Sika	Sika
160.	Umâra b. Ka'ka' b. Şübrüme <sup>602</sup> (v. 131/748 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Zikretmemiş H: Sika	Sika
161.	Urve b. Zubeyr b. Avvam <sup>603</sup> (v. 93/713)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Me'mûn, güvenilir. H: Sika	Sika

<sup>595</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/384, n. 5494, *el-Kâşif*, 1/485, n. 2277, *Takribü't-tehzîb*, s. 226, n. 2788.

<sup>596</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/398-399, n. 5527, *el-Kâşif*, 1/485, n. 2278, *Takribü't-tehzîb*, s. 226, n. 2790.

<sup>597</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/358, n. 5426, *el-Kâşif*, 1/486, n. 2286, *Takribü't-tehzîb*, s. 267, n. 2798.

<sup>598</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 5/612, n. 5923, *el-Kâşif*, 1/514, n. 2480, *Takribü't-tehzîb*, s. 283, n. 3034.

<sup>599</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/613, n. 7484, *el-Kâşif*, 1/692, n. 3631, *Takribü't-tehzîb*, s. 378, n. 4392.

<sup>600</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/525, n. 7300, *el-Kâşif*, 1/687, n. 3593, *Takribü't-tehzîb*, s. 375, n. 4345.

<sup>601</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/179-180, n. 9638, *el-Kâşif*, 2/32, n. 3860, *Takribü't-tehzîb*, s. 396, n. 4665.

<sup>602</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/599, n. 9070, *el-Kâşif*, 2/54, n. 4019, *Takribü't-tehzîb*, s. 409, n. 4859.

<sup>603</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/61-63, n. 9358, *el-Kâşif*, 2/18, n. 3775, *Takribü't-tehzîb*, s. 389, n. 4561.

**Tablo A.1. (devamı)**

162.	Uyeyne b. Abdurrahman b. Cevşen <sup>604</sup> (v. 151/768 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Nesâî tevsîk etmiştir. H: Sadûk	Sadûk
163.	Ümeyye b. Bistâm b. Münteşir <sup>605</sup> (v. 231/845)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sadûk	Sika
164.	Velîd b. el-Ayzer b. Hârîs el-Abdî <sup>606</sup> (v. 111/729 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
165.	Velîd b. Ebû Velid, Ebû Osman <sup>607</sup> (v. 121/738 [?])	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Leyyinu'l-hadîs <sup>608</sup>	Sika
166.	Velîd b. Müslim el- Kureşî <sup>609</sup> (v. 195/810)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Şam'ın alimi. H: Sika lakin çok tedlîsi vardır.	Sika
167.	Vudâh b. Abdullah, Ebû Avâne <sup>610</sup> (v. 176/792)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
168.	Vüheyb b. Hâlid b. Aclan Ebû Bekir <sup>611</sup> (v. 165/781)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız H: Sika; lakin son zamanlarına az bir vakit kala değişmiştir.	Sika
169.	Yahya b. Abdurrahman b. Hâtib <sup>612</sup> (v. 104/722)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika

<sup>604</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/145, n. 9556, *el-Kâşif*, 2/114, n. 4411, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 441, n. 5343.

<sup>605</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/299, n. 1522, *el-Kâşif*, 1/255, n. 466, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 114, n. 552.

<sup>606</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 10/12-13, n. 11689, *el-Kâşif*, 2/353, n. 6084, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 583, n. 7446

<sup>607</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 10/24, n. 11719, *el-Kâşif*, 2/356, n. 6099, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 584, n. 7464.

<sup>608</sup> Bkz. 103. Sayfadaki 435. dipnot.

<sup>609</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 10/20, n. 11707, *el-Kâşif*, 2/355, n. 6094, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 584, n. 7456.

<sup>610</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 10/65-67, n. 11801, *el-Kâşif*, 2/349, n. 6049, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 580, n. 7407.

<sup>611</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 10/57, n. 11787, *el-Kâşif*, 2/358, n. 6118, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 586, n. 7487.

<sup>612</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 10/264-265, n. 12188, *el-Kâşif*, 2/370, n. 6202, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 593, n. 7592.

**Tablo A.1. (devamı)**

170.	Yahya b. Bükeyr, Yahya b. Abdullah b. Bükeyr <sup>613</sup> (v. 231/845)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız, sadûk. H: Leys'den olan rivayetinde sikadır.	Sadûk
171.	Yahya b. Ebû Kesir ed-Tâî <sup>614</sup> (v. 129/746)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: İmam H: Sika	Sika
172.	Yahya b. Saîd el- Kattân <sup>615</sup> (v. 198/813)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Büyük hâfızdır. H: Sika	Sika
173.	Yahya b. Saîd et- Teymî, Ebû Hayyan <sup>616</sup> (v. 145/762)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: İmam H: Sika	Sika
174.	Yahya b. Zekeriyâ b. Ebû Zâide, Ebû Saîd <sup>617</sup> (v. 183/799)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız H: Sika	Sika
175.	Ya'kûb Abdullah b. Sa'd b. Mâlik el- Kummî <sup>618</sup> (v. 172/788)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sadûk H: Sadûk	Sadûk
176.	Ya'kûb b. İbrâhim el- Kureşî <sup>619</sup> (v. 208/823)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hücçet H: Sika	Sika
177.	Yezîd b. Abdullah b. Kusayt <sup>620</sup> (v. 122/739)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Nesâî tevsîk etmiştir. H: Sika	Sika

<sup>613</sup> Muhammed b. İsmâil, el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, (Haydarâbâd: Dâiretu'l-Meârif'l-Osmâniyye), 8/285, n. 3019, *el-Kâşif*, 2/369, n. 6193, *Takribü't-tehzib*, s. 592, n. 7580.

<sup>614</sup> *et-Târîhu'l-kebir*, 10/288-289, n. 12244, *el-Kâşif*, 2/373-374, n. 6235, *Takribü't-tehzib*, s. 596, n. 7632.

<sup>615</sup> *et-Târîhu'l-kebir*, 10/240-241, n. 12143, *el-Kâşif*, 2/336, n. 6175, *Takribü't-tehzib*, s. 591, n. 7557.

<sup>616</sup> *et-Târîhu'l-kebir*, 10/240, n. 12140, *el-Kâşif*, 2/366, n. 6173, *Takribü't-tehzib*, s. 590, n. 7555.

<sup>617</sup> *et-Târîhu'l-kebir*, 10/234, n. 12133, *el-Kâşif*, 2/365, n. 6168, *Takribü't-tehzib*, s. 590, n. 7548.

<sup>618</sup> *et-Târîhu'l-kebir*, 10/459-460, n. 12594, *el-Kâşif*, 2/394, n. 6393, *Takribü't-tehzib*, s. 608, n. 7822.

<sup>619</sup> *et-Târîhu'l-kebir*, 10/467-468, n. 12609, *el-Kâşif*, 2/393, n. 6384, *Takribü't-tehzib*, s. 607, n. 7811.

<sup>620</sup> *et-Târîhu'l-kebir*, 10/369, n. 12408, *el-Kâşif*, 2/386, n. 6329, *Takribü't-tehzib*, s. 602, n. 7741.

**Tablo A.1. (devamı)**

178.	Yezîd b. Rûman, Ebû Ravh <sup>621</sup> (v.129/746)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
179.	Yezîd b. Zuray', Ebû Muâviye <sup>622</sup> (v. 182/798)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Hâfız H: Sika	Sika
180.	Yûnus b. Meysera, Ebû Ubeyd <sup>623</sup> (v. 132/749)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H: Sika	Sika
181.	Zekerîya b. Ebû Zâide Ebû Yahya <sup>624</sup> (v. 149/766)	Yorumda bulunmamıştır.	Z:Hâfız H: Sika	Sika
182.	Zekvân es-Semmân, Ebû Sâlih, et-Teymî <sup>625</sup> (v. 101/719)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika imamlardandır. H: Sika	Sika
183.	Ziyâd b. Mihrak el-Müzenî <sup>626</sup> (v. 130/747)	Yorumda bulunmamıştır.	Z: Sika H:Sika	Sika

<sup>621</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 10/334, n. 12361, *el-Kâşif*, 2/382, n. 6300, *Takribü't-tehzîb*, s. 601, n. 7712.

<sup>622</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 10/350-351, n. 12376, *el-Kâşif*, 2/382, n. 6301, *Takribü't-tehzîb*, s. 601, n. 7713.

<sup>623</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 10/477-478, n. 12636, *el-Kâşif*, 2/404, n. 6477, *Takribü't-tehzîb*, s. 614, n. 7916.

<sup>624</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/378, n. 4254, *el-Kâşif*, 1/405, n. 1643, *Takribü't-tehzîb*, s. 216, s. 2022.

<sup>625</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/141-142, n. 3761, *el-Kâşif*, 1/386, n. 1489, *Takribü't-tehzîb*, s. 203, n. 1841.

<sup>626</sup> *et-Târîhu'l-kebîr*, 4/306, n. 4115, *el-Kâşif*, 1/412, n. 1707, *Takribü't-tehzîb*, s. 220, n. 2098.

## ÖZGEÇMİŞ

Ad ve Soyad:

Dilber Şeval Güneş

İletişim Bilgileri:

E-posta:

Eğitim:

2014 – 2019 İslami İlimler, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye

2019 – 2023 Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye